

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- J. ROOS:** Jakob Liiv surnud. (Pildiga.)
- J. KÖPP:** Seltskonna kultuurilisest isetegevusest.
- D. PALGI:** Suunaotsinguid iseseisvusaegses kirjanduse-elus.
- M. SILLAOTS:** Eesti romaan 1937. aastal.
- A. ORAS:** G. Suits — Hollandi värspõimik.
- H. RAUDSEPP:** A. Mäik — Avatud värav.
- A. SELGE:** A. Hint — Kuldne värav.
- B. KANGRO:** A. Saarna — Linn tellinguis.
- A. SUIK:** J. Semper — Lõuna Risti all.
- G. NEY:** R. Indreko — Eesti ürgaeg.
- A. PALM:** Eesti Vabadussõda 1918—1920.
- K. MIHKLA:** K. Leetberg — Mõned vastuseletused Johannes Aaviku „Õigekeelsuse õpiku“ vastu.
- M. SILLAOTS:** O. Urgarti arvustuse puhul.
- A. P.:** V. Reimanni jutluste käsikirjad.
- Eesti raamatute üldnimestik 1934. a. alates. 39. poogen.
- Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 5. poogen.

№ 2

21. veebruar

1938

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1938 ASUTATUD 1906. XXXII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvalaule), H. KRÜS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitöötajate tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitöötajate hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitöötajate lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kell 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rütli 11, tel. 9-58.

Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvapäikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülje 15 kr., veerand lehekülje 8 kr.

Varemast aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga à 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

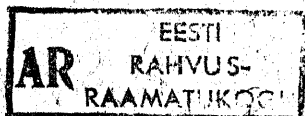
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 938P
Eesti

Jakov Livi.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

VEEBRUAR 1938

NR. 2

JAKOB LIIV SURNUD.

Esmaspäeval, 17. jaanuaril s. a. suri Rakveres Jakob Liiv, kes oli eesti elu ja kirjanduse tuntumaid kujusid. Ta kustus pikkamisi, lootes kogu aja veel paraneda raskest haigusest, kuna tal oli tugev eluinstinkt, hoolimata ligi 79-aastasest elueast. Jakob Liiviga viis surm hauda meie vanima kirjaniku ning seltskonnategelase.

Liivi kirjanduslik looming kuulub kogu eesti rahvale, tema avalik ja seltskondlik tegevus piirdus aga enamikult Virumaaga. Pärit küll Tartumaalt, Peipsi kaldalt, ta siirdus juba noorelt Virumaale ja jäi sinna tegutsema kogu eluajaks. Oma avalikus tegevuses ta on olnud väga mitmekülgne ja viljakas. Õpetajana, omavalitsuse-tegelasena, seltsitegelasena, poliitikamehena, raamatukauplejana jne. on ta aastakümneid tegutsenud Virumaa kultuurielu põllul ja omandanud ses suhtes üldise lugupidamise.

Ta oli eesti elu sündmuste ja nähtuste elav tunnismees pikal ajavahemikul. Sündinud a. 1859 ja alanud seega oma elukäiku ärkamisaja künnisel, ta koges oma lapsepõlves teoorjus-aja karmust ja nägi ärkava rahva esimesi samme ta kultuurilises ja majanduslikus eneseteostamises. Noormehena algas ta tegevust innuka ja ideelise töömehena järelärkamisaja lamedas ja segases õhustikus ning venestamisaja sumbunud ja ängistavas miljöös. Mehena andus ta 1905. aasta revolutsioonilisele liikumisele ja esines pea püsti sellele järgnevas reaktsioonis, lootes, et saabu- vad vabamad ajad. Vanamehena oli ta nende saabuvate ja saabu- nud paremate aegade tunnistaja ja Eesti iseseisvuse kättevõit- mises aktiivselt tegutseja, töötades energiliselt kaasa seal, kuhu jõud küündis. Raugaeaski ta oli ergas reageerima kõigile elu nähtustele, pidades silmas kõike, mis sündis meie omariikliku kultuurilise, poliitilise ja majandusliku elu edasiarendamises.

Kogu aja on kandnud Liivi tegevust idealistlik elukäsitlus ja rahvuslikult häälestatud meelsus. Olles vabameelse ning edu taotleva maailmavaatega, ta oli kogu aja innustatud patrioot selle

sõna paremas mõttes. Tema püüded ja taotlused olid alatasa suunatud oma rahva hüveolule. Kõige paremini kajastub tema isamaaline meelsus ühes luuletuses, mis ta lõi reaktsiooni päevil 15. II 1909. a. Selle luuletuse nimi on „Nägemises“. See laul on ta parima meheea kreedo, olles üks isikupärasemaid ja programmilisemaid luuletusi Liivi loomingus. „Nägemises“ tähistab tüüpiliselt ka Liivi luule vormilist olemust. Kui enamikus Liivi lauludes puudub sügavam elamus, siis see laul on rikas hõõguvust elamusest ja elevusest. Kirjanik nõjatub selles motiivistikult prohvet Esekieli raamatu 37. peatükile Vanas Testamendis ja rakendab selles esineva prohvetliku visiooni meie oludesse. Prohvet viibib tühjas orus nagu une-maailmas, silmates kurba loodust ja kõrvepilti oma jalge ees, „kus polnud rohtu, põõsaid, puid, vaid suurel hulgal surnuluid“. Neid olid toonud sinna tormiajad ja külvanud kurvad tunnid. Siin olid nad kõrbenud ning kõdunenud aastasajad, mille jooksul neid olid kiskunud koost vihmavood ja kuivatanud tuulehood. Seda kurba pilti nähes nutab prohvet, kuna ta vaimusilma ees on Iisrael. Kiiresti ruttab ta luude sekka ja kõneleb võimsail sõnul: „Nüüd saagu elavaks kõik luud, mis kaua siin on kuivanud!“ Nende prohveti sõnade järel muutub kogu kõrb elavaks, orus tärkab imekrabin, luu liitub kiiresti luu külge ja varsti on skeletid kõik jalul. Neid seovad ühte sooned ja liha võrsub luudel. Siis räägib prohvet valjul häälel: „Vaim, tule nelja tuule poolt! Neid surnuid täitku tuleläige, kes tabatud kord tormihoolet, et paistaks nende silmas loit ja punaks neile elukoit!“ Seepeale tuli vaim, „kes maailmad täidab ja surnud said kõik elavaks“.

Sellel luuletusel on mitmeti sümboolne sisu Eestigi suhtes. Temas piirjoonestub esiteks meiegi rahva hall minevik ja siis rahvuslik ärkamine, edasi venestusaja rõhuv reaktsioon ja kalmistu-meeleolu ja sellele järgnenud 1905. a. elevad ning ülestõusmis-meeleolulised päevad; viimaks piirjoonestuvad selles ka Maailmasõja painajalikud ajad ja neile järgnenud värsked revolutsiooni tuulepuhangud, mis toovad lõpuks Eestile vabanemise ja iseseisvaks saamise.

Kirjanik ise küll selle luuletuse sümboolsust nii laias ulatuses ei mõelnud, ta tähistab siin ainult 1905. a. revolutsioonile järgnenud ükskõikset ja pettumuslikku meeoleolu, nagu laulu lõppsalmsis märkame:

Oh, et see prohvet praegu hüüaks
 ka valjult minu isamaal,
 ja iga lahkund liige püüaks
 siin teise juurde õhinal:
 vaim läigiks nende silmades
 ja tuli põleks südames!

Kuid nagu juba tähendatud, on sellel laulul hoopis laiem võrdkujuline ulatus, mida peaks meenutama eriti nüüd Eesti iseseisvuse 20. aastapäeva saabudes.

Jakob Liivi elu missiooniks oli eesti rahva rahvuskultuuri-line eneseteostamine. Seda kadunud kirjaniku rahvuslikku missiooni tunti ja hinnati, eriti Virumaal ja Rakveres, mis avaldub asjaolus, et vana kirjamehe matused kujunesid suureks manifestatsiooniks, tähistades lugupidamist ja austamist tema vastu.

22. jaanuaril, Liivi matusepäeval, võib öelda, oli kogu Rakvere jalul. Juba hommikust saadik käisid inimeste hulgad tuletõrje saalis kirjaniku põrmule viimset austust avaldamas. Ja kui kell 12 algas matusetalitus sealsamas, siis oli suur saal rahvast tungil täis ja palju suuremad rahvahulgad seisid väljas. Ligi kaudu 20 järelehüüet nii kohalike kui ülemaaliste organisatsioonide ja isikute poolt andsid tunnistust sellest lugupidamisest, mis kirjanikul oli kõige laiemate ringkondade seas. Kõik järelehüüdjad toonitasid kadunu vaimuerksust, elavat reageerimishuvi kõigi eluavalduste vastu ja ta kultuurimeelsust kogu eluajal. Ja kui matuserong hakkas liikuma Rakvere tammiku poole, kuhu väsinud töömehele oli valmistatud viimne puhkepaik, hakkas liikuma läbi tuisu ja tormi, siis oli tõesti tunne, et avaldatakse austust suurele töömehele. Matusepäeva tuisk ja torm sümboliseerisid ta rahutut elu. Olgu tal rahulik puhata Rakvere tammiku nõlvakul!

Tähtsaima murdosa Jakob Liivi elutööst moodustab tema kirjanduslik tegevus. See kestis ligi 70 aastat, alates veel ajast, kui ta oli alles koolipoiss ja saatis J. V. Jannseni „Eesti Postimehele“ sõnumeid, ja lõppedes mõni päev enne surma. Tema viimseks luuletuseks osutub 19. novembril 1937 loodud laul, mille puhul kirjanik on soovi avaldanud, tundes oma lõpu lähedust, et see saaks tema matuselauluks, missugune soov ka täideti. Selle laulu, milles esineb veel tema loomisvõime üsna ilmselt, esimene salm kõlab järgmiselt:

Õhtuhääled õrnad, hellad,
varju kombel vagusad,
nagu kauged kloostri kellad
sõnatumalt sõnavad:
Tule koju rändaja,
varsti öö ju kätte jõuab.

Kuid see luuletus ei ole ainuke tema vaimse tegevuse avaldus ta elu viimseil nädalail. Raskest haigusest ja kõrgest east hoolimata ta töötas veel alata. Näit. 3. oktoobril läinud aastal

saabus temalt koguteosele „Jaan Tõnisson“ artikkel „Minu vahekord Jaan Tõnissoniga“, milles ta selgelt ja kindlalt avaldab oma vaateid eesti elu ja tegelaste kohta. Muu seas selgub sellest artiklist ka, et Liiv võttis omal ajal energiliselt osa Eesti Kirjanduse Seltsi asutamisest ja käis kõigil neil eelkoosolekuil, mida peeti seltsi asutamiseks.

Jakob Liivi ilukirjanduslik toodang on võrdlemisi ulatuslik ja mitmepalgeline. Selles on esindatud kõik kirjandusliigid — nii lüürika, eepika kui draama. Pearõhk selles langeb nii ulatuselt kui kvaliteedilt tema värsiloomingule. Raske on sel puhul otsustada, milles ta on rohkem oma elemendis, kas lüürikas või eepikas... Ju see vist on lüürika. Ta jutukirjanduslik, näitekirjanduslik ja memuaarikirjanduslik toodang ei tõuse värsiloomingu tasemele. Kokku ta on avaldanud üle 30 teose, mis meie oludes tähendab suurt viljakust, arvestades seda, et kirjanduse alal tuli tegutseda enamasti muu igapäevase kutsetegevuse kõrval.

Tema kirjanduslik looming kuulub rahvakirjandusse selle sõna paremas mõttes, mis aga ei tarvitse kadunud kirjaniku loomingut sugugi alahindavalt tähistada, sest kuigi Liiv ei ole esimese järgu täht meie kirjanduses, ta on ometi palju valgust heitnud meie ellu oma loominguga. Seda tuleb kahtlemata kõrgemalt hinnata, kui ta ise seda teeb oma teoses „Elu ja mälestus“, kus ta ütleb: „Mina ei kuulu üheski asjas niisuguste inimeste (rahvajuhid, poliitikamehed ja kirjanikud) hulka, olgugi et mind eksikombel kirjanikuks mainitakse, mis ma iial ei ole olnud. Olin kauemat aega külas kooliõpetajaks, vallakirjutaja, raamatukaupmees, pangaametnik ja mitmes omavalitsus-asutises tegev, et ennast ja oma perekonda ülal pidada. Kirjanduspõllul olen tegutsenud asjaarmastajana, selleks vabad ja sagedasti öö-tunnid kasutanud. Sellepärast ei ole ma oma töid kuigi kõrgelt hinnanud, sest nad on vaid juhuslikud ja ajapuudusel viimistlemata trükki toimetatud.“

Hindame Jakob Liivi sellena, kes ta oli ja mis ta meile pärandas, sellega austame ta mälestust kõige paremini. Ta on oma kirjandusliku loominguga meie rahvusliku kultuurimeelsuse tõsisemaid külvimehi.

J. Roos.

SELTSKONNA KULTUURILISEST ISETEGEVUSEST ¹⁾).

Kas ei ütle pealkiri, et järgnevas on kõnet asjust, mis on endastmõistetavad? Võib tõesti küsida: kas on veel põhjust kõnelda seltskonna kultuurilise isetegevuse vajalikkusest, võimalustest, vormidest? Tegelikku olukorda jälgides näeme ometi, et teatavail tingimusil mõningad eluavaldused nagu iseenesest satuvad olukorda, kus on õigustatud küsimused, mis mõni aeg varem olid täiesti mõeldamatud. Ja üks ole praegugi mõnedki põhivaated elu nähtustele juba omandanud või omandamas uut, senisest erinevat sisu ja eluvormid uuendanud nii sisu kui kuju. Nii on juba *a priori* täiesti loomulik, et eelduste, tingimuste ja vajaduste muutudes antakse endale aru oma püüete ja tegevuse üksikasjade tarvilikkude ning võimalikkude kujude ja viiside üle — et tegevusel oleks kandev alus ja hädavajalik perspektiiv.

Seltskonna kultuuriline isetegevus on meil olnud pikema aja kestel hüüdsõnaks ning rahva elujõu ja eluusu ilmekamaks ning mõjuvamaks avalduseks. Kas ei püsi sama nähtus edaspidigi? Mis põhjustab peatumist hetkeks selle aine juures? Loeme-kuuleme sagedasti: huvi isetegevuse vastu kultuuri alal on lõdvenenud või koguni vaibunud. Meenutatakse näit. „Vane muist“ Tartus, „Estoniat“ Tallinnas, „Endlat“ Pärnus, „Sädet“ Valgas ja teisi teatri- ja kunstimaju, mis on püstitatud ilma riikliku toetuseta, isegi riigi- ja teiste võimude kiuste, ainult seltskondlikkude jõudude koostööl ning vabatahtlikult kokku kantud annetustega. Ja teatava resignatsiooniga, isegi etteheitega öeldakse, et praegusel ajal ei leidu enam seesugust *o h v r i m e e l s e t* huvi oma seltskondlikkude ettevõtete vastu, et seevastu praegu on sellelaadiliste algatuste puhul esimesi mõtteid — nõutada riigilt toetust! Et ei taheta enam rajada ettevõtteid omaabile nagu varemalt, vaid pannakse lootus riigile või vähemalt kohalikule omavalitsusele, kust peavad tulema kindlad toetused ja abirahad ja võimalikult suured.

On muidugi tõsi, et Eesti riik ja kohalikud omavalitsusedki on võinud juhtida rahvavarandust ka nendele aladele, mille eest enne iseseisvumist hoolitses ainult vabatahtlik seltskondlik vaimne ja aineeline jõud, — igapidi põhjendatud ja tervitatav asjaolu. Aga nii endastmõistetav, kui see ka ei ole, on sellest

1) Eesti Kirjanduse Seltsi kõnekoosolekul 14. XI 1937 esitatud mõtted.

suurelt osalt välja kasvanud vaade ning arvamine: nüüd teeb, p e a b kõik tegema riik, see ongi tema kohus ja ülesanne. Teiselt poolt näeme aga ka, et riiklikud asutised laiendavad oma huvialasid, haaravad oma tegevuspiirkonda järjest rohkem ettevõtteid ja eluavaldusi, mis varemalt kuulusid kas täiesti või suuremalt osalt vabatahtlikkudele seltskondlikkudele jõududele ja organisatsioonidele. Tekib küsimus: kas on siin põhjustatud ning õigustatudki „vahelesegamine“, „eest ära võtmine“ — üldse paralleelne jõukulutamine? Ja kas ei kujune seejuures seltskonna isetegevus ametiasutiste tegevuse häirimiseks või isegi takistamiseks? Edasi on ka psühholoogiliselt tuttav ja arusaadav see nähtus, et ametkonnale on omane kalduvus muutuda võimalikult sõltumatuks seltskonnast, olla peamiselt „ise“-tegija. Kui näit. Vene rahvakoolide-inspektor omal ajal kõneluses nende ridade kirjutajaga ministeeriumikoolide asutamise õhutamist põhjendas sellega, et temale kui ülemusele ei sobi arutada kooliasju „mužikutega“, kes istuvad vallavolikogudes ja kirikukonventides, kuna aga ministeeriumikoolides ei ole seesugustel inimestel midagi ütlemist, siis ei seisnud ega seisa ta sugugi mitte üksinda sellisel vaatekohal.

Nõnda näeme, et ühelt poolt teatav, lootusest riigivõimule — kroonule — lähtuv tagasihoidlikkus seltskondliku isetegevuse küsimustes, teiselt poolt ametkonna esindajates kasvav tung olla ja saada võimalikult peamiseks, üksikasjuski mõõduandvaks elu korraldajaks ning juhtijaks tekitavad olukorra, milles järjest sagedamini hakkab liikuma kahtlev ja kaalutlev küsimine: k a s on seltskonna kultuuriline isetegevus vajalik ja k u i, siis mis-sugused peaksid olema ja võiksid olla selle isetegevuse vormid ja viisid praegusel ajal? Seejuures näeme, et tegelikult ei jääda peatuma ainult probleemide ees, vaid tehakse otsekohe ka järeldused — jäädes täiesti eemale isetegevusest või paremal juhul asudes heatahtlikule passiivse kõrvaltvaataja seisukohale. Ligemalt vaadates seletame peale eespool mainitud üldiste veel mõningaid eripõhjusi, mis siin kaasa mõjuvad. Ei ole kahtlust, et kultuurilise isetegevuse alused ja lähtekohad on mitmeti õige põhjalikult muutunud. Osa neist on koguni kadunud, teised on kaldumas uuele pinnale. Heidame aga põgusa pilgu meie tähtsamatele kultuurilistele algatustele ning ettevõtetele enne iseseisvusaega, siis selgub meile otsekohe olukorra muutus.

E e s t i A l e k s a n d r i - k o o l i nimega seotud vaimustus, ohvrimeel, isegi võitlused — eks olnud nende konkreetseks eesmärgiks emakeelne keskkool? See ideaal on nüüd saavutatud täiel määral. Kas on siin veel midagi teha?

Kui Eesti Kirjameeste Seltsi üheks olulisemaks ülesandeks oli hoolitseda heade eestikeelsete kooliraamatute eest, siis on praegu seegi ülesanne nihkunud ärilisele alusele: kui õpperaamat „läheb“, siis leidub kirjastajaid, ilma et oleks vaja soovitus mõne eraorganisatsiooni poolt. Paremaks ning hinnatavamaks soovituseks on vastav otsus või hinnang ametlikult poolt. Sama võib öelda Eesti Kirjameeste Seltsi tegevuskavas olnud populaar-teaduslikust kirjandusest: äriinstinkt otsib ja leiab siin tegevusvõimalusi, kuigi ehk vähemas ulatuses kui kooliraamatute puhul.

Üldhariduslikud, äratuslikud ning õhutavad kõned ja ettekanded — eks siingi ole paljudel tunne, et ametiisikud ja -asutised juba kõik vajaliku teevad.

Eesti keele, kirjanduse, ajaloo, etnograafia, rahvaluule uurimine — eks see kõik ole suurel määral läinud eriteadlaste või asutiste kätte, mis on enam-vähem ametlikku laadi, ja eks hakka laiemate ringkondade kaastöö võhikute näol tunduma väheproduktiivsena, üleliigsena või koguni takistavana.

Ja haridusseltsid: kui leidub isegi vaadet ning õige kaaluval kujul, et meie koolid produtseerivad liiga palju „haritlasi“, kes ei oska ega suuda oma haridusega elus midagi peale hakata, — mis ülesanded oleksid siis veel täita haridusseltsidel? Sellest seisukohast tunduvad üleliigsena ka noorsookasvatusseltsid, mis ju asutati peamiselt emakeelse kooli ellukutsumiseks ja ülalpidamiseks, nagu mitmed haridusseltsidki. Sama võiks öelda nende seltside kohta kasvatuse huvides. Sest kas ametlikud kasvatusasutised ja -organid ei ole suutelised täitma oma ülesandeid, kandma vastutust noorsoo eest; mis oleks võhikutel siin veel kaasa kõnelda või juurde lisada? Kas nad lihtsalt ei riku teiste tööd ja ei kisu seda maha, mis õiged kasvatajad üles on ehitanud, või kas nad vähemalt ei ole nagu jalus nendele, kes on kutsutud ja seatud tegema kasvatustööd? Jälgides mõtteavaldusi mõningail kongressidel ja sellelaadilistel juhtumel võib, õigemini peabki loogilise järeldamise teel paratamatult välja jõudma praegu mainitud küsimusteni.

Ja karskustöö — kas seegi ei tundu paljudele olevat alusetu või vähemalt sobimatu nüüd, kus alkoholiliste jookide müüki korraldab oma riigivõim, kes on valvel rahva kõigekülglise hüvangu eest? Ei saa ometi eeldada, et Eesti riiklik võim tahaks tekitada rahvale kahju majanduslikult ja kõlbeliselt. Kui rahvas vajab alkoholilisi jooke ja vastav tulu läheb oma riigi kassasse — mis mõtet või õigust on selle vastu võidelda?

Vaadeldes nõnda üksikuid alasid linnulennult näeme, et meie kultuurilise isetegevuse alused on lõõnud kõikuma ja on mõnel alal isegi kadunud. Seepärast tuntakse endid tihti olevat nagu kõikuval pinnal. Kus veel edasi töötatakse, seal kujuneb tegevus peamiselt nagu inertsitõttu püsinud ettevõtete alalhoidmiseks ja edasiviimiseks, paistab mõnelegi asjatu jõukulutamisena, ilma et selle juures oleks küllalt sisemist veendumust ja usku asja vajalikkusse ning mõttesse.

Kas seesugune mõtteviis on õigustatud?

Meenutades meie seltskonna kultuurilist isetegevust enne iseseisvusaega püüame selgitada, mis oli selle põhjustajaks ning tõukejõu andjaks.

Kõigepealt astus seal tegevusse enesesäilitamistung. Rahvuslikule iseteadvusele ärganud rahvaliidmed nägid, et haridus saab hauaks meie rahvuslikule iseolemisele, sest et ta võõrutab nooruse oma rahvast. Kui nii edasi läheb, ootab meie rahvast kadumine, teistega ühte sulamine. Seepärast tuleb hoolitseda selle eest, et rahvas saaks niisuguse hariduse, mis ei hävita tema omapära, vaid äratav ja kasvatab oma eluõiguse tunnetamist, enese väärtuse hindamist iserahvana, tõstab enesest lugupidamist ja annab ning kinnitab usku oma iseseisva elu võimalusse iserahvana teiste hulgas, karastab tahet elada oma elu, mis põhjeneb rahva hingelaadil ja on tema mineviku vääriline. Selle juurde tuleb masendav teadmine: teised tahavad meie surma iserahvana, rahvusliku üksusena. See äratav trotsi: meie ei taha hukkuda, teie ei pea nägema meie kadu! See enesekaitsevajadus ajab otsima vahendeid, relvi, mida hakatakse järjest selgeminini nägema vaimses iseseisvuses ja sõltumatuses.

Edasi näeme, et seesugusest oma eluõiguse teadvusest ja iseseisva vaimse elu elamise vajadusest lähtub nõue omandada väärikas ase teiste rahvaste kõrval, s. t. nautida samu kultuurivarasid, korraldada oma elu väliseltki nõnda, et see vastaks kultuurirahva elu nõuetele oma aja mõttes, esineda teiste hulgas tunnustatud kultuurirahvana, kaasa töötada väärrika liikmena kultuurirahvaste peres. Sellele lisandub protestima sundiv tunne: meid tahetakse hoida „alama rahva“ tasemel, et meid kasutada eneste huvides; meie peame ainult orjama, et nemad võiksid nautida! Ei — seda ei tohi mitte sündida, see ei pea neil mitte korda minema! Nemad ei ole paremad kui meie! Et pääseda seesugusest ähvardavast saatusest, selleks peame saama, tahame saada tugevaks ja võistlusvõimeliseks!

Arusaadavalt kasvab siit vajadus tõsta oma elamistase kõrgemale, kuuluda kultuurmaailma, mitte ainult üksikisikuna teiste

kultuuriraasukestest elatudes, vaid korraldada kogu elamist nõnda, et kultuurilise elu tarbed leiaksid rahuldamist ja mitte enam ainult teiste kaudu ega võõraste seltskonnas, vaid eneste keskel, nii öelda omas kodus. Järjest enam hakkab selguma, et meie peame saama ühiskonnaks, mille liikmed elavad isiklikult kultuurinimestena ja moodustavad üheskoos kultuurilise terviku paremas mõttes, terviku, mis on väärtuslik omaette, ei olene teistest ega pruugi ka häbeneda ega tunda enese alaväärsust teiste ees. Siit lähtuvad ajed järjest rohkem eristuvaks tegevuseks kultuuri mitmekesisel aladel. Ülesandeks sai kasvatada nende hulka, kes elavad tõsist kultuurinimeste elu. Sellega oli endastmõistetavalt antud alus ja mõte kõigile püüetele, mis taotlesid rahva kultuurilise taseme tõstmist, tema vaimsete võimete arendamist: teaduse (esmajoones populaarteaduse, aga varsti ka juba puhtteaduse näol), kirjanduse, kunsti, muusika, näitemängu jne. edendamine; siit lähtusid üldse kõik algatused ja ettevõtted hariduse alal.

Kuivõrd seejuures alati oli tegu selge tunnetusega ja kuivõrd rohkem instinktiivse aimdusega, see ei ole praegusel korral oluline; küll aga on kindel, et vajadus ja püüd olla teiste rahvaste vääriline, keda nähti asetsevat enesest kõrgemal kultuuriastmestikus, on oluliselt omane meie rahvuskultuurilistele püüetele enne iseseisvusaega — ja on jäänud üheks tugevaks kaasaakõnelevaks motiiviks hiljemgi. On ju tõsi, et see mentaliteet viis tihti teiste jäljendamisele, enese iseseisva otsustamisvõime halvamisele, põhjustas mõningaidki nähtusi, milles avaldusid veel pikal alanduse-ajastul alateadvusse pesa teinud alaväärsustunde kompleksid, kuid teiselt poolt ei saa ka eitada kõnesolevais püüetes ilmnevat nõuet — anda oma ühiskondlikule elule väärikas laad ja ilme. Loomulikult oli siin õige mõjuvaks vahendiks rahva kultuurilise taseme tõstmine; selleks tuli rakendada ning kasutada kõik saadaval olevad seltskondlikud jõud ja vormid, sest ametlikud valitsejad ning võimul olevad elukorraldajad ei tundnud huvi selle ülesande vastu, isegi ei näinud seda hea meelega, kuna see paistis neile paremal korral mõttetuna, sest et oli lootusetu, halvemal juhul isegi nende eneste taotlusi takistavana.

Kõigest praegu öeldust selgub meie kultuurilise isetegevuse mõte, sisu ja ülesanne: rahuldada rahva elutungi nõudeid ja teha seda, mida keegi teine ei teinud, kuigi riigivõim, kasutades meiegi varasid, oleks olnud kohustatud neid kulutama ka meie oluliste vajaduste rahuldamiseks. Nii täitis seltskonna kultuuriline isetegevus oluliselt vajalikku osa meie arenguloos.

Aga praegu — eks ole seisukord põhjalikult muutunud? Kas on veel vajadust seltskondlikuks kultuuritööks, ja kui — mis siis teha?

Kõigepealt on selge, et ei ole mõtet teha seda, mida tehakse teisel — ametiasutistes ja nende kaudu. Kui midagi teha, siis ainult seda, mis tõesti on tingimata vajalik tehtava töö täienduseks ja süvendamiseks. Mis on praegu vajalik? Sellele küsimusele vastamisel on lähtekoht sama, millest on kõneldud eespool. Me tahame praegu ja edaspidi elada iserahvana, tahame olla samaväärsed teiste kultuurrahvastega, tahame anda oma elule kultuurirahva elukorraldust ja sisu ning ilmet, mis vastaks tõsise kultuurirahva elustandardile. Meie ei taha elada mitte ainult hingitsemise mõttes, vaid täisväärtuslikku elu olevikus ja tulevikus, arvestades alatasa muutuvat elukäsitust ja kasvavaid nõudeid.

Mis on selleks vaja?

Kõigepealt on tarvis kasvatada kultuurivarade ja -väärtuste kogumit, arendades eriti oma loovaid hingelis-vaimseid jõude ja võimeid võimalikult saavutatava taseme kõrguseni. Edasi on vaja hoolitseda selle eest, et meie kultuurivarad kasvaksid mitte ainult mahult, vaid just ka väärtuselt, nii öelda oma sisemiselt jõult kõige kõrgema pinge võimsuseni.

Teiseks on tarvis teha kultuurivarad kättesaadavaks võimalikult paljudele. Meie tuleviku seisukohast on arusaadavalt otsustav tähendus sellel, et rahva eluvormide teadlikeks kujundajaiks ja kandjaiks oleksid — võimalikult suuremad rahva ringkonnad, sest meie rahva arvu juures peab iga tema liige olema sõdur ka vaimsel alal. Siis alles võib olla lootust alati elada iserahvana vaimset elu, kõnelemata poliitilisest iseseisvusest, mis samuti suurel, õigemini — otsustaval määral on sõltuv meie vaimse kultuuri tasemest.

Ei ole põhjust siinkohal puudutada hädaohte, mis meie riiklikku iseseisvust võiksid ähvardada otseses mõttes, vaid märgitagu ainult, et meil ka vaimuelu alal tuleb olla alalises võitluses olemasolu eest: rahva vaimse ilme ning hingelaadi mõjutamine väljastpoolt kasvab järjest mitmekesisemaks ja intensiivsemaks: mõtleme ainult näit. raadio osale ning tähendusele selles mõttes, samuti kinole, kirjandusele, kunstile tema eri harude näol, teatritele. Siin võivad peituda ja peituvadki elemendid, mis on suutelised tumestama rahvusliku omapära teadvust rahva hinges, ahvatleda liiga suurele vastuvõtlikkusele kõige selle suhtes, mis on väljastpoolt kergesti saadaval ega nõua omandamiseks ja nautimiseks suuremat pingutust.

Nendest seisukohtadest lähtuvad kultuuritöö ülesanded: 1) kultuurivarade loomine ja selleks kõigi rahvas peituvate jõudude kasutamine ning tööle rakendamine, 2) kultuurivarade levitamine ja 3) nende rakendamine elukujundamise protsessi. Kõige selle juures on vaja olla kontaktis rahvaga: selgitada olemasolevaid tõelisi vajadusi, aga ka eeldusi, et kultuuritöö areneks võimalikult lähedas kokkupuutes rahva hingelaadiga ja suudaks siis ka rahuldada tõelisi tarbeid. Edasi peab kultuuriline tegevus olema võimalikult liikuv, suuteline kohanema olukordade ja vajadustega — et mitte jääda nagu õhku rippuma. Ta peab võima algatada uusi üritusi, peab olema painduv, et vajadust mööda katseidki teha otstarbekamate teede ja viiside leidmiseks; ta peab suutma olla tegev organiseerivalt — seltskondlikke jõude kogudes ning koondades ja tööle rakendades.

Kas ametiasutised seda kõike ei tee või ei suuda teha? Ärgem unustagem, et ametiasutised, kõige paremaski koosseisus, on ikkagi liiga raskepärased ja paindumatud oma tegevuses — ja seda arusaadavalt põhjusil: ametiasutised peavad loomulikult jälgima teatavat keskmist joont, ei saa küllalt kiiresti arvestada kerkivaid erivajadusi ega võimalusigi, ei saa neile lihtsalt pühendada küllalt tähelepanu; nende tegevusse tungib paratamatult rutiin, õigemini šabloonilisus — ja nõnda omistub neile teatav tardumus. Sellel asjaolul ei puudu muidugi ka oma tähendus arengu stabiilsuse seisukohast, kuid on selge, et seda peab tingimata täiendama, korrigeerima ja toetama vabamalt liikuv, otsiv ja leidev seltskondlik isetegevus. Edasi teame, et ametiasutiste jõudude juurdekasv ja uuenemine on piiratud. Kultuuritöös on aga tarvis vahet pidamata uusi jõude välja tuua rahva ridadest ning anda neile võimalust kasvada, valmida, vilumust omandada. Selle läbi täienevad kultuuritegelaste read lakkamatult ja uuendub nende kaader; nii välditakse ka stagnatsiooni ja vananemise hädaohtu.

Neist seisukohtadest vaadates leiame, et meil paljudel aladel — haridustöö, teadus, kirjandus, kunst, noorte kasvatus, karskusliikumine — on küllalt võimalusi ja ka vajadust seltskondlikkude jõudude ligitõmbamiseks.

Lisatagu sellele veel, et kultuurilise arengu huvides on tähtis ka kanalite loomine, mille kaudu kultuurisaavutused — teadus, kirjandus, kunst jne. — võiksid pääseda võimalikult laiate ringkondade juurde. Siin võivad inimesed, kes ise elavad keset ümbrust, kuhu neid kultuurivarasid tahetakse juhtida, olla oma ligema kontakti tõttu ümbruskonnaga kõige paremaiks vahendajaks. Aga ka rahva vaimsete varade tundmaõppimisel ja talle-

tamisel saavad just kohalikud tegelased olla paremaiks kaastööliskis: teame, missugune määratu suur tähendus on olnud ja on meie rahvaluule, ajaloolise, etnograafilise jm. sellelaadilise materjali kogumise asjas vabatahtlikkudel jõududel.

Kõige eelöeldu põhjal jõuame otsusele, et seltskonna kaastöö on oluliselt tähtis ja vajalik kultuuritöö otstarbekama korraldamise ning juhtimise huvides.

Peale selle aga tahaksin veel seda alla kriipsutada, et seltskonna isetegevuse põhjustajana ning õigustajana, isegi kategoorilise nõudjana on tõsiselt arvesse võetav ka psühholoogiline moment. On tähtis, et võimalikult paljud rahvaliikmed oleksid suutelised iseseisvalt mõtlema, otsustama, tegutsema. Oleme sagedasti kuulnud, kui vajalik on meil rahvaliikmete algatus-, orienteerumis-, otsustus- ja teovõime, — ja ei ole kahtlust, et see on õige. Need võimed aga ei tule mitte isenesest, vaid nad on kasvamise saadus. Nagu üksikinimene kasvab ja valmib tegelikus elus — harjutamise läbi, nõnda kasvab ka ühiskond samal teel ja tema jõud tugevneb harjutamise läbi: seistes ülesannete ees ja omades võimalusi nende kallal jõudu katsuda. Mõtleme ainult Eesti iseseisvuse saabumisele: üks olnud siin vastuvaidlematult oluline tähtsus sellel, et meil Vabadusvõitlusesse astudes oli seljataga pikemaajaline seltskondliku isetegevuse kool, tema samm-sammult intensiivsemaks ja mitmekesisemaks areneval kujul. Vabadussõjast osavõtjailt on kuulnud, kui tähtis see oli, et ei oodatud ainult keskkohalt tulevaid käske, vaid juleti ja suudeti tegutseda iseseisvalt, kiirelt ning otsustavalt — ja seda tihti isegi kõige väiksemateski üksustes. See nähtus on kindlasti seletatav kasvatusesega, mille osaliseks paljud olid saanud, kuigi teistel aladel, aga ikkagi nõnda, et oli seistud ülesannete ees ning otsitud teid ja vahendeid, mis oleksid kõige kohasemad — isegi suurte raskuste ja takistuste kiuste. Kui omal ajal, 45 aastat tagasi, püstitatud vaade (Grenzsteini poolt), et valitsusasutised ja nende kohapealsed esindajad teavad ise kõige paremini, mis on rahvale hea ja vajalik, ja et rahvahääle ülesanne ajakirjanduse näol on ainult tutvustada ning soovitada riigivõimu kavatsusi rahvale, oleks pääsenud võidule ja meie oleksime ka kultuurielu alal piirdunud ainult sellega, mida ametiasutised arvasid heaks anda ning võimaldada, siis oleks meie saatus kindlasti kujunenud koguni teisiti kui nüüd: meie ei oleks mitte ainult pidanud loobuma paljudest väärtuslikest kultuurisaavutustest, vaid oleksime ka oma ühiskondlikus arengus jäänud kängu ja vaevalt me oleksime olnud seal, kus me endid leidsime olevat 1918.—1919. a. ja hiljem.

Hiljutises ettekandes Tartu ülikoolis näitas rootsi teadusmees prof. Roosvall, kuidas teataval ajastul rahva saatus kajastub tema kunstiloomingus, veel rohkem, kuidas selles isegi avaldub mõnikord rahva tulevase saatusetteaimamine. Kas ei olnud meie intensiivne isetegevus enne Vabadusvõitlust ka mitte rahva elutungi etteaimdus nendest vajadustest ja ülesannetest, mis meid olid ootamas, ilma et nad juba oleksid olnud nähtavad? Ja on küll ka, arvestades meie lähemas ja kaugemas ümbruses kujunevaid olukordi, õigustatud teadvuses ikka kindlamaks saav veendumus, et meid on ootamas suuremad ülesanded, milleks on tarvis valmistuda aegsasti.

Kõigest ülalöeldust lähtuvad paratamatult järgmised seisukohad: 1) meie kultuurielu rikastamise, tihendamise ja kõigekülge arendamise huvid, 2) rahva kasvatamise vajadus tulevaste ülesanneteks asetavad seltskonna kultuurilise isetegevuse — majanduslikust jms. kõnelemata — meie rahvusliku, riikliku ja ühiskondliku arengu tähtsamate tegurite ritta; et ta suudaks täita oma ülesannet, selleks on tarvis hoolitseda 1) vajalikkude soodsate tingimuste olemasolu eest, mille hulgas seisab esimesel kohal meie elu korraldavate ning juhtivate võimude **u s a l d u s** seltskonna töö vastu, 2) taotlema seltskonna isetegevuse kasvamist mahult ja mitmekesisuselt ja 3) otsida vahendeid ja viise, kuidas võiks pidevalt suureneda nende meeste ja naiste hulk, kes oleksid valmis kaasa tulema nõnda, et „kulnud kuumavad töös“.

J. Köpp.

SUUNAOTSINGUID ISESEISVUSAEGSES KIRJANDUSE-ELUS.

Kirjanduse-elu, see on juba ka ühiskondlik mõiste ja siin peaksid kogumina arvesse tulema kirjanduslikud teosed, loomistingimused, kirjanikkude saatus nii isikuna kui ühiskondliku lülina, kirjastusolud, honorarid, raamatute levik, suhtumine raamatuisse, arvustus, üksikute teoste mõju ja nende summeeruv mõju, kirjanikkude nõuded ühiskonna vastu, seltskonna nõuded kirjanikkude vastu, ideoloogiline võitlus, väliste sündmuste mõju kirjanikesse, tõlkekirjanduse ilmumine, teiste maade kirjanduse kättesaadavus, teatri mõju näitekirjandusse jne. Kirjanduse-elu on laialivalguv ja komplitseeritud nähtus ja tema protsessist säilib vähe andmeid. Kahtlemata lähemas tulevikus oleks võimalik kirjutada üksikasjalisemat kogupilti pakkuvat teost Eesti iseseisvusaegsest kirjanduse-elust, kui autor erilise hoolega koguks

andmeid, ehk küll tal tuleks võidelda hinnangu-perspektiivi nõrkusega, isikute vahelesegamistega jne.; hiljem jälle tuleb vist kätte nappus andmeist. Nii harilikult jäävadki põhjalikumad kirjanduse-elu käsitlused tulemata.

Käesolev sõnavõtt on mõeldud ainult märkuste tegemisenä ideoloogilise võitluse joonel ja saab ruumi põhjusel sedagi täita üksnes suurest laastust. Ideede võrsumise tingimused ja side ühiskondliku kandepõhjaga peavad jääma käsitlemata.

Eesti iseseisvusaegne kirjanduse-elu algas prahvatava hoo ja uudse ilmega, kusjuures selle ajalist piiri peab nihutama ettepoole Eesti poliitilise iseseisvuse algust. Isikuline vabanemine ja vaimu vabanemine toimus Vene revolutsiooniga kevadtalvel 1917. Eestlane, kes oli unistanud juba lennukaidki mõtteid enne Maailmasõda umb. 10 a. vahemikul ja kellel Maailmasõjagi ajal tärkas uusi arusaamisi, uusi taotlusi, uut elutempot ja elutungi, eestlane kui isik tundis 1917. a. kevadel väga-väga palju saavutanud olevat, sest ka rahvusriikliku vormi teostumine autonoomia kujul või kuidagi teisiti pidi olema üksnes aja küsimus.

Eestlase vabadus 1917. a-l ei olnud kogu rahva organiseeritud võitluse tulemus, see oli suurel määral üllatus. Oli nagu ootamatu köidikuist pääsemine. Ja tunti eneses jõudu ning võimeid olevat, mis väärised vabadust siis ja ikka.

Isiku suur ja vaba enesetunne ei tunnustanud harilikke piire. Fr. Tuglaski siurulasena kinnitas 1917. a. lõpus: „Meile on tähtis oma loova vaimu avaldamisevõimalus, ja kõik muu on kõrvalise tähtsusega“¹⁾. Veel rohkem: just nüüd oli tarvis midagi suurt ära teha. Revolutsiooniga riigi- ja ühiskonnakorras pidi kaasas käima vaimne revolutsioon kunsti vallas; see tundus paratamatuna²⁾. Seejuures rääkis kaasa sõja-aastate jooksul arenenud egoistlik hetke-nautimise vaimsus.

Kui veel arvesse võtta, et Noor-Eesti polnud surnud, vaid üksnes varjuunes, siis kirjanduse-inimeste juures tungles uuele tegutsemisele mitte-unustatud Noor-Eesti olemus, eeskätt estetism ja individualism.

Nendest kodumaistest tegureist ja ka välismõjudest tõusiski Siuru ja pimestas meie avalikkust³⁾.

1) Fr. Tuglaski, Kirjanduslikud väljavaated. Kriitika V, Tartu, 1936, lk. 84.

2) Vrd. R. Kangro-Pool, Eesti kunst ja seltskond. Koguteos „Sõna“, Tartu, 1918, lk. 71.

3) 1917. a. ilmusid „Siuru“ I, M. Underi „Sonetid“, H. Visnapuu „Amores“, Joh. Semperi „Pierrot“, A. Adsoni „Henge palango“, A. Gailiti „Saatana karussell“, Fr. Tuglase „Saatus“.

Ta üllatas oma artistlikkusega, kuid lausa pimestas uue rütmi ja uue elutundega. Estetism, paatos, erootika ja just eriti see viimane haaras lugejaid, äratades ühes osas innukaid pool-dajaid, teistes aga jälle ägedat vastuseisu moraalseil põhjusil. Erootika on lähedases suguluses kunstilise loominguga ja lugeja juures leiab ta ikka nii või teisiti kõlapinda.

Sisuliselt oli niisiis Siuru-liikumine sügavama individuaal-pühholoogilise ja massipsühholoogilise põhjaga. Ta oli inimese tavaliste põhitungide vabanev ja estetismi ülenev purse, kuid temas oli vähe ideelis-otsingulist. Temas oli palju tundeelulist ärareageerimist, väga vähe aga püsivama elusuuna taotlust.

Et Siuru üldsust nii või teisti haaras ja tugevasti haaras, see olenes osalt üldsuse enda samalaadilisest kõlapinnast ja teiseks mõningaist välistest asjaoludest.

Kui ilmus album „Siuru“ I, siis oli see juba väliselt mõjuv: suur uudne kaust, N. Triigi temperamentsed ilustised, üldiselt hea kogumulje. Teiseks tungis selle ja pärastiste teoste kaudu esile uudne salkkond kirjanikke. Salgas esinemine äratab aga alati suuremat tähelepanu ja tal on suuremat kandepinda nii ruumiliselt kui ka edaspidi ajalisel. Kolmandaks särtsus kõvu ennekuulmatuid sõnu, teravat kallaletungi seltskonnale kui vari-seride kogule ja lõpuks lausa üllatas mõne luuletaja julgus moraali suhtes. Ka võõrad sõnad ja võõrapärased elemendid pildistikus ei jäänud mõjuta: sellest õhkus kultuursust Vene riigi kolga piiratusse. Ja viiendaks: ees ja ümberringi oli kirjan-dusturu tühjus, mille oli põhjustanud sõjaaeg. Tühjale ning hallile tagapõhjale heitis lüürilis-sensuaalne, üsna hädaohutu siurulinnuke suuri ebaloomulikes proportsioones varje. Ja nähti peamiselt nende varjude liikumist, ülendades neid peaaegu ilmu-tuslikeks. Nagu pärastised paljastused on näidanud, oli reaalne põhi märksa vähejõulisem ja süütum.

Kokkuvõttes tuleb Siuru-liikumist iseloomustada kui ühe-kordselt tingitud palangut, mis ei ole mitte harilik tõus või mõõn kirjanduse-elus, kuigi teatud jooned (näit. estetism) olid enne tugevad ja jäid tugevaks ka pärast Siurut. Huvitav on aga ära märkida, mis temast kui kogunähtusest jäi püsivamat meie kirjanduse-ellu. Laiale seltskonnale jäi mällu kõige rohkem eroo-tiline ja eksootiline ekstravagantsus ja selle tulemusena nii mõ-nigi kord on hiljem ette heidetud kirjanikele pinnalist vigurda-mist, ilma et seda etteheidet oleks sügavamalt kuidagi läbi mõel-dud ja piisavalt motiveerida tahtnud. Ei hinnatud ka küllalda-selt siurulaste üht teenet — viljakat vormi kultivee-rimist. Kirjanikkude loomingu-tuksesse aga jäi juhtiva jõuna

elama egotsentrilisuus ja see on mõjutanud pärastpoole seltskonna ja raamatu vahekorda.

Siurulastele 1917., 1918. ja isegi 1919. aastal ei läinud korda rahvuslikud ülesanded ega ühiskondlikud hädad ja tungid. Radikaalsust ja opositsioonilisust harilikku kodaniku suhtes võeti paratamatu tarbena ja õigusena⁴). Kõige mõõdupuuks olid nad ise. Veel 1920. aastal hüüab H. Visnapuu (siis, kui juba hakati tundma huvi ühiskonna vastu):

Kirjanikkudel ja kunstnikkudel on rahvast vaja ja rahval on kirjanikke ja kunstnikke kui oma loomisjõu avaldajaid tarvis. Kuid rahva iseseisvus ja rahva vabadus ei teosta veel loomingu vabadust. Tarvis on veel isiku vabadust ühiskonnas.

Ka isik peab vabaks saama, muidu on rahva vabadus hädahüümisena⁵).

Ja veel:

Kahekordne heitlus. Heitlus isiku vabaduse ja heitlus rahva vabaduse pärast. Missugused ilusad ja lootusrikkad ajad kirjanikkudelle ja kunstnikkudelle.

Kaua vägivaldalt rahvas hakkab oma elu ise juhtima, kaua vägivaldalt isik hakkab oma elu ise elama. Ja kõik see tuleb vaba loominguks⁶).

Ja veel:

Kui kirjanik ühiskonna võitlusena vaba isiku printsipi loomingu nimel kaitseb, siis on iga klass ning ühiseluline vorm, mis vabale loomisele piiri tahab panna, ehk teda abinõu seisukorrale alla suruda, loomingu vastane ja seepärast kirjanikule-kunstnikule vastu võtmatu⁷).

Tähtis on, et kirjaniku isik on vaba oma loometöös igasugustest arvestustest, igasugustest vahekordadest, ta avaldagu ainult ennast ja teda arvatagu seejuures rahva loomisjõu avaldajaks ja antagu tema teosele täielikult vaba tegevusväli; seejuures peetagu teda rahva üheks tippsaavutiseks ja rahva juhiks. See ei ole mitte üksnes H. Visnapuu vaatekoht, vaid umbes nii oli ka teiste siurulaste vaatekoht, mis avaldub nii nende loomingus kui ka teoreetilist laadi sõnavõttudes nüüd ja hiljem „Tarapita“ päevil. Seda võiks nimetada egotsentriliseks individualismiks.

Oli paratamatu, et, harilikku moraalitunnet oma mõnitustega või liiga palja sensuaalsusega riivavaist luuletusist hoolimata, tekkis juba oma olemuselt konflikt egotsentrilisel individualismil ühiskonnaga. Tüli tõusis ju liigsete äärmuste pärast,

4) R. Roht, Kaks teed. „Sõna“, Tartu, 1918, lk. 82; H. Visnapuu, Eesti proosa 1917. Sealsamas, lk. 126, 127.

5) H. Visnapuu, Vabastuse sõda ja looming. „Looming“ I (album), Tartu, 1920, lk. 53.

6) Sealsamas, lk. 57. Kõik eelmised sõrendused minu poolt. D. P.

7) Sealsamas, lk. 54.

kuid sügavam põhi seisis selles: ühiskond pidas iseenesest mõistetavaks, et kirjandus arvestaks ühiskonna arengut ja ei kahjustaks seda. Oldi vihane, nii kirjanikkude kui seltskonna poolel, kuid ei asunud lahendama küsimust: kuidas ehitada silda loomingu vabaduse ja ühiskonna kasulikkuse-nõude vahele. Selline teadlik opositsioonilisus kestis veel aastaid, enne kui hakkas vaibuma ja siis aegamööda tõusis käskivalt päevakorra leooja-loomingu-lugeja-vahelise silla ehitamine.

Siuru-liikumise vaibumise (1919. a.) põhjusena on tavaliselt esile nihutatud tema palangulist olemust ja ikkavalitsevat vaheldusseadust: kirjanduses nagu kunstis, maailmavaates jne. ei püsi teatud faas pikka aega, vaid varsti hakatakse olevast kalduma kõrvale. Küllaldaselt pole arvestatud ega valgustatud Vabadussõja mõju. Sel aga oli nähtavasti omajagu otsustavat mõju siurulikku pillerkaaritamisse. Kirjanikud tol ajal korduvalt sõnastasid oma arvamust Vabadussõja suhtes. Selle küsimuse arutamine aga on praegu küllalt delikaatne ja oleks mõeldav ainult igakülgse (seega siis ka pika) käsitluse näol; lühidalt on seda praegu raske kokku võtta. Aeg juba oma aktiivsusega peletas subjektiivse ilutsemisestetismi passiivsust nurka ja ergutas objektiivsemat ja aktiivsemat tegumoodi. „Tundelisest tungist“ pidi selguma hakkama mingi konkreetsem siht.

Estetism kui kunsti põhiseid nähtusi elas ometi peale Siurut elujõuliselt edasi, kuigi paistab, et 1920. a. toimus siingi revolutsioon. Juba 1919. a. tahtmatult parodeerisid kirjanduslikke kombeid A. Kivikas ja E. Hiir (vt. Hiir ja Kivikas: Ohverdetkonn; Kivikas: Lendavad sead; Hiir: Täielik teoste kogu 1, 2) ja 1920. a. avaldab Kivikas programmilise „Maha lüüriline shokolaad!“, nõudes: „Andke meile toitvat karbonaati!“, ja siurulikem siurulane H. Visnapuu läheb veelgi kaugemale: „Maha aidroosid, sirelid ja tümian! Elagu värske sõnnik!“⁸⁾

Need „programmid“ olid küll lühiajalised poosid, kuid nad kajastavad ometi kirjanduse-elu uut suunda. Saabus ajalaulude lühike valitsemisaeg. Tuli küll päevakorra uus ainestik ja uus toon, kuid estetism oma tuumas elutses priskesti edasi. See oli pahupidi estetism⁹⁾: ilusate ning lilleliste sõnade asemel ihaldati karmimaid, naturalistlikke, hädakisalisi sõnu, vaim oli aga seesama ja meetod ka seesama. Ühe ja sellesama harmooniku lüüriliste ja peente häälte asemel tõmmati kiunuvaid hääli või jõrisevaid passe ja pilli nimetati lõõtsmoonikuks.

8) H. Visnapuu, Vastne moment. „Looming“ I, lk. 10.

9) J. Semper, Kokkuvõtted. „Murrang“ nr. 1, 1921, lk. 45. Vrd. sama, Teed ja tähised. „Tarapita“ nr. 6, 1922, veerg 166.

Eneses ilutsev egotsentriline individualism hakkas 1919/1920. a. muutuma ühes osas aktiivsemaks ja peatähelepanu keerati prožektorina ühiskondlikele nähtustele, eriti sõjaga seotud hädadele. Eluilu-estetism pöördus eluhäda-estetismiks. Ilmus ajalaule H. Visnapuult (Talihari, 1920), M. Underilt (Verivalla, 1920), J. Barbaruselt (Katastroofid, 1920), J. Kärnerilt (Aja-laulud, 1921), A. Allelt (Carmina barbata, 1921); ilmus Kivika „Verimust“ (1920). Niisiis ühiskondlikkude huvide võidulepääs ja eluvaates uus suund?

Nagu korduvalt näidatud, olid eesti ajalaulude mõjutajaiks saksa ekspressionism ning laialdane patsifismi vool; üheks tekimispõhjuseks oli ka vahelduse tarve, uue tarve. Oma vaimne kandejõud oli aga nõrgavõitu.

Meie kodumaa kirjanikud on jõudnud arusaamiseni omast väetisusest, kuid tahtejõutuina on nad kinni needit kohvimaja laua külge, mis neile ette dikteerib kogu produktsiooni. Nad tahavad kaasa tõtata ideede autole, kuid jalad ei jõua. Salata ei saa, vähemalt oma kirjutuslaua taga tahavad ja suudavad nad k a a s a m õ e l d a inimlikkuselle. Aga teoseks tarvitseb enam kui mõtet ja tahtmist. Läbielamist, läbitundmist! 10)

Kuigi J. Semperi sõnu tuleb võtta poleemika-stiililistena ja peab tunnustama, et tolleaegseis ajalauludeski on tõsiseid elamusi, on ometi ilmne, et ajalaulud olid moelaulud. Neid ei kandnud tugevam ideeline hoovus, mis oleks eestiliselt orgaaniline või ka individuaalselt originaalne. Tegu oli rohkem puhanguliste elamustega nakkusprintsiiibi alusel.

Ometi oli see vahelülilik tõsisemaile ideoloogilistele seisukohavõttudele, mis avaldusid osalt laiaprogrammilises, kuid lühiealisel „Murrangus“ (1921) ja eriti jõuliselt T a r a p i t a -liikumises, ja teiseks — tõsielule tähelepanu pööramine on sugulasnähtus realistlikule loomingulaadile: muututakse ometi veidi objektiivsemaks.

Tarapita-liikumine (1921. a. lõpp ja 1922. a. algus) oli üsna hästi organiseeritud kirjanduse-elu nähtus: ajakiri „Tarapita“, elavad sõnavõttud mujal, kõnekoosolekud üle maa, tihe liitumine ideoloogiliseks rühmaks. Põhiseks ajeks oli — tarve ühiskonda juhtida õigemale ning väärtuslikumale teele, tarve arvustada aja pahesid. Eesti elas iseseisvusaja esimeste rahuaastate vesivõsulist arengut. Kodanluse laiutamine, äritsemine, spekulatsioon, snobistlik eesmärgita-ahne vaimsus, vähene kultuursus õrritasid tarapiitlasi kui isikuid ja vihastasid kui patrioote. Viimast asjaolu tuleb eriti silmas pidada.

Aeg on sekka lyvva meil, kes me tarvet tunneme vaimu tribunaali ette tuuva seda aatetust ja korruptsiooni, ja kes me, paratamata kaasan kanden homse päeva ideid, halastust ei tunne hukkuva tänapäeva vastu. —

10) J. S e m p e r, Kokkuvõtted. „Murrang“ nr. 1, 1921, lk. 39.

Meid on yhte viind oppositsioon raba vastu, kuhu oleme määrat kõngema. Ei ole meie sihiks yhiselt uusi esteetilisi veendumusi kuulutada! Astugem igayks oma ette oman vaimlisen loomingun, kuid löögem yhenkoon yhise vaenlase pihta! Relvaga, mida igayks paremini valitseb: kas sõna-piitsaga, sõna-ahinguga või sõna-tapperiga! Tarapita! 11)

Niisiis: selge oli arvustamisobjekt, selge oli ka, mis poolest Eesti kodanlust taheti parandada. Missugused aga olid soovitud ideaalid, see oli juba ebamäärasem. Siingi kujunesid valitsevad hüüdsõnad: inimesest jälle inime ne teha; arendada tõsist vaimukultuuri. Elati usus, et kirjanik on selline genius, kes on kutsutud ja seatud õiget teed näitama nii üldjoontes kui üksikasjus 12). Tõsine inimsus ja Lääne-Euroopas õilsaks tunnustatud inimsust rõhutav vaimukultuur — need kaks põhikantsi olid tarapiitlastel. Sellele seltsisid radikaalsus („kuldne ja rahulik kesktee viib rappa“ 13)), revolutsioonilisus, patsifism, kodumaise motiveeritud alavääristamine, rahvusluse latentsuseni lai tõlgitsemine, end ses mõttes õigeks rahvuslaseks tunnustamine ja kitsajoonelisema rahvusluse liigitamine šovinismiks, selge pahempoolne kallak poliitilis-ühiskondlikes vaadetes; ikka edasi valitses estetism. Revolutsioonilisus avaldus muu seas keeles: võeti üle peaaegu kõik Joh. Aaviku keeleuuenduslikud ettepanekud ja loodi niiviisi keelt, mis pidi saama eesti uue õilsama ning kõrgema kultuuri instrumendiks. Välismõjudest tunnustati vääriliseks ainult Lääne-Euroopa sugulasliikumisi, eeskätt Prantsuse Clarté-liikumist. Venemaa, mis veel siurulasi suutis viljastada, oli nüüd sulgunud arvestamatuse müüri taha. Endised siurulased H. Visnapuu ja A. Gailit kui subjektiivsemad võitlejad olid eemale jäänud ja asusid opositsiooni 14). H. Visnapuu oli värskete vene kirjanduse mõjude all ja muuseas nõudis rahvuslikku joont kirjanduses, kuigi tema nõue oli ebamäärase alusega 15).

Ehk küll tarapiitlastel olid ühiskondlikud küsimused esi- rinnas, ometi peab neidki liigitama egotsentristeks individuaalistideks. Koolis käinud L.-Euroopa humaansust kuulutava vaimukultuuri enesearenduskursustel, pidasid tarapiitlased endid

11) Adson, Alle, Barbarus, Kivikas, Kärner, Semper, Suits, Tassa, Tuglas, Under (Avasõnad). „Tarapita“ nr. 1, lk. 1. (NB. Ajaliselt pole „Tarapita“ numbrid üldse dateeritud.)

12) Vrd. Fr. Tuglas, Kirjandus ja yhiskond. „Tarapita“ nr. 3, veerg 72—74; A. Kivikas, Kiri noortele. „Tarapita“ nr. 4, v. 98; 103; J. Semper, Teed ja tähised. „Tarapita“ 6, v. 167 ja kirjaniku teejuhi-geeniuse kohta nr. 2, v. 36 all.

13) J. Semper, Kiri „Tarapitale“. „Tarapita“ nr. 4, v. 121.

14) Vrd. Seletuseks. „Tarapita“ nr. 7, v. 223.

15) J. Kärner, Lehed tulde II. Tartu, 1937, lk. 48 jj.

meistreiks ja nõudsid õigust vormida igast eestlasest uut inimest nende retsepti järgi, et lehviks kodumaa linnade ja külade kohal uus vaim.

Sellel ümbermeisterdamise innul oli ka maiselt egoistlikku põhja: võideldi selle eest, et kirjanik oleks tunnustatud suurus ja alammääraliselt majanduslikult kindlustatud; see nõue aga ei tahtnud leida vastukõla ja õrritas arvustama. Pärast toetuste küsimuste enam-vähem positiivset lahendust hakkasid järjest rahunema ka meeoleolud.

Ei arvestata rahvast kui väärtuslikku jõudu, ei arvestata rahva ürgseid kalduvusi, arenemisvõimalusi, vaimse enesemääramise paratamatust, arengu võnkumisi, arengu orgaanilisust ja originaalsust; või kui arvestatakse, siis tehakse seda deduktiivselt. Nad asuvad juhtima ja igaüks on õigustatud tarvitama oma teed, kusjuures pole ju määrava autoriteedina selja taga mingit fikseeritud õpetust.

Õpetlik on siin pilku heita tarapiitlaste vaimukultuuri ja koguteose „Mõtteid valmivast intelligentsist“ (Tartu, 1923) „ilmavaate-kultuuri“ vahel. See kokkupõrge toimus ilma suurema kärata 1923. a. „Loomingus“, s. o. ajal, mil Tarapita-liikumine oli juba töö teinud, kuid see iseloomustab ometi nii 1921. a. vaateid kui ka veel 30-ndate aastate vaateid.

Koguteos „Mõtteid valmivast intelligentsist“ kergitas (eeskätt A. Anni ja H. Moora artiklite kaudu) teraval kujul päevakorraks kultuuri, rahvuse, maailmavaate ja intelligentsi-ülesannete küsimused ja äratas ideoloogilise aktsioonina omajagu tähelepanu. Koguteose ilme oli õilsalt kultuuritahteline ja ootuste kohaselt ta oleks pidanud tunastele tarapiitlastele olema teretulnud. J. Semper aga reageeris sellele üsna tõrjuvalt ja mitte seepärast, et tema ja ta kaasvõitlejate vaated olid muutunud, vaid et „Mõtteid valmivast intelligentsist“ käis mitmeti vastu tarapiitlaste põhipüüetele. Kokkuvõttes osas loetleb J. Semper järgmised punktid, mis on koguteose autorite vaadetes viltu lastud:

Pääle ratsionalismi ja rahvusluse iseloomustab käsitletavat intelligentsi-osa veel ta naiivne idealism ja eraldumine elu probleemide mitmekesisusest. Intelligentsi peetakse ülepää ühiskondliku arengu õieks, rahvas on nagu selleks olemas, et intelligentsi ühes ta kultuuriga ilmale sünnitada ja alal hoida. Elu mõte näib olevat ainult „õilistumises“. —

Ühe sõnaga, kogu see elu käsitlusviis on koolmeisterlikult uuriv ja kasvatav, enam vaatlev kui võitlev (16).

16) J. Semper, „Mõtteid valmivast intelligentsist“. „Looming“ 1923, lk. 470, 471.

J. Semperile ei meeldi, et püütakse vaateid viia süsteemi ja seda mõistuslikku süsteemi võtta kõige juures juhtnööriks, tema meelest ollakse ühekülgsest mõistuslik ja mulle paistab, et rääkides ratsionalismist ta süüdistab koguteose autoreid ka ratsionaalsuses, s. o. korrapärasuses, otstarbekohasuse-nõudes, isegi kasuliku taotluses. Autorite rahvuslus näib talle liiga kitsarinnaline, liiga „kodukoetud“. Autorite idealismi loeb ta vähekogenuks, kabinetlikuks. Leiab ka ainult sõnadetegemist ja vähe tõsielu arvestamist.

A. Anni oma vastuses arvab, et J. Semper on asjatult rääkinud ja mööda rääkinud: „... ja tahtmata peab paljude ta märkuste puhul ainult imestanult õlgu kehitama: jah, aga see ei puutu ju üldse meid!“¹⁷⁾

A. Anni ei märka, et J. Semper on ometi täppi rääkinud, et tal on põhiseid lahkuminekuid vaadetes. A. Anni seab vaimukultuuri kõrgemaks astmeks „ilmavaate kultuuri“, ta tõmbab piire ja ajab sihte; J. Semper peab silmas L.-Euroopa humaanse vaimukultuuri põhituuma ja tahab jätta endale selles autonoomse tegevusvabaduse ilma korraldatud skeemita; J. Semper on individualistlikum. A. Anni seab tähtsaks rahvusluse, püüdes seda määratleda küll üpris universaalsete koordinaatidega, kuid kosmopoliitilisele J. Semperile on programmilisem rahvuslus üldse kitsarinnaline. Tema meelest on rahvus tähtis kui teatud karaktersete ning konstitutsionaalsete põhinähtuste (keel, temperament, ajalooline areng jne.) kogum, millel aga on latentne väärtus. Selle latentse materjali vormijaks tulgu ja olgu rahvusvaheline kultuursus (humaanse vaimukultuuri nõue)¹⁸⁾. A. Anni otsib näit. kirjanduse ja rahva tarvete positiivse rahuldamise vahel silda¹⁹⁾, J. Semperile see aga nähtavasti ei meeldi²⁰⁾.

Tuleb rõhutada jälle: tegu ei ole siin ainult üksiku isikuga, J. Semperiga, vaid domineeriva vaatekohaga eesti kirjanikkude peres Tarapita-päevil, 1923. aastal ja ka edaspidi (kuigi muidugi mitte kivistunult, vaid elusana muundudes). Samamõtteline poleemika tõuseb J. Semperi kaudu ka eluläheduse kuulutamise ajal 1929—1931²¹⁾.

17) A. Anni, Ilmavaateli väitlusi. „Looming“ 1923, lk. 601.

18) J. Semper, „Mõtteid valmivast intelligentsist“. „Looming“ 1923, lk. 470.

19) A. Anni, Meie ilmast ja meie ilmavaatest. Mõtteid valmivast intelligentsist, lk. 39, 48.

20) Vrd. ka J. Semper, Kaks talutajat. „Tarapita“ nr. 2.

21) Vt. J. Semper, Elulähedusest ja vaimulähedusest. „Looming“ 1931, nr. 4, lk. 415 jj.

Niisiis teatud jooned kirjanduse-elu kujundamises ja kujunemises on üsna pideva ning kindla positsioonina püsinud juba paarkümmend aastat ja püsivad ka edaspidi. Nende joonte esimesteks selgeprogrammilisteks esivõtite jaoks olid tarapiitlased.

Peab meelde tuletama ka tarapiitlaste kokkupõrget kodanliku seltskonnaga. Nagu teravama opositsiooni puhul ikka, nii selgi korral ei püütud aru saada vastase tõelistest seisukohtadest, vaid võideldi rohkem vägisõnadega. Kodanlikust leerist sõnavõtjad heitsid tarapiitlastele ette ebarahvuslust, rahvuslusevaenulikkust, kosmopolitismi, poliitilist pahempoolsust, muidki kahtlasi omadusi. Kui ainult meenutada näit. Vabadussõjasse suhtumist ühelt ja teiselt poolt, saame väga huvitava ajaloolise pilguheite.

Kodumaa tundus väike ja kitsas nii isiku arenemisele kui elamisele, ja nagu nägime, võrreldi seda rabaga, kus oldi määratud kõngema. Nüüdisajal on aga päevselgeks saanud, et kodumaa on veel liiga suur igale mehele, et temaga väärikalt maadelda.

Tarapiitlased valisid võitlusvahendeiks kõned, artiklid, poleemika. Ilukirjandust kui mittepraktilisteks vahendeiks tarvitatavat õilisnähtust ei kasutatud otse võitlusabinõuks (peale ajalaulude, mis peamises osas olid juba enne „Tarapitat“), ainult Semperil ja Suitsul ilmus muu hulgas ajalaule 1922. a. (Maa- ja mereveersed rytmid; Kõik on kokku unenägu). Kummatigi peab konstateerima pideva joone olemasolu ka ilukirjanduslikus loomingus, kuigi see polnud võitluse sõjavankri ette rakendatud. Ajakirjad „Ilo“ ja „Looming“ ja pikk rida teoseid annavad selgest selget tunnistust.

1922., 1923. ja 1924. a. ilukirjandus on üsna tagasihoidlik nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt; 1922. a. ilmuvad küll kõrgeväärtuslikud G. Suitsu „Kõik on kokku unenägu“ ja „Lapse sünd“, kuid neid ei saa tugevamini siduda ajavõitlustega. Juba hakkavad kostma järjekindlamalt kirjanduse ja kirjastuse kriisi jutud: raamatute müügi head ajad olid läbi, siirduti meie normaalseisse oludesse, mida aga tunnustati ebanormaalseiks²²⁾.

Kriisi-meeleolude tekkimiseks andis veel põhjust kirjanduse-elu sõdade-ajastu vaibumine.

Pärast Siuru prahvatavat eneses-ilutsemist algasid meie kirjanduse-elus sõjad, millele aitasid hoogsalt kaasa ka ajalehed arvustuste, följetonide, poleemika jne. kaudu. See oli romanti-

22) Vrd. Fr. Tuglas, Kriisid meie kirjanduses. Kriitika VII, Tartu, 1937, lk. 113.

line võitlusjärk enda mina maksmapanekuks üksikult ja kampade kaudu. See sõdade-olukord kulmineeris Tarapita-päevil. Nüüd aga järgnevad küllalt tähtsad kirjanduse-elu sündmused. 1922. a. asutatakse Eesti Kirjanikkude Liit, mis taltsutas üksteise vastu avalikku võitlemist ja lokaliseeris tülikoldeid. Varem olid igasugustel kokkupõrgetel kaasa rääkimas isiklikkuse ni minekud, nüüd aga kuuluti juba organiseeritud korporatsiooni, kus oli tarvis silmas pidada teatud nõudeid ja huve. 1923. a. alustas ilmumist „Looming“ ja sellega olid üldjoontes rahuldatus värskel avaldumise tarbed ja „Loomingu“ püsivuse eest oldi ühiselt valvel, kuigi vaieldi ja võideldi just tema ümber. 1925. a. võeti vastu Eesti Kultuurkapitali seadus ja selle tegevusse hakkamisega samal aastal oli lahendatud üks „sõja“-psüühika põhjustest: kirjanikkude „palga-küsimus“, mille üle on palju piike murtud.

Muidugi ei tule arvata, et saabusid rahuaastad. Võitlemist „Loomingu“, Kultuurkapitali jne. ümber oli nüüd ja edaspidi, aga see oli juba „sõda“ praktiliste küsimuste ja ilmsete huvide pärast ja suudeti likvideerida ilma kulutulelise edasiarenemiseta.

On veel iseloomulik, et esimeste iseseisvusaegete aastate kirjanduses domineerib küll subjektiivne lüürika, mida toetab novellide romantiline ning subjektiivne fantastika (Fr. Tuglas, A. Gailit, A. Tassa), kuid kogu aja on jätkunud ka realistlik jutustus, objektiivsem eluvaatlus. Mändmets, Mõtslane, Luts, Metsanurk jt. on loonud pidevalt, jätkates XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse realismi traditsioone. Kuid nende objektiivsema kirjandusekäsitusega ei käinud kaasas haaravate ainete leidmine ega tugev väljatöötus. Uusromantiline vaimsusega arvustus, mis täiesti domineeris, surus (osalt õigusega) niisugused tööd turutäite ossa ja olevallegi väärtustele ei andnud küllaldast kaalu. Liiatigi polnud romantiline kallak võõras ka realistidele (mis on täiesti loomulik nähtus) ja need tegid proovisõite ka valitseva vaimsuse valda (näit. Metsanurga ekspressionistlik „Jumalata“, 1921). Üldiselt olid realistlikumad tööd rohkem tarbekirjanduse aus kui kunstikirjanduse killas. A. H. Tammsaaregi tol ajal ilmunud tööd olid ajavaimuga kaasas käivad: „Varjundid“ (1917), „Juudit“ (1921), „Kõrboja peremees“ (1922).

Realistliku kirjanduse kandvamaks jõuks kujunes noor Kivikas. Tõsi, tema esimesed asjad peale „Sookaelte“ olid ekstravagantsuse ja ajavoolude küttes („Ohverdet konn“ koos Hiirega, 1919, „Lendavad sead“, 1919, „Mina“, 1920, „Verimust“, 1920). Kuid 1920. a., kui poeedid hõikusid veel ajalaulde õhku, oli Kivikas oma „Jüripäevas“ pöördunud kodumaa akuutsete elunähtuste ja realistliku kunstikäsituse juurde.

„Jüripäev“ oleks võinud kujuneda pöördelise tähtsusega realismi tähiseks, nagu kujunes seda pärastpoole A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ I, kuid teose töötlus oli Kivikal rutakas, viimistlus puudulik, teose kogu kandejõud mitte väga suur, kuigi aimati autori loomevõimeid. „Jüripäev“ äratas tähelepanu, kuid kirjandusevoolude ja -otsingute mõttes ta ei tähendanud otsustavat võitu: ta polnud just suuresti üllatav uudis realistlikkude jutustuste ja romaanide tagapõhjal. Murrangu toimetulekuks oli ka aeg veel varane.

Siit peale aga hakkab realistlik tukse eesti kirjanduse-elus muutuma järjest kindlamaks. 1922. a-l ilmus Metsanurga „Taa- vet Soovere elu ja surm“, ka Tammsaare „Kõrboja peremees“ on üksikjoontes realistlik (kuigi põhiolemuselt veel romantiline, tegeldes eeskätt isiku põhitungide mänguga ja neid võidutseda lastes realiteedi üle); luuletajaist Suits oma „Kõik on kokku unenäos“ pakkus objektiivsemat ajakäsitust kui ükski teine luuletaja ümberringi. 1923. a. ilmusid A. Kitzbergi „Neetud talu“, Lutsu „Andrese elukäik“, H. Raudsepa „Demobiliseeritud perekonna-isa“ ja M. Underi luulesse sigineb järjest süvenevat mõtet. 1924. a. tõi ilusa üllatuse Rohult „Kurgsoo“ näol, Kivikas avaldas „Jaanipäeva“, Luts jätkas oma realistlikku toodangut ja A. Kitzbergi „Ühe vana „tuuletallaja“ noorepõlve mälestused“ avasid uue lehekülje kirjanduses, heas vormis kirjutatud objektiivsete mälestuste avaldamise. Viimati nimetatud teosed moodustasid juba aastatoodangu väärtuslikuma osa. Kirjanduslikke maitse-suundi ei kajasta enam teoreetilist laadi otsingud, vaid looming ise. Kirjandusteoste keel hakkab järjest otsustavamalt pöörduma tagasi tavalise poole ja 30-ndaiks aastaiks on õhin ka keeleuuen-duse pooldajate juures vaibunud.

Realistliku- ja romantilise-ilmeline kirjandus ei soiku täiesti millalgi, sest realism ja romantism on inimese vaimu põhinähtusi ja pesitsevad ühe ning sama inimese hinges. Ikka on teostes nii üht kui teist elementi, kuigi üks neist ehk valitsevalt domineerib. On ajastuid, kus neist joontest kumbki on mingis tõusujärgus ja vaimsustab omalaadiliselt loomingut, kuid paljudel puhkudel tarvitatakse romantismi ja realismi lihtsalt kirjandusloolise nomenklatuurina. Nii on ka viimase aja eesti kirjanduses: on õigem otsida teoste aktiivseid tunnuseid ja lähtuda nendest, kuna oskussõnaga „realism“ tuleb opereerida üksnes üldiseloomustavalt. Kuigi romantilisus ja realistlikkus on alati teostes olemas, ei ole olemuslikult õige kirjanduse-elu nähtusi ikka vaadelda nende vastastikuse võnkumise vaatekohalt.

Pärast kärarikast 1921. aastat hakkas vaibuma romantilise-

-ilmelise kirjanduse tukse ja rohkem ja rohkem teritati tähelepanu oma tõelise ümbruse suhtes. Et polnud enam ideelennukamaid kirjanduse-sõdasid, et kirjanduse-turu seis muutus raskemaks, et ühiskonnas toimus üsna kiire kainenemine, siis oodati kirjanduseski midagi toekamat, mingit abi ühelt suuremalt. Messia-jutud ja Euroopasse-viija nõoked olid 1922.—1925. a. vahemil korduvad. Ei jätnud mõju avaldamata ka majanduse-elu võnked ja eraldi tuleks ära märkida 1. XII 1924 tähtsust: pahem- ja parempoolsus oli olnud üheks sõjahüüuks kirjanduse-elu poleemikas; 1. dets. 1924 pakkus ühe tähtsa tegeliku näite, mis pani mõtlema. Võime tähele panna järjekindlat pahempoolsuse kuulutamist loobumist, kuigi „Jäljetu haua“ tõttu ja mõnede muude asjaolude tõttu see oli elava poleemika aineks 1927. a-l. Tänapäevani oleks nagu pöördunud ses mõttes hoopis teine lehekülg ja sel on omajagu tähtsust olnud ka kirjandusliku loomingu suhtes.

Nagu ikka pikaldase halva ilma järel tuleb millalgi täis päikesepaistet päev, nii sündis eesti kirjanduseski. 1926. a-l ilmus realistlik suurteos „Tõde ja õigus“ I, tema kõrval tõstsid väärilt aastakäigu түsedust Metsanurga „Jäljetu haud“, Gailiti „Vastu hommikut“, Peet Vallaku „Ajude mäss“, Semperi „Viis meelt“, Raudsepa „Ameerika Kristus“, Lutsu „Olga Nukrus“ jt.

Mitte teoreetiliste väitluste teel, vaid tegeliku teostuse teel (ja teine on esimesest tähtsam) näitas „Tõde ja õigus“, missugused erilised väärtused on tugevamal realistlikul teosel. Saavutatakse sügavam pilk inimesse ja ühiskonda ja sellega käib kaasa objektiivsusetunne, mis veenab jõulisemalt kui romantiku subjektiivne inspiratsioon; üks on realiteet, midagi, mis on lugeja olemusega tõeliselt seoses, teine on ainult elamus, ainult võimalus. Seni oli romantikute tähtsuse vaekausi poolt rääkinud ikka vormiline artistlikkus, nüüd näitas „Tõde ja õigus“, et realistlik romaan võib olla ka vormilt diferentseerunud, mõjuv, kunstikõrge. A. H. Tammsaare realiteedist välja kasvav huumor puhus värskendava tuulena üle lugejaskonna. Kirjanduslik teos siin ei olnud enam paljas ajaviide või virtuositeedi-näide, vaid südamesoe eluline väärtus. Liigne kord näitas „Tõde ja õigus“, et külaainestikust võib tekkida түsedaid kunstiteoseid ja pole tähtis, kas linn või küla, haritlane või mats, vaid tähtis on inimene kui tõeline komplitseeritud olend.

„Tõele ja õigusele“ järgnes rida võimakaid üllatusi: 1927. a. A. Jakobsoni „Vaeste-patuste alev“, 1928. a. M. Underi „Rõõm ühest ilusast päevast“, J. Schütz-Sütiste „Rahutus“, A. Gailiti „Toomas Nipernaadi“, 1929. a. H. Raudsepa „Mikumärdi“.

Ilmus rida häid kunstilisi teostusi, kuid kirjandus-kunstilistes vaadetes tikkusid valitsema ikka Noor-Eesti, Siuru ja Tarapita aegsed käsitused. Stiililt nõuti ikka klassilise või uusromantilise teoreetilise normi täitmist (vrd. muuseas Joh. Aaviku arvustus „Tõe ja õiguse“ üle²³) ja tegelikult ei lähtunud seisukohast, et stiil ja kompositsioon peab välja kasvama aines- tikust ja olema täiuslik omal viisil. Stiili lihtsus oli ikka veel saamatus.

Teose väärtustamises ei lähtunud vaatekohast, et tuumaks olgu karakterne kodumaine ümbrus ja selle eluline olemus, kannatused ja püüdmused, vaid peeti endiselt tähtsaimaks juba ebamäärasemaks kujunenud rahvusvahelist vaimukultuuri, mille vilja pidi kandma kodumaa puu. See koolkond oli tugev ja pidev; mitte väljasurev. Sellega oldi osalt vastuolus, kuid ei saadud kinni hakata. Selle koolkonna liikmete poolt oli avaldatud häid süvenevaid käsitlusi kunstiloomingu protsessi ja kunsti nautimise protsessi üle ja need olid võitnud õigustatult tunnustust, kuid ühtlasi tekitanud arvamust, nagu kõik selles peitukski.

Sõja alustas jälle noorem põlv, osalt ülemeelikult, osalt hoolimatult, kuid ometi tuuma tabavalt. See avaldus 1929. a. detsembris „Kirjandusliku Orbiidi“ kaudu.

Ideoloogilisel liikumisel, mis keskendus ajalehekujulise „Kirjandusliku Orbiidi“ (dets. 1929 — aprill 1930) ja koguteose „Põhjakäär“ (1931) ümber, ei ole n. ö. ametlikku nimetust. Seda põhjustas asjaolu, et nimetuse ja fikseeritud programmi vastu olid asjaosalised teadlikult ise. Tähtsaks peeti tuuma, üksikasjad polnud läbi arutatud, üksikisikule oli tarvis jätta mõtte- ja tegevusvabadus — kindel programm aga oleks hakanud mõtte arengut takistama ja kivistama. Ehk küll kindlakujulisem programm ja partei on võitluse mõttes väga tähtis, sest ta lisab löögivõimet, on ometi ka selge, et hõlpsamini ning tihedamini saab liituda mingil kitsamal ideoloogilisel alusel ja et ideede arengule tõmbab see rööpad ette; kooski püsimine võib programmi fikseerimisel sattuda karidele. Et liikumine ei kujunenud kitsalt parteiliseks, selle üheks peapõhjuseks oli ka see: eluläheduse (nagu see kujunes juhtivaks hüüdsõnaks) põhituum täiuslikult võttes on oluline kogu kirjandusele ja iga aja kirjandusele. Sellest oldi teadlik.

Tarvitades elulähedust liikumise tingliku nimetusena peab kohe ütleva, et see ideoloogiline liikumine on olnud ulatusli-

23) Joh. Aavik, A. H. Tammsaare: Tõde ja õigus. „Eesti Kirjandus“ 1926, lk. 662 jj.

kum kui teised iseseisvusaja kirjanduslikud suunaotsingud. Alles tulevik ütleb, kuivõrd ta on olnud viljakas ja väärtuslik, oma eelmist väidet aga tõendan lihtsalt sellega, et eluläheduse probleem on püsinud elavalt päevakorral 1929. a-st saadik kuni tänapäevani²⁴). On innukalt sõnastatud mõtteid nii poolt kui vastu, selgitamise, küsimise ja pilkega, ja isegi need, kes kavakindlalt on püüdnud seda ideoloogilist liikumist tühiseks teha, nagu J. Kärner, on vahepeal sõnastanud ka ise õige eluläheduse nõudeid²⁵). Kui selle küsimuse ümber tekkinud artiklid (nii poolt kui vastu) kogutaks ühte väljaandesse, saaksime huvitava, mõtteid algatava ja vist mõndagi ka selgitava kõite, mahuka kõite.

J. Kärner²⁶) ja H. Visnapuu²⁷) on püüdnud visalt selgeks teha, et elulähedus pole mingi uudis, vaid vana taasmõttestamine. Et juhtunud pole midagi olulist. Nad lähtuvad sellest, et kirjanduse elule lähendamise nõudeid on olnud korduvalt varemgi ja et realism on eesti kirjanduses juba vana nähtus. Prioriteedi küsimus on ajaloolise arengu küsimus ja egoistliku huviga küsimus. Kui me aga räägime ühe ideoloogilise nähtuse olemusest, siis võime algatava küsimuse täiesti lahtiseks jätta. Ometi on oluline ja vastuvaidlematu, et just „Kirjandusliku Orbiidi“ ja „Põhjakaare“ tõukel on kirjanduse eluläheduse küsimus kerkinud tugevasti päevakorrale ja on moodustanud teatud ideoloogilise liikumise, mille ees ei saa isegi selle liikumise eitaja enam silmi kinni pigistada. Ei saa salata, et nii pooldajate kui vastuvõitlejate ühisel jõul on liikvele pandud palju tuumakaid mõtteid ja et neist mõttest on vähemalt üks osa juba viljagi kandnud. Rääkimine eluläheduse üle ei ole kõmanud tühja õhku.

Juba „Kirjanduslikust Orbiidist“ selgusid üldjooneliselt järgmised suunaotsingu peatähised.

Elukäsituses ja loomingus peaks olema põhjaks ning lähtekohaks kodumaine olustik ja inimene võimalikult tugevamas, soojemas ning kaasalöövamas seotuses. Kirjanik kui ainult rakk rahva ning ühiskonna organismis tajugu tema hädasid ja püüdmusi ja reageerigu ka maailma elu- ja vaimunähtustele oma rahva orgaanilise osana. Kirjanik olgu läbinägija. Võetagu

24) Alles hiljuti avaldas A. Oras artikli „Elulähedusest, eriti luules“ (Akadeemia 6, 1937, lk. 397 jj.).

25) J. Kärner, Mõtteid meie elulähedasest romaanist. Lehed tuulde II, lk. 320 ül.

26) J. Kärner, Kirjanduse mõtte liikumisest iseseisvuse ajal. Lehed tuulde II, lk. 53 jj.

27) H. Visnapuu, Sotsiaaleetiline kallak eesti luules. „Looming“ 1933, lk. 827 jj.

käsitluse alla neid küsimusi, mis rahva elus ja arengus on olulised (aktuaalsuse nõue).

Tuleb lahti saada egotsentrilisusest ja mitte lähtuda kirjanikul ainult oma isiklikest harjumustest ja huvidest; mitte enesehkielt jumaldada oma geeniusi kui mingit sissesündinud tõe ja tee tundjat, vaid kirjanik peab oma rahva juures õppima, enne kui ta läheb tõtt ütlema ja teed näitama. Seejuures orbiitlased jätsid tugeval määral kahe silma vahele lähema süvenemise individualismi küsimusse — ühiskondlikkuse rõhutamises vaiki sellest tähtsast probleemist ja rõhutades opositsiooni egotsentrilisele individualismile ei hoolitud individualismi küsimusest üldse.

Nihutati järjekindlalt esile sisu tähtsust, tunnustades aga ka vormi tähtsust. Vorm olgu adekvaatseks avalduseks sisule ka üksikasjus ja ärgu püüdku sõnavahtu tekitada igal juhul kui väärtust omaette. Kõigepealt sõnalist otstarbekust, selgust, täpsust; lihtsus pole häbiasi. Estetism, mis alates Noor-Eestist oli Siuru istutusel ajanud juured sügavale kuni kooliõpilaste kirjatöödeni ja saanud aprioorseks vooruseks, kuulutati paheks. Siit on muidugi kerge minna naturalistlikku lihtsusse, kuid selle eest hoiatati.

„Elule lähemale!“ hüüd sisaldas eneses ka teise hüüu: vaim olgu tugev. Vaimsuse kõrget erksust ja elulisust rõhutati korduvalt; samuti õige eetose aussetõstmist ja hoolikat rakendamist. Pärastpoole hakati vastasleerist lööksõnaliselt (ja mõnedest ilukirjanduslikest näidetest lähtudes) väitma, et vaimu tähtsus on eluläheduslastel unustatud. Seda võimaldas osalt ka see, et eluläheduslased ei käsitlenud loomingu subjektiivsema poole küsimusi, eraldades selle üksnes looja enese asjaks.

Samuti öeldi selgesti, et kirjanik pole mitte massi maitsete teenija, vaid võitleja, kuigi ühtesulamise väiteis vahest ei arvestatud küllaldaselt eelmist.

Kuivõrd kirjanik peab olema kodanlane või sotsialist (mil-line küsimus varem oli olnud sisuliselt ikka oluline), see jäi üldse igähe eraasjaks.

Esitatud vaatekohti puudutati eeskätt ankeedis A. Anni-Annisti, D. Palgi, J. Schütz-Sütiste ja O. Urgarti poolt, lisandavalt ja seletavalt aga kogu „Kirjandusliku Orbiidi“ sisus. Seejuures peab kinnitama, et vaadete vahel ei valitsenud täielik kooskõla ja oli vajadust omavahelisteks vaidlusteks, mida pärastpoole suuliselt tehtigi. Suurde sügavusse ega eristumisse ei suudetud kiiruga tungida, kuigi oldi tabatud õiget soont. Arves-

tades aga ka pärastisi sõnavõtte võiks eeltoodud vaatekohti pidada siiski valitsevaiks.

Võrreldes Siuru ja Tarapita aegsete vaatekohtadega näeme radikaalseid muutusi. Tähtsaim ja uus oli, et ka vaimses osas nihutati otsustavalt raskuspunkt kodumaale: oma rahvas pidi olema see meedium, milles võrsub looming; vaim mujalt on teretunud, kuid see peab loomulikku kontakti pääsema ja tal peab orgaanilisi eeldusi olema, muidu on ta kurjast. Haritud maailma vaimsed varad (peale puhta teaduse) on heaks võrdluskohaks ja heaks kooliks, kuid ei tule käia lihtsa ümberistutamise teed, vaid arvestada otsustavalt kodumaist põhja ja orgaanilist arengut. Nõuti tugevat elulist kontakti kodumaise eluga ja ehitavat suhtumist sellesse.

Teiseks on küllalt tähtis egotsentrilise elukäsituse tiibade kärpimine ja ühiskondlikkuse mõjulepääs. Kolmandaks peaks olema viljakas (ja juba koolipingilt kasvatatama) vormi orgaanilisuse nõue ja otstarbeka ning põhjendatud lihtsuse aussetõstmine.

Neid vaatekohti arendati järjest edasi ja üksikasjalisemaid kokkuvõtteid (muidugi isiklikust vaatekohast) on teinud allakirjutanu „Põhjakaares“²⁸⁾ ja J. Sütiste „Loomingus“²⁹⁾.

Allakirjutanu artikkel „Põhjakaares“ on seoses J. Semperi artikliga „Elulähedusest ja vaimulähedusest“, millest oli kõnet juba eespool: kui Semperi seda ja varemaid arktileid „Tarapita“ ja „Murrangus“ (vt. eespool lk. 83—85) kõrva seada „Kirjandusliku Orbiidi“ ja „Põhjakaarega“, siis selgub ka, et kirjanduslikes vaadetes on meil kujunenud kaks põhist rinnet, mis veel tänapäevgi seisavad teineteise vastu; seejuures ei saa muidugi mõista, et need haaraksid kõike ja muud nagu polekski.

Kuigi olemuslik vastasrindlus on ilmne, ometi selle vastu-seisu teravuses on minu arust süüdi kõrvalised asjaolud: harjumused ja valvelolek, et oma rinnet oleks peetud. Tegelikult oleks ammu juba aeg eluläheduse selgitatud põhituum üldvarana kunstikäsituses säilitada (nimetades seda ükskõik kuidas ja teades, et see pole veel kõik, vaid ainult üks osa — teine tähtis osa põhiseadusi kasvab välja individuaalsest kunstiloomingu protsessist), ja selle kohta ei ole kellelgi eraomandilisi õigusi. Näemegi, et eluläheduse ägedamadki vastased nagu J. Kärner (kes saab sellest aru lihtsalt kui naturalismist) ja J. Semper (kes

²⁸⁾ D. P a l g i, Kirjandus ristteel. Koguteos „Põhjakaar“, Tartu, 1931, lk. 117 jj.

²⁹⁾ J. S c h ü t z - S ü t i s t e, Tänahest kirjandusest ja kirjanikust. „Looming“ 1932, lk. 566 jj.

tahtlikult surub eluläheduse ainult füüsiliseks) puhtsüdamlikult väljendudes teatud kujul pooldavad seda³⁰⁾. Igatahes oma pealiskaudsust ja obskurantlikku vimma näitab see, kes äigab elulähedust igal juhul, vihjates temas ainult tänavalähedust, elutooruse lähedust jne., nagu on saanud real sulemeestel kombeks. Õige elulähedus (see on ühtlasi ka vaimulähedus) peab saama oma tuumas põhinõudeks individuaalsete tõlgitsuste, lisamiste ja mahaarvamistega; antagu sellele siis mis nimi tahes.

Tuumast kui lähtekohast on võimalik arendada aktuaalseid sisukaid väitlusi, sest põhituumast pole küll, vaid tarvis on diferentseeruvat edasiminekut. Eristumises võidakse aga juba üsna teravasti lahku minna ja see oleks viljakas. Kõige halvaks keermine aga on vilja porri tallamine, mille leiba enesel tarvis on.

Eluläheduse teostamine kirjanduses on teoste loojate asi nende loomingulises protsessis. Meie võime teoreetilistes väitlustes valgustada eluläheduse tingimusi, eeldusi ja teid, kuid need puudutavad peamiselt loomingu eelastet, valmistavat aega. Loomingu protsess ise peab olema toiming, millele teised kõrvalt ei saa anda juhiseid.

Elulähedus senikäsitletud kujul ei ole midagi lõppjaamalikku; sellest tuleb ka pooldajail enestel edasi minna. Kui 1905. a. nooreestlased oma I albumis hüüdsid Gustav Suitsu sule kaudu: „Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“³¹⁾, siis oli sellel suur mõte sees: Vene riigi müüritagusest oli tarvis soetada elavamat kontakti L.-Euroopa kultuurmaade vaimsete varadega, kusjuures see kontakt oli rahva arengus ja eriti isiku arengus väga olulise tähtsusega. 30 a. hiljem aga on L.-Euroopal sootuks teine osa Eesti ja eestlaste suhtes: enam-vähem loomulik kontakt on olemas, poliitilised ja sotsiaalsed murrangud aga on päevselgelt näidanud, et L.-Euroopa pole ideaalne kultuurivilja aed, vaid ka tuldpurskav mägi, mis täna küll veel kõmiseb ja laavat välja ajab, kuid millest keegi ei tea, mis sünnib temas homme. Euroopa viimase 10 a. sündmused, vaadete murdumised, raskuspunktide ümbernihutamised, uued ühiskondlikud korrad, majanduslikud võnkumised ja kõige selle kajastused või paralleelid meie kodumaal ei ole jätnud sügavalt haaramata ka eesti haritlast ja muu seas kirjanduseinimesi. Arvatavasti on mõju olnud suur ja üksikasjus ehk

30) J. Kärner, Mõtteid meie elulähedasest romaanist. Lehed tuulde II, lk. 320 ül.; J. Semper, Elulähedusest ja vaimulähedusest. „Looming“ 1931, lk. 424 all.

31) G. Suits, Noor-Eesti nõlvakult. Tartu, 1931, lk. 14.

selgub edaspidi. On ka enesestmõistetav, et kirjanduslikes suunaotsinguis on alles äsja päevakorral olnud mitmeid muutusi.

Tähtsama vaatekohana tuleb esile tõsta sotsiaalse tellimuse ja selle täitmise nõuet. Isegi kategoorilisemal kujul see pole meil enam võõras — nii nõudmistes kui osalt ka täitmistes. See vaatekoht on aga 180° võrra edasi nihkunud Siuru-aegsest egotsentrilisusest: siis oli kõik kirjaniku isiku pärast ja päralt, sotsiaalse tellimuse kõrgendatud nõudes aga on kõik ühiskonna päralt. Nii oleme jõudnud lühikese ajaga juba teise äärmusse.

Ühiskonna ja kirjaniku vahekorral tuleb lahendada vastastikusest sallivast võitlusest lähtudes ja kahtlemata on olemas ka vastastikuseid mõjutamisvahendeid³²⁾. See on iseenesest aga raske küsimus ja nõuab julget näkkuvaatamist. Kokkuvõttes peab sedastama, et kirjaniku ja ühiskonna vahekorral lahendamisest ei pääse mööda, tehtagu seda siis kobamisi või põhimõttekindlalt. Nii poleks see küsimuste kompleks päevakorralt mitte kergesti kaduv.

Juba jõuetumad on olnud kaks teist nõuet: rõhutatud rahvuslikkus ja positiivsus. Need nõuded on seni püsitanud vähese läbimõtle misega ja on etendanud rohkem vägisõnaliste loosungite osa.

Mitme ideoloogilise suunavõtu tulemusena võrsusid meil 1934. a-st alates ajaloolised romaanid, mis on olnud väljapaistavaks sündmuseks meie viimaseaegses kirjanduse-elus. Teatud ideoloogilist suunda kajastab ka luuleloomingu tihenemine, vormiline kristalliseerumine ja endassetõmbumine.

Tagasi vaadates oleks ehk soovida, et meie tänapäeva kirjanduse-elu võiks mõtte poolest olla aktiivsem ja julgem. Otsida ja leida on veel palju. Vähe on saadud süveneda, katsetada, uuesti mõelda, täpsustada, kõiki peaprobleeme sünteesina silmas pidada. Otsingud on aga olnud olude kiuste ometi innukad ja on andnud ka tulemusi.

Ja kogu kirjanduse enese pilt? Isikud, kes iseseisvuse algpäevadel noorte kirjanikkudena või ka juba tunnustatud suurustena tegusid tegid ja teoseid löid, on nüüdki veel täisvõimelised töömehed, juurde on tulnud üsna kogukas hulk uusi tõsi-seid andeid, kirjanduslik loov vaim on kasvanud mitmekümnekordseks oma jõu haardelt. Ja kui see tõesti võimeline hulk on mõtteid mõtelnud, sõdinud, leidnud, kaotanud ja uuesti otsinud,

³²⁾ D. P algi, Kirjandusest ja ühiskonnast. „Päevaleht“ 1937, nr. 106, 107.

kui see ikka karastatumalt pingutab, kas ei pea me siis täie õigusega uskuma, et tervele reale түsedaile kirjanduslikele teoseile, mis on loodud iseseisvuse ajal, lisandub järjest hoogsamini uusi teoseid? Ja miks mitte veelgi түsedamaid?

D. Palgi.

EESTI ROMAAN 1937. AASTAL.

1.

Romaane ja pikemaid jutustusi ilmus möödunud aastal kokku ligi kolmkümmend, — seninägematult suur arv, mis moodustab ühe viienäiku iseseisvusaegsest romaanitoodangust üldse.

Aga mitte ainult teoste arvuga ei ületa 1937. aasta kõiki eelnenud aastaid, vaid ka harukordselt värskete ja huvitavate teoste rohkusega. Tunneme küll mitmeidki üksikute kõrgeväärtuslike tippsaavutistega silma paistvaid aastaid, kuid ei mäleta ühelgi aastal näinud olevat nii rohkesti rõõmsat katsetusjulgust, kütkestavat vaimset otsimishimu ja tugevat individuaalset joont väljendavaid teoseid, millest enamik on kõige lisaks nauditav ka vormilisestki küljest. Mõnuga võib lugeda isegi aasta-toodangu kõige kergekaalulisemaid saadusi, sääraseid puht-ajaviitekirjandusse kuuluvaid raamatuid nagu on Elmar Valmre nupukalt koostatud kriminaalromaan „Ennustus relval“ või Leida Tigase paiguti üsna lõbus „Marga müüb mehi“ ja Elmar Ramla noorsoo- ning rahvaraamat „Kodukäijad seikleavad“: ajuti fantastiliselt liialdav, aga üksikasjus mõnigi kord õnnestunud ja oma ulja reipusega tuju tõstev teos.

*

Loomulikult sisaldab kõige õnnestunumgi aastatoodang rahuldavate ja heade teoste kõrval ka üldpildist välja langevaid, aastatoodangu keskmisest tasemest allpool seisvaid või oma erilaadilt sellega mitte hästi sobivaid raamatuid; ei puudu sellised raamatud möödunudki aasta romaanitoodangust. Kuid ka pärast õige põhjalikku puhastust jääb sõelale veel umbes viisteistkümmend niisugust teost, mida mitte ainult ei maksi lugeda, vaid maksab lugeda ehk korduvaltki. Viisteistkümmend teost aga on tohtu suur arv, kui teatavaks võtta, et kogu iseseisvusaegne romaanitoodang ei ulatu palju üle saja viiekümne.

Olgu kohe mainitud, et rõhuv enamik poolteisest sajast iseseisvusajal ilmunud eesti romaanist kuulub viimase kümne aasta toodangusse; vahekord iseseisvusaja esimese ja teise kümnendi romaanitoodangu vahel on 1:5. Kuigi enne 1927. aastat ilmunud umbes veerandsaja romaani seas leidub sääraseid meie romaanikirjanduse põhivara sekka püsima jäävaid põlise väärtusega teoseid nagu Tammsaare „Kõrboja peremees“ (1922), Metsanurga „Taavet Soovere elu ja surm“ (1923) ja Tammsaare „Tõe ja õigus“ I (1926), algab meie romaanikirjanduse tõeline areng ometi alles iseseisvusaja teise kümnendiga. Sinna ei kuulu mitte ainult suurem osa meie romaanikirjanduse tippsaavutisi, vaid (mis veel tähtsam) seal toimus ka meie romaani kujunemine selleks, mis ta praegu on. Iseseisvusaja teise kümnendi kestel arenesid vanema põlve romaanikirjanikud oma praeguse võimete-tasemeni, sama kümnendi jooksul kerkis esile praegune viljakas keskuritepere, — nii ühed kui teised on kümne aastaga loonud väärtusi, millest me poleks eeliseisvusaegseis oludes iialgi osanud unistada. Tammsaare sulest lisandus selle kümnendi jooksul „Tõe ja õiguse“ esimesele köitele veel neli köidet; sama kümnend kinkis meile Gailiti „Thomas Nipernaadi“ (1928), Jakobsoni romaanid, Kivika „Veksli võltsija“ (1931), Kibuvitsa „Rahusõidu“ (1933), Metsanurga „Ümera jõel“ (1934), Mälgu „Surnud majad“ (1934) ja „Õitsva mere“ (1935), Semperi „Armukadeduse“ (1934), Hindrey „Urma ja Merike“ (1935), Raua „Kirve ja kuu“ (1935), — et nimetada ainult üksikuid iseloomustavamaid väärtteoseid.

Eesti romaanikirjandus, mis iseseisvusaja esimesel kümnendil viljeles peamiselt külarealism (Tammsaare, Kivikas, Roht, Metsanurk) ja „Tõe ja õiguse“ I köitega jõudis sel alal varem-nägematu kõrguseni, hakkas 1927. aastast peale otsima uusi ülesandeid, uusi sihte, uusi võimalusi. Külaelu kirjeldav romaan üksi ei rahuldanud enam ei lugejaskonda ega kirjanikkegi; tekkis huvi uute tegevuspaikade ja senikäsitlematute tegelaste vastu, mis vähe-haaval viis romaani tugeva linnastumiseni. See väljendus kümnendi esimesil aastail küll peamiselt puhtkirjeldavas olustiku maalimises, kusjuures tegelaskujusid valgustati olustiku taustal kui üht osa kirjeldatavast keskusest. Käesoleva kümnendi algul tekkis kirjanike vahel päris võidujooksu meenutav jaht olustikule, õnneks aga selgus õige pea, et lugejat järjest uue olustikuga ikka kuigi kaua köita ei saa, ja kirjeldavast olustikuromaanist hakkas arenema ühelt poolt ideeline romaan olustiku raamidest, teiselt poolt isikuromaan olustiku

taustal. Sündmustikuline külg on meie romaanis alati olnud võrdlemisi kõrvalise tähtsusega; ideelisi probleeme käsitleva ja isikut kujundava romaani alal aga on meil vähese ajaga jõutud väga kaugele, ja kui ideeline ehk probleemide-romaan mõneti ongi laskunud õpetliku kallakuga tendentsromaaniga tasele, siis on inimest kujutav isikuromaan selle eest mitmesti tõusnud suurimaidki nõudeid rahuldava psühholoogilise romaani kõrgustesse.

Tähelepandavaks nähtuseks meie romaanikirjanduse arenguteel on iseseisvusaja teise kümnendi lõpu poole tekkinud suur ajaloolise romaani harrastus: paari lühikese aasta jooksul ilmus tubli tosin enamikus õige kehakaid ajaloolisi romaane, mida — jällegi nagu üksteise võidu — hakkasid suure usinusega tootma nii vanemasse kui nooremasse põlvkonda kuuluvad kirjanikud. Kirjanikkonna hulgalise minevikku-suundumise põhjusi oli palju; ajaloolisele romaanile juba pikemat aega pinda valmistanud ühiskondlik tellimus ja üle-öö toimunud pööre poliitilises olukorras on põhjustest kõige silmapaistvamad, pole aga ammu mitte ainsaks põhjusteks. Möödunud aasta suure ning mitme-palgelise romaanitoodangu juurest eelmiste aastate toodangule tagasi vaadates tundub vägagi kaaluvaks põhjuseks olnud lihtsalt loomulik vajadus hinge tõmmata ja uut jõudu koguda, oleviku-probleemide juurest ajutiseks kaugesse minevikku põgenedes: ajaloolise romaani hulgaline tootmine oli vajalikuks puhkehetkeks romaani väsitaval tõusuteel, — oli tarvilikuks hoo võtmiseks enne uusi katsetusi, jõupingutusi ja võite.

2.

Aastatoodangu ebaküpsi ning vähem õnnestunud esindajaid võiks äsjase põgusa tagasivaate põhjal liigitada kas iseseisvusaja teise kümnendi varasemasse ajajärku kuuluvaiks või sääraseiks, mis ilmseist nõrkusist hoolimata kuuluvad uusimasse ajajärku.

Kaster Kaselo esikromaan „Valges lossis“ ulatub oma juurtega sesse aega, mil meie romaanikirjanikud hoolega tallasid uue olustiku avastamise teid, sihiks üksnes see, et oleks pakkuda midagi tõesti uut ja seninägematut. Kaselo romaani ainsaks vooruseks on olustiku omapärasus: tegevuspaigaks on tiisikusravila, tegelasteks arstid ja haiged, kelle tööd ja elu kirjeldatakse äärmise üksikasjalisuse ja täpsusega, ilma et hoolitaks lugeja närvidest (operatsiooni-kirjeldused) või sündsustundest (lk. 212—213; 384—385). Aastat seitse-kaheksa tagasi ehk oleks romaan sensatsioonihimulises lugejas tähelepanu äratanud; vahepeal aga on meie romaani tase niipalju tõusnud ja

lugejate nõudedki sedavõrd suurenenud, et sel kujul pakutav täiesti mõtestamatu ning kunstiliselt läbitöötamatu toormaterjali-kogu vist väga väheseid suudab huvitada.

Rohkem eilse kui tänase päralt on ka Evald J. Voitki esikromaan „Eile ja täna“, külarealismis vanu traditsioone jätkav teos, mis oma sorava sõnastuse ja lihtsakoelise lauseehitusega jätab siiski võrdlemisi rahuldava rahvaraamatu mulje, kuigi sündmustikus silma paistab sisemise loogika puudumist ja vägivaldsust aine käsitlemisel.

Kaselo ja Voitki esikromaan võrreldes tundub, et Voitki on vaimselt liikuvam ja seepärast arenemisvõimelisem. Veelgi rohkem vaimset erksust peegeldab A. Saarna romaan „Linn tellinguis“, ehkki ka see teos tervikuna ei rahulda. Sisuliselt on „Linn tellinguis“ olustikku kirjeldav teos ja sellest küljest õieti üsna vähepakkuv: olustik on küll võrdlemisi omapärane, kuid pole kuigi huvitav, kuna see tõelisest elust seisab kas kuidagi kõrval või hoopis väljaspool ja kirjeldatav pentsik tegelaskond on liialt staatiline, ükskõikseks jätvolt loid ning saamatu. Tähelepanevam kui sisu on teose jutustav ja üldse vormiline külg, mis autoris lubab eeldada vallatut katsetushimu, iseseisvat (kuigi alles ebaküpse) maitse-suunda, eelarvamuste vaba julgust ja otsimislusti. Mainimist väärib isikupärane, groteskse varjundiga vaimukus, mille taga edaspidi sooviks näha tugevamat intelligenti.

Niisama tüüpilised vastandid nagu Kaselo minevikku-kuuluv esikteos „Valges lossis“ ja Saarna tänapäeva-katsetuste valdkonnast võrsunud „Linn tellinguis“ on Aleksander Antsoni esikromaan „Kirg“ ja Richard Janno romaan „Kaks ja üksainus“. Antsoni „Kirg“ on loodud kõige maotuma välismaise ajaviitekirjanduse eeskujudel, selles puudub igasugune omapärane ja värskendav isiklik joon; sisult ja vormilt šablooniline teos püüab mõju avaldada võltspaatoose ja suurejoonelisust teesklevate sõnakõlksudega, odavast ajaviite-romaanist laenatud klišeedega, luitunud võtete ja võttekestega. Vormilt ja sisult värvitu „Kirega“ võrreldes on Janno „Kaks ja üksainus“ eriti meeldiv oma koduse lihtsuse ja värskusega. Janno jutustamisviis on nii särtsukas, ta psühholoogilised tähelepanekud mõnikord nii palju ütleavad ja inimeste-tundmine paiguti nii kaugeleulatuv, et raamatut ära pannes kahjutundega küsid, miks pole tal jätkunud püsivust või tahet ehtsa psühholoogilise romaani kirjutamiseks, selle asemel et leppida üldjoontes ikkagi pinnapealse, kuigi üksikasjus nii meeldiva raamatuga. Eeldusi tõhusamate tulemuste saavutamiseks peaks Jannol olema seda

enam, et tal on harjumuseks kirjeldada olusid ja inimesi, mida ta põhjalikult tunneb: Antsoni mitte-midagi-ütlevate mägede ja suurlinnade asemel kirjeldab Janno kodumaise Tartu tänavaid, Antsoni kaugelt-nähtud välismaiste lendurite asemel võltsimatuid eesti trükitöölisi; Antsoni väsimatult-rõhutatud „ebatavalise“ asemel annab Janno üsna tavalist, võõrsõnade rohkusega uhkeldamise asemel kirjutab ta ladusat ning värviküllast emakeelt, — labase ajaviite asemel pakub ta mõnusat meelelahutust.

Meelelahutuse kõrval õpetlikke targutusi, suurepäraselt õnnestunud kujude kõrval ühekülgsele nähtud karikatuure, soojuse kõrval teravust, meeldiva lihtsuse kõrval kergel käel paberile visatud ridade lamedust ja veel palju muudki vastandlikku pakub R. R o h t romaanis „I g a p ä e v a s e d i n i m e s e d“, millest ainet ja ideestikku arvestades oleks võinud saada üks möödunud aasta väärtuslikumaid proosatooteid, kui autor poleks ideelist külge käsitledes laskunud liiga pealetükkivasse näpuganäitamisse, kui ta poleks kompositsioonilise tiheduse kulul ülearu palju aega ja ruumi raisanud vähetähtsale täitematerjalile ja kui ta oleks suutnud kõigi tegelaste vastu olla ühteviisi erapooletu. Sihiliku ühekülgsele tõttu pole äpardunud mitte ainult eitava tüübina mõeldud vanaperemees, vaid on ebaõnnestunud ka n e e d kujud, kelle ülesandeks on olla jaatavad, kehastades autori tõekspidamisi. Head seevastu on sääraseid tegelaskujud, keda ei ühes ega teises mõttes pole rakendatud tendentsi-kaariku ette, vaid kes tohivad olla lihtsalt inimesed (näiteks Miia, Leeni, karjapoiss Värdis, õnnetu Ukerull, mahlakas köster Kõdrakasuk). Sääraste kujude pärast maksab „Igapäevaseid inimesi“ lugeda; samuti selle leebelt huumorimeelse ja sooja tooni pärast, millega neid kujusid käsitletakse ja mis on nii haruldane eesti romaani üldiselt kuiva- ja kalgivõitu jutustuslaadi kõrval.

Puhtvälimiselt paistab romaan „Igapäevased inimesed“ mineva-aastasest romaanitoodangus silma oma erandliku lehekülgede-rohkusega — omadus, mis teosele sisuliselt kahju on toonud ja mille tõttu see teiste seas tundub kuidagi vanamoelisena, kuigi nii lähedal on aeg, mil meil piki silmi oodati ja igatseti just kehakat, lehekülgede-arvuga imponeerivat romaani. Iseseisvusaja teise aastakümnega alanud kaalu ja künruga mõõdetavate „suur“-romaanide ajastu jõudis lugejaskonda õige pea veenda, et suur lehekülgede-arv üksi ei anna veel suurteost; tekkis nõudmine tiheda, lehekülgede-arvult nappi, aga sisuka romaani järele. Vähemalt lehekülgede-arvu nappuse poolest on möödunud aasta selle nõudmise täitnud peaaegu sajaprotsendiliselt: ainult kaks romaani suure aastatoodangu kohta on üle 400

lehekülje paksud, paljude romaanide lehekülgede-arv aga ei ulatu kolmesajani; kadunud on üleaarne liigliha ja tarbetu laiutamine, eesti romaan on väliselt muutunud Lääne-Euroopa romaani sarnaseks — ja välise sarnasuse mõjul osalt sisemiseltki euroopastunud.

3.

Iseloomustav on möödunud aasta romaanitoodangu kohta muu seas ajaloolise romaani väike osatähtsus; aastatoodangu üldpilti ajalooline romaan palju ei mõjuta.

Ajaloolisi motiive nii või teisiti käsitlevaid proosateoseid ilmus möödunud aastal kokku seitse, aga romaani-nimetust väärivad neist õieti ainult kaks: Enn Kippeli „Kui Raudpea tuli“ ja Jaan Kärneri „Tõusev rahvas“ II. Ülejäänud viiest on Joh. Hiimetsa „Taeva Jaan“ ilukirjanduslikku vormi suletud lihtsakoeline katse üksikasjaliselt kujutada vennastekoguduse „prohveti“, Vana-Roosa talupoja Lüütsepa Jaani elukäiku, Mihkel Aitsama „romaaniks“ nimetatud teos „Hiiu lossist — Siberisse“ arhiivmaterjalide põhjal koostatud ülevaade legendaarse „Hiiu mereröövli“, kammerherra Ungern-Sternbergi tegudest ja tema vastu tõstetud protsessi käigust, Helmi Põllu samuti „romaan“ nimetust kandev „Sõdurikast“ aga hoolikalt viimistletud vormis antud väljalõige laialdasest perekonnakroonikast, mille autor näib suuteline olevat kultuuriloolise väärtusega kroonikalaadilisi asju kirjutama, ilma et tal tarvitsekski end varjata lugejat eksitava ilukirjandusliku fassaadi taha.

Pigem ilukirjandusliku kui ajaloolise teosena tuleb võtta O. Lutsu IX mälestusteraamatut „Tagala“, kuigi autor ise rõhutab, et ta kirjutab oma elulugu, mitte romaani (lk. 86); nagu Lutsu eelmised mälestusteraamatud, nii on ka „Tagala“ vähemalt niisama suurel määral autori hiilgavat vestlusannet ja võrratut kujundamisvõimet dokumenteeriv kui autori elukäiku täpselt kirjeldav teos.

August Mälgu „lugu minevikust“ „Avatud värav“ on positiivse ideoloogiaga ja positiivsete peategelastega romantiline, tugevasti stiliseeritud jutustus orjaajast. Stiliseeritud pole siin mitte ainult sündmustiku kandjate dialoog, vaid ka tegelaskond ise, kes oma õilsas püstipäisuses ning iseteadvuses ei tundugi orjadena, vaid põliselt vabade ning vaimselt väga kõrgele arenenud inimestena. Eriti heast küljest näitavad end kõik peategelased romaani keskses, vaevarikast meresõitu kujutavas osas. „Avatud värav“ on vormilt ja sisult meeltülendav rahvaraamat, — pühapäevaseid elamusi sisendav idüll.

Kärneri „Tõusev rahvas“ II imponeerib — nagu sama romaani varem ilmunud I jagugi — kõigepealt eeltöö usinuse ja ulatusega: autor on põhjalikult tutvunud 1905. aastat käsitleva ajaloolise ja memuaarikirjandusega, on pikemat aega töötanud arhiivmaterjalide kallal ja pakub kirjeldatavast ajast üksikasjalise pildi saamiseks mõnikord isegi ürikute sõna-sõnalist tõlget. Romaani ajalooline taust on seepärast haruldaselt usutav ja tihe; teose puhtilukirjanduslik külg tundub selle kõrval ehk natuke kuiv, mida aga seekord peab võtma kui paratamatust ja mis asjast huvitatud lugejat kuigi palju ei sega.

Kippeli kaheköiteline romaan „Kui Raudpea tuli“ — möödunud aasta suurim ajalooline romaan — käsitleb ajaloolisi suursündmusi Põhjasõja-aegsete olude raamides. Tugevalt rõhutatud värvilaikudena eralduvad siin sündmuspildid avarast olustiku-raamist, mis üksikasjaliselt kujutab maarahva, mõisa ja kirikla elu, rõhutades maarahvale tehtavat ränka ülekohut ja üldist kommete ning eluviiside jõhkruust ja toorust. Kahe suure väljast-tulnud loodusjõuna ilmuvad tegevuspaigale ühelt poolt Vene, teiselt poolt Rootsi vägedehulgad, et üle maa päriselanike peade õiendada omavahelisi arveid; sõdivate vastaste juhte kirjeldades kaldub autori poolehoid nii tugevasti Rootsi kuninga poole, et Vene keiser kipub muutuma juba liiga mannetuks ja tühiseks kujuk. Üldse on venelasi ses romaanis käsitletud säärasel valgustuses, et Narva lahingu võit kaotab suure osa oma väärtusest. Selles ilmneb teose suureks kahjuks autori psühholoogilise süvenemisvõime nõrkus, mis põhjustab mõnede teistegi sündmustiku arengule tähtsate tegelaste kahvatuks jäämise. Psühholoogilise kujundamise nõrkuse tõttu jääb mulje Kippeli romaani sündmustikulisest küljest pinnaliseks, kuigi sündmuste kirjeldused on värviküllased, ja esikohale kerkib olustik, mis oli mõeldud ainult sündmuste raamiks.

Olustikule langebki pearõhk möödunud aastal ilmunud ajaloolistes romaanides ja jutustustes; kadunud on eelmiste aastate ajaloolist romaani iseloomustav püüe lugejat mõjutada, lugejasse sisendada teatud meeoleolu või ehk meelsustki. Esikohale on selle asemel astunud huvi tööikade vastu, huvi üksikasjade, peamiselt kultuurilooliste detailide vastu. See puhas, mõjutamispüüetest vaba olev huvi asja enese vastu teeb sümptaatseks needki teosed, mis vormi- ja stiilinõudeid kuigi suurel määral ei rahulda.

4.

Huvitavaks üleminekuks ajaloolise romaani juurest aktuaalsemaid probleeme käsitlevate teoste juurde on Kärneri ro-

maan „Kui tuuled pöörduvad läände“. See käsitleb sama ainet, mida Jakobson aasta varem valgustas oma romaanis „Metsalise rada“, — nimelt vapside liikumist. Kärner ei tungi aga nähtuse sügavamatesse põhjustesse ega uuri seda psühholoogilisest vaatekohast, ei haara probleemi ka kuigi laiaulatuslikult, vaid silmitseb seda ühe pisilinna ulatuses. Esikohale kerkib seejuures pisilinna keskkonna üksikasjaline kirjeldus, rõhk langeb üksikutele tegelastele, kelle ülesandeks on sündmustekäigu arendamise kõrval peamiselt olustiku iseloomustamine.

Kahjuks jagunevad seejuures tegelased liiga järsult headeks ja pahadeks; tegelaste kujutamisel heledat ja tumedat värvi tarvitades ei hooli autor psühholoogilisest usutavusest, vaid liialdab sageli ühe poole kahjuks. Vapse halvustavalt kujutades ja kogu Soodomat — kirjeldatavat pisilinnakest — näruse mülkana paista lastes teeb autor oma peategelasele ülearu kergeks kõigest sellest kõrgemale asetumise, ei anna talle aga küllalt selgroogu, et ta võiks laitmatult sirgelt seista keset ebapuhast ümbrust ja o m a l j õ u l sellest välja pääseda. Peategelase suhtumine nii Soodomasse kui selles tekkinud rahvaliidumisse on õigegi kahepaikne; ka tema vahekorrad naistega ja nende vahekordade lahendused ei lase teda paista just parimas valguses. Jääb mulje, et jaatava kujuna näidata tahetud peategelanegi on tugevasti nakatatud Soodoma eeskujudest. Kuid see üksnes aitab suurendada olustikulise külje osatähtsust ühiskondliku elu varjukülgi siira kõlbelise pahameelega taunivas teoses.

Puhtal kujul olustikku kirjeldavaks raamatuks on M ä l g u romaan „T a e v a p a l g e a l l“, mille tegevuspaigaks on juba „Õitsvast merest“ ja „Rannajuttudest“ tuntud Saaremaa rannik oma elanike ja nende igapäevase elu-oluga. Nii sügavat muljet uus romaan ei jäta kui „Õitsev meri“; mõnuga loetav on see küll, kuid varem nähtuna tundub tegevuspaik ja vanade tuttavatena näivad tegelasedki. Romaan sisaldab kõiki „Õitsvat merd“ iseloomustavaid voorusi: kõigepealt ainekku, milles autor on täiesti kodus ja millest ta seepärast võib täitsa veenvalt jutustada, teiseks autoripoolset sooja suhtumist kõigesse jutustatavasse ja teatud positiivse kallakuga stiliseeringut, mis näeb kõike mingis pühapäeva-valgustuses. Romaanis kirjeldatud maailm on moodsaist liiklemisvahendeist ja püügiriistadest hoolimata väga patriarhaalne maailm, kus igas asjas alles isa sõna on otsustajaks (lk. 86), kus vanad endid noortest enamaks loevad (lk. 77), kus häbiasjaks peetakse oma tegude tagajärgede eest põgenemist (lk. 69) ja kus üle kõige hinnatakse tööd

(lk. 151). Inimene kaob, aga töö jääb (lk. 249, 272); üksik varie-seb, aga hulk elab edasi; sest elu ei jää iialgi seisma, elu on iga-vene, — säärane on romaani ideeline telg. Tegelaste parimaks iseloomustuseks on sõna „mehine“; suhtumine naisesse on üleolev ja enam või vähem halvustav, kuigi autor ise vahel suudab naiste vastu olla hell (lk. 74). Mehisuse ja mehiste tegude ränk rõhutaminegi pole uudiseks sellele, kes varem on lugenud Mälgu mere- ja rahvaelu kirjeldavaid teoseid; uus on ainult seni veel mitte käsitletud olustiku-detail: hülgeküttimine kõigi sellega seoses olevate üksikasjadega. Seoses hülgeküttimisega pakutaksegi romaani kõige meeldejäävam episood: surmaga ähvardav ja ühe tegelase surmaga lõppevgi paadisõit üle talvise mere, — kaunilt lavastatud paarik samalaadilisele episoodile jutustuses „Avatud värav“. Nagu seal, nii võimaldab siingi eksi-sõidu kirjeldus rõhutada kõigi randlaste abivalmit ühtekuuluvustunnet.

Oma pühapäevase, meeldiva positiivsuse ja piduliku jutustusviisiga sarnleb romaan „Taeva palge all“ jutustusega „Avatud värav“. Mõlemad on omas laadis kuidagi täiuslikud; mõlemaid võiks nimetada rahvaraamatuiks parimas ning õilsaimas mõttes, — mitte alahindavalt, vaid tunnustavalt. Väga nõudlik olles võiks ju soovida rohkem intellektuaalset sügavust ja tiheidust ning tugevamat psühholoogilist sisseelamist, aga ülekohus oleks salata, et ka praegusel kujul on romaan „Taeva palge all“ silmapaistev teos möödunud aasta romaanitoodangus.

5.

Nagu Mälk romaanis „Taeva palge all“, nii kirjeldab olustikku väga üksikasjaliselt ka Roht oma teises möödunud aastal ilmunud romaanis, nimega „Ummiktänav“. Aga ta teeb seda hoopis teises laadis: Mälgu romaani muhedate õllekeetmis-piltide, lõbusa hülgekütiks pühitsemise kommete kirjelduse või pidulike pulma- ja jõulustseenide aset täidab vaimselt mürgitatu-d ja kopitama läinud väikelinna igapäevase oleskelu üksikasjade kujutamine. Kõige pisemaid ja tühisemaid tähelepanekuid ritta lükkides annab Roht kirjeldatavast väikelinnast ja selle elanikest väga iseloomustava pildi, lugejat küllaldaselt veenda suutes linnakese ebaameeldivas kitsarinnalisuses, rahaahnuses ja tühisuses. „Ummiktänavas“ kirjeldatud Järvesuu meenutab vaimulaadilt mõnel määral Soodomat Kärneri romaanis „Kui tuuled pöörduvad läände“; mõlemad sarnlevad seisva ning seistes rois-kuma läinud veelombiga, milles vohab ebaterve ning ebaesteeti-line pisielu. Vahe on selles, et Kärner usub vabanemise oma

Soodoma mõju alt võimaliku olevat ainult Soodomast põgenemise varal, Roht aga lubab „Ummiktänava“ peategelasil pärast pikki eksirännakuid leida pääsemise Järvesuus endas, lastes neid siseemiselt kasvada ümbruskonnast suuremaks. Kärner peamiselt kirjeldab, registreerib ja nendib, Roht juurdleb ja mõtiskleb, katsub kõigest kirjeldatust ideelisi järeldusi teha, seega mõtestades kirjeldavat külge ja sündmustikku. Kuigi Järvesuu olud viivad autori väga pessimistlikele arvamistele, ei suubu need arvamised nukrasse või kibedasse alistumisse, vaid romaani kesksete kujude kaudu tuletab autor neist jaatava ideoloogia: oludega heideldes omandada kogemusi ja elutarkust, et olude raudseile reegleile anda nende osa, kuid jätta endale oma osa, — säilitada oma isikus, elada kõige kiuste kas või väikesel määralgi oma eraelu... Mitte väga kõrgelennuline, aga lohutav ideoloogia, mis väikesedki inimesed võib tõsta räpase argipäevsuse ummiktänavast kõrgemale, vabamasse ning puhtamasse õhkkonda.

Tugeva olustikulise küljega ideeline romaan — säärane oleks „Ummiktänava“ lühike iseloomustus. Ja samuti võiks iseloomustada ka Jakobsoni romaani „Vaikne õhtu“, mille lähtekohaks on jällegi väikelinna sumbunud elu kirjeldus. Tegevuspaigaks on seekord küll elanike-arvult suurem linn kui tilluke Soodom või pisike Järvesuu, aga niisamasugune seisva vee õhkkond valitseb siingi, ainult et sel õhkkonnal on seekord järsult-omapärane, eriti ebameeldiv kõrvalmaik: liigsöömisest rasvunud olendite ränga unisuse hõng. Kujutletava ning usutava piire peaaegu ületav rampraske unisus oma suurte tukkumiste ja pikade magamistega on tagaseinaks, mille taustal aeglaselt areneb romaani sündmustekäik. Sündmustik ise aga on omakorda raamiks, mille piirides käsitletakse tervelt kolme probleemi: rahvusesalgamist, sõja- ja usuküsimust. Esikohal seisab rahvusesalgamise probleem, mida meie kirjanduses seni on üsna vähe ja pealiskaudselt puudutatud, mis aga pole aktuaalsust kaotanud veel tänapäevalgi, kuigi võime pühitseda omariikluse kahekümne aasta juubelit.

On väga iseloomustav, et „Vaikse õhtu“ tegelaste seast on estofiilide esindajad ebasümpaatsemad kui näiteks kadakluse ideoloogiat kaitsev doktor Kubelik. Estofiilide koduseks keeleks on saksa keel; eestimeelsed on need mehed ainult olude surveel tekkinud kibestumisest; soodsamail tingimustel nad nimetaksid endid meelsasti mõne muu rahvuse liikmeiks; nende vaateid ja rahvuslikku meelsust „põhjastab peamiselt vajadus kätte maksta ja vajadus kellestki kõrgemal seista“, — mitte armastus oma rahva vastu. Missuguseil põhjustel võidi omal ajal „eest-

laseks“ saada, seda paljastab „Vaikse õhtu“ lõpp-osa, kus peategelane Justus Kubbelich oma väravale riputab suure papi-tüki pealkirjaga: „Sakslastele ja kõigile teistele sigadele sisseminnek keelatud“, sest äkki on Maaailmasõda puhkenud ja niiviisi võimaldub välja valada oma viha nende saksa soost härrade vastu, kes ei suvatsenud austada oma külaskäiguga kaupmees Kubbelichi sünnipäevapidu.

„Vaikne õhtu“ on raamat, mis vägisi meelitab mõtlema, paralleele tõmbama, sügavustesse tungima. Rahvuse salgamist tekitavate psühholoogiliste ja sotsiaalsete põhjuste jälgimise katse asetab küll õige ebaseeldivasse valgusesse eestlase ise-loomu ja rahvusliku meelsuse — olgu see siis jaatav või eitav —, kuid see katse oli siiski hädatarvilik. Just praegu, kus nii palju sõnu tehakse rahvuslikkusest ja rahvuslusest, vajame rahvusliku ideoloogia ja sellega seotud küsimuste asjalikku ning igakülgset käsitlemist. Vastava küsimuste-kogumi tähtsus on meie rahvusliku iseolemise ja rahvusterviku edaspidise arengu seisukohalt kahtlemata suurem kui näiteks kas või usu ja kiriku vahekorra küsimuse oma, mille vaatlusele on pühendatud Metsanurga romaan „Kutsutud ja seatud“, — ilukirjanduslik teos, mille ümber möödunud aastal kõige rohkem kõmutolmu keerutati arvustavalt puudutatud institutsiooni õhutusel ja selle esindajate kaudu.

Romaan „Kutsutud ja seatud“ arutab küsimusi, mis päris võõrad pole vist ühelegi mõtlejale inimesele. Et usk ja kirik on kaks eri asja, seda teab igauks, keda küsimus vähegi on huvitanud; just sügavalt-usklikku inimest peab valusalt puudutama järjest ilmsemaks muutuv nähtus, et kirik kui asutis ei oska ega tahagi kehastada neid põhimõtteid, mida kristlik usk esikohale asetab. Kirik oma kutsutud ja seatud ametnike hulgaga taotleb aina suuremal määral välimist hiilgust ja võimu.

Metsanurga romaani peategelane on üks neid, kes endid nimetavad hingekarjasteks, kuid kes oma ametit peavad palga ning sellega seotud hüvede pärast ja endi juurde tulevate hingehädas olijate ahastavaid sõnu ei kuulagi, vaid aja jooksul omandatud rutiini abil ainult kuulamist teesklevad, ise muile asjule mõeldes. Pastor Päevil pole halvem kui teised temasugused, — ennem ehk paremgi, kuna ta isiklike õnnetuste mõjul on suuteline juurdlema iseenda ja kiriku puuduste kallal, püüdes selgusele jõuda usu sügavamas olemuses ning mõttes ja selleski, kui vähe on kirik teha jõudnud usu olemuse selgitamiseks ning usu mõtte lähedaletoomiseks nendele, kelle eest kirik ütleb end oma kutsutud ja seatud sulaste kaudu hoolitsema pandud. Korduvalt pea-

tub ta mõtte juures, et kirik alati jääb hiljaks; et kõik humaansed uuendused ja parandused on kätte võideldud ilma kiriku kaasabit; kirik püüab vaid muutunud olukorraga k o h a n e d a, kui enam pole midagi parata. „Kirikul pole algatusvõimet, loovad initsiatiivi, prohvetlikku vaimu. Ta hoiab raskete ühiskondlike ja poliitiliste võitluste päevil pea liiva all nagu jaanalind. . .“ Oleks kirik tõesti jumaliku tõe esindajaks maa peal, siis peaks just kirik iga konflikti puhul ütlema, kummal pool on õigus: ta „peaks tänapäeva sündmusi hindama igaviku õigluse seisukohalt“. Seda kirik ei tee. Ja kui pastor Päevil oma kaugeltki veel mitte kiriku alusmüüre vapustavad kaksipidi-mõtlemised tahaks kirikupäeval kõne alla võtta, siis põrkab kirikupea sellegi süütu tuulutuskatse eest kokkunult ning pahaselt tagasi, öeldes: „Miks kohe seal, suure koogu ees!“

Metsanurga romaani lõpp tõeotsijat ei rahulda, kuna see jätab kõik nii, nagu oli, ja tekitab mulje, nagu oleks kõik eelnev asjatu ja mõttetu. Kahjuks on säärane lõpp aga paratamatu, — pole ju autor ise oma loomult mingi võitleja või reformaator ega saa seda seepärast olla ka tema loodud peategelane: pastor Päevil on kõhkleja ning mõtiskleja, kes tõeliselt pole külm ega kuum, vaid on leige ajutiste kergete võnkumistega sooja poole. Niisugusena ta kehab kaasaega ja oma ametikaaslasti päris õieti. Vana-hävitavat ja uut-loovat tuld temas pole; ta on ilutseja, oma meeleoludes sorija, — mees, kes ei pääse eluaegsete mälestuste ja harjumuste kammit-sast: mõnu-armastav inimene, kes küll nuriseb enese ja teiste vastu, aga ometi kohale jääb, kes küll mõnikord t a h a k s, kuid iialgi ei t e e . . . Aga ühe suure ümberlooja puudumisel võib tähelepanavat korda saata ka paljude keskpäraste mõtlejate tahe, kui see liigub samas suunas; Metsanurga romaan „Kutsutud ja seatud“ on suunanäitajaks mõtlejaile, — võib-olla sünnib mõtteist kord ka teotseja.

Suunanäitajad mõtlejaile — seda on kõik kolm ideelist romaani 1937. aasta romaanitoodangus; igapähe neist kolmest on oma ülesanne täita, igäüks neist aitab mitmekesistada aastatoodangu väärtuslikumat osa ja aitab iseloomustada ka oma autori loomingut üldilmet.

6.

Eesti romaanikirjanik jutustab sageli kidakeelselt — või kui mitte just seda, siis ometi ennast ja oma sulge liialt vaos hoides. Rõõmustav on seepärast meie romaanitoodangus iga teos, mis paigutigi näitab meeldivat sundimatust, nagu näiteks Rohu

„Igapäevaste inimeste“ need leheküljed, mis käsitlevad autorile sümpaatseid tegelaskujusid. Vabalt ja särtsukalt voolava jutustusviisiga silma paistvaist teoseist oli meil Janno „Kaht ja ühtainust“ juba võimalik eespool mainida. Sama voorusega hiilgab Mart Raua romaan „Turg“, millele meelsasti andestad mõninga pinnapealsuse ja psühholoogilise järjekindlusetuse just autori puhtjutustavate ja inimest kujutavate võimete pärast. Romaani peategelane Ado Murak — „noormees Lõuna-Eesti kuneilt, künklikelt mailt“ — koosneb õieti kahest, mitte päris hästi kokku sobitatud eri tüübist, jätab aga sellest hoolimata üsna elava mulje. Võib-olla polekski selle andeka, aga vähe-arenenud ja edeva ning „isiklikku õnne“ liiga kõrgelt hindava noormehe näilik kahepaiksus nii suur, kui mitte sündmustiku arenedes nii teravalt ei muutuks autori suhtumine temasse. Romaani esimeses pooles kirjeldab autor Ado Muraku naiivseid elamusi ilmse osavõtu ja poolehoiuga; noor luuletaja — kelle võimete proovid pole kaugeltki halvad — esineb siin tundelise idealistina, kes pisarateni võib heldida ja siiralt harras olla meeltülendavate muljete mõjul, keda ühtlasi näidatakse vaimselt iseseisva ning ettevõtliku inimesena, — inimesena, kellest midagi paremat võiks saada kui kadunud Sengelmanni kasuka ja muu elutu ja elava varanduse alandlik ning leplik pärija. Et Ado Murak unistab kuulsuse kõrval ka rikkusest, seda võime järeldada küll romaani algupoolelgi juba mõnedest üksikasjust, kuid miski ei viita ometi sellele, et ta valmis oleks ennast müüma võltskuulsuse ja võltsrikkusegi pärast, mida ta romaani teises osas teeb, võimaldades autoril teda ja tema vaimset nägu vaadelda vägagi nauditava sarkasmiga. Ilma liigse teravuseta, õige nappide vahenditega iseloomustab autor siin Ado Muraku väiklast edasipüüdmissiha ja madalat karjerismi; liiga ruttu tahab noor poeet sihile jõuda, liiga vähese vaevaga tahab ta maailma ja oma endise armsama silmi pimestada: algul sümpaatne, kuigi vähe-arenenud luuletaja osutub siin vaimselt laisaks tõusikuks, kes areneda ei tahagi, — kellele jätkub uhkest ülikonnast, peenest kasukast ja kahesaja-kroonise kuupalgaga reklaamijuhi kohast kuski suuraris... Väljaspool Ado Muraku isikut seisvat, kuid temaga ühel või teisel viisil seotud maailma kirjeldab Raua romaan lopsakais värvides; igal eri pildikesel on oma eri varjund, iga eri pildi üksikute faasidegi esitamises leidub lugejat aina elevil hoidvat varjundirikkust. Paljusid pildikesi võib nimetada meisterlikuks, kirjeldagu nad siis Ado Muraku pealinna-saabumise üksikuid momente kuni rebasenaha müümiseni turul või Rahvusliku Noorsooliidu „talentideküti“.

kirjakandja Volde Viiraku esimest külaskäiku Ado Muraku kehva korterisse. Kahju ainult, et mõnede Ado Muraku tõusuteed tähistavate vahejaamade kirjeldamisega üldse pole aega viidetud; vähemalt seda oleks tahtnud lähemalt kuulda, kuidas Tallinna lehtoimetused maalt tulnud noormehe suhtes kohe nii heatahtlikuks muutusid, — vähim usutav seik terve sündmustiku kestel. Õnneks korvab sääraсте lümkade olemasolu kõrvaltegelaste hästiõnnestunud rida ja Muraku kojusõidu ja tagasituleku tore kirjeldus... Teose mõtet kõige selgemini väljendavaks pildiks on Ado Muraku ja Erika Saulepi viimane vestlus pärast „noorpoeedi“ suurt menu Volde Viiraku korraldatud ettekannete-õhtul.

Olustiku taustal inimest kujutavaks romaaniks võiksime nimetada Raua „Turgu“. Sama definitsiooni alla mahuks soovi korral Hindrey romaan „Sündmusteta suvi“, millega Raua romaanil muide on stiililistki sugulust. Raua „Turule“ andestad jutustava külje auditavuse tõttu mõndagi; vaimukalt jutustatud „Sündmusteta suvele“ oleksid samuti valmis vormi nimel üht või teist andestama, kuid leiad, et — polegi midagi andestada: teos on nii terviklik, omas laadis nii laitmatult hea, et puudusi kuidagi ei leia, ehkki neid oma arvustaja-kohuse-truuduses hoolega otsid: ei saa ju ette heita mõne säärase vooruse puudumist, millel siin teose laadi arvestades üldse ruumi poleks... Hindrey kireks on vaatlemine, pisitillukeste tähelepanekute kogumine ja ritta lükkimine, psühholoogiliste harulduste korjamine ja talletamine. Aga mitte tühipaljast korjamishimust, vaid selleks, et iga nähtud piasja sisustada, iga tähelepanekut mõtestada; Hindrey vaatleb ja kogub tähelepanekuid intellektuaalsest uudishimust: iga tähelepaneku taga seisab küsimus: miks? ... miks just nii? ... Ja kui Hindrey oma vaatlustest ja tähelepanekuist jutustab, siis selleks, et me teaksime, missugused vastused ta neile küsimustele leidis ja kuidas ta leitud vastuseisse suhtus. Nagu Hindrey toodang üldse, nii on ka „Sündmusteta suvi“ nii väga lähedalt autori isikuga seotud ja peegeldab seda nii intiimselt, et romaani võiks autorilt laenatud sõnadega nimetada autori isiksust valgustavaks „psühholoogiliseks taskulambiks“. See ongi kütkestavamaid momente „Sündmusteta suve“ juures: kõige huvitavamaiks kirjanduslikeks teoseiks on ju alati need, mille tagant paistab mitte just igapäevase, rohkeid kogemusi omava ning peene inimese isiksus. „Sündmusteta suve“ teiseks paeluvaks omapärasuseks on see puhtkirjanduslik põnevus, sõnastusviisi- ja detaili-põnevus, mis maitse ja intelligentsiga lugejat vägisi sunnib edasi lugema, kui üks.

lause on loetud; sellist põnevust saab anda üksnes tõeliselt artistlik teos, — maiuspala lugejaskonna eliidile. Niihästi jutustuslaadilt kui ka sisult nõuab „Süüdmusteta suvi“ lugejalt teatud arukust ja teatud vaimukust; see pole raamat kõige laiemale massidele. See pole raamat neile, kes raamatust otsivad sensatsioon; peab oskama nautida peenelt-tempereeritud varjundite-mängu, et sellesse teosesse peidetud väärtusi mõista, — et lõbu tunda näiteks säärasest pildikesest nagu peategelase tutvumisstseen Mari-Annega. Peab oskama näha ja kõigest nähtust rõõmu tunda, et hinnata Hindrey puhtkirjeldavaid ridu: „Ning nüüd veerebki päikese serv üle lillatava mäeselja, keeb sula vasest, heidab rohekas-siniseid pikki varje üle roosaka tulipuhta laudlina, ja tossava kohvikannu aur vuhiseb apelsiinivärvi joana vastu jasmiinipuhma tausta. Härjasilmad on kollaselt õnelikud keset oma valget alust, mis kergelt veel krudiseb kuuma või sees. . .“ (lk. 144). Nii kirjutab inimene, kes värve a r m a s t a b, kes harjunud on värve julgelt otsima ja leidma.

„Süüdmusteta suve“ autor mõtiskleb meelsasti, aga ei targuta, on sageli üleolev, aga ei peenutse. Paiguti on romaanis mingit hoopis primitiivset lihtsust kõige rafineerituse juures. „Mul on selg pehmelt vastu heinasaadu ja käsivarred ristamisi kukla all. Nii on hea vaadata tähti. Üsna märkamatu kahvatuvad nad. Sa tead vaid, et natukese aja eest särasid nad rohkem. Tead, et kahvatuvad. Aga kahvatumise käiku ei näe tema murdosades. Ja nõnda on nad varsti nägematud. Aga kogu aeg nagu ei sünniks midagi. Kui on süüdinud, siis tead. . .“ Eks see ole oma lihtsuses võluvalt sugestiivne suveöö ja suveõise meeleolu kirjeldus, — suveõise meeleolu i s e l o o m u s t u s? Ühtlasi on viimased paar lauset oivaliseks iseloomustuseks kogu romaanile; ka selles ju „kogu aeg nagu ei sünniks midagi“. Alles raamatut käest pannes tead, et on süüdinud mõndagi ja et sa sellele kaasa elades oled veetnud sisukaid tunde. Ning oled autorile nende eest tänulik.

Kui „Süüdmusteta suvi“ pole raamat igäuhele, siis Fr. Tu glase „Väike Illimar“ — „ühe lapseõlve lugu“ — kuulub nende väheste kirjanduslike harulduste sekka, mida mõnuga võib lugeda nõudlik ja vähem-nõudlik lugeja, arenenud ja vähem-arenenud raamatusõber, rohkete kogemustega täisealine ja alles ellu astuv nooruk või laps: igäuhele annab see teos midagi oma suurest küllusest, igäuht see kütkestab tema enda erilaadile vastavalt. Sest „Väike Illimar“ on täis sisemist soojust, mis igäuht ligi tõmbab, — täis k ü p s e, kõike-mõistvat ja kõigesse heatahtlikult suhtuvat soojust: vaimselt rikka ja tu-

geva inimese jõulist soojust, mida hea on endasse mõjuda lasta, mille varjust on hea vaadelda ka seda jubedat, õudset või oma pentsikuses eemalepeletavat, mis vargsi miilab elu päikesepais- telise pealispinna all. Igäühel ei tarvitse märgatagi selle jubeda, õudse ja eemalepeletava ning hirmuäratava elupoole olemasolu; autor ei rõhuta seda kuskil, hapra kirmetisena virvendab see lausete kohal, kord kadudes, kord jälle esile kerkides, tähele- panelikumas ning kogenumas lugejas mingi kaksikmaailma mul- jet tekitades, vähem-kogunud lugejat ajuti vaid vaevalt-aimatava kõheduse-vinetisega riivates, ilma et see keelaks heameelt tund- mast toekalt-reaalse tõsielu järjest vahelduvate nähtuste muhe- dast kirjeldamisest. Lausa hämmastama panev on see väsimatus, millega „Väikese Illimari“ autor kirjeldab ja kujundab, — nagu põhjatust imetõrrest või muinasjutulisest tühjendamatus- tust välja tõstes ikka uusi ja uusi aardeid: inimesi, loomi, puid, hooneid, esemeid, mis kõik on nii plastiliselt nähtud ja mida sellise tüüaka ilmekusega esile manatakse, et iga olend ja asi otsemaid saab e l a v a k s, päris silmaga nähtavalt ja käega katsutavalt tõeliseks. Kõik need Hull- ja Hirmu-Juhanid, Saa- remaa Riidud, Pöta-Tõnised, Avvus-Jaanid, Luut-Karlad, Torud, Kaanud ja mitmed-setmed muud mehed ning mehikesed, taadid ning taadikesed kipuvad vägisi raamatu kaante vahelt välja ega mõtlegi sinna tagasi minna, vaid muutuvad e l a m u s e k s, lugeja enda olemasolu lahutamatuks osaks. Isegi neljajalg- sed või tiivulised tegelaskujud astuvad raamatu lehekülgedelt otse lugeja tuppa. Elutud asjadki teevad suu lahti, nii et isegi trii- bulisel põrandariide-kangal on midagi öelda: „Ja rull võeti välja ja riie tõmmati lahti ning kõike korruga nähes paistis see imeilus. Ei mäletanud küll Illimar ega Liisagi, miks ühes kohas just neid ja teises kohas teisi värve oli vaheldumisi pandud. Kuid selles juhuslikuski järjekorras olid need värvid ilusad nagu rõõmud ja mured mälestustes“ (lk. 171).

7.

Täiesti eriline koht on möödunud aasta romaanitoodangus A d o l f H i n d i romaanil „K u l d n e v ä r a v“. See on huvitav katse luua suurt psühholoogilist romaani, — tunnustust vääriv katse, kuigi see on autorile üle jõu käinud, sest ta on küll palju lugenud ja vist ka palju mõelnud, kuid ise alles vähe kogunud. „Kuldne värv“ tahab tõendada, et Jumal maailma luues pole arvestanud seda inimeste tarkust, et sirgjoon kõige lühem tee on kahe punkti vahel. Teose peategelasteks on kaks „patust“, kaks kõveraks kasvanud olendit, kes peavad palju valu kannu-

tama ja eksisamme astuma, enne kui nad võivad hakata oma esimest last kasvatama. Autor rõhutab kõigest väest nende patte ja ebapuhtust, jätab aga ütlemata, miks peab laps üldse sündima neist ebapuhtaist, miks enne õnnelikuks isaks-emaleks saamist just säärasel kombel peab kannatama. Teose mõlemad peategelased pole harilikud inimesed, vaid on erandid, ja ka nende kannatuste laad on erandlik, halvas mõttes erandlik. Autor kirjeldab küll väga põhjalikult kummagi peategelase kujunemislugu, eriti meespeategelase oma, kuid lähemale ta neid meile sellega ei too, meis ei teki nende vastu ei osavõttu ega kaastunnet, — nad tunduvad rohkem mingite kummaliste haruldusena kui elavate inimestena, äratades võõrastust ja isegi tülgastust. Isäranis meespeategelase Laas Rauni puhul ei suuda kuidagi aru saada, milleks on vaja nii tohutu palju igasuguseid ebapuhtaid üksikasju, kui kõik on juba niigi selge; milleks on vaja säärase sugugi mitte tüüpilise, üldsuse seisukohalt sugugi mitte tähtsa kuju juures nii ääretu kaua peatuda. Poole vähema lehekülgede-arvuga oleks saanud Laas Raunist küllaldaselt selge pildi joonistada; kaugelt vähema detailide-hulgaga võinuks ära öelda, mis selle kuju kohta öelda on. Praeguse ulatuse juures äratav teos paiguti muljet, et autor ise oma peategelasest kuigi palju kõrgemal ei seisa; mitte ainult romaani leksikaalne külg ei tekita seda muljet oma tarbetult-ebapuhta sõnade valikuga ja distantssipuudusega, vaid ka psühholoogilise vaatluse üleaarne peenustesse ning üksikasjusse tungimine, kõige ligase ja limase liigne rõhutamine. Mingi kärsik, pooltrotsiv toon valitseb teoses, mingi kahepaikne suhtumine puhtusse ja kasinusse; tõuseb kahtlus, kas ebapuhtuse kirjeldamine igakord ongi paratamatu mingisuguste kõrgemate sihtide nimel, —kas see ongi ainult vahendiks õilsa eesmärgi taotlusel või on ehk õige suurel määral juba sihiks endaks.

Alatasa äärmustesse kalduv, tasakaalutu, mingi vana „pähesaamise“ mõjul julm, saamatu, ennast haletsev kahtleja on Laas Raun: läila oma enesepaljastus-maaniaga, häbitu oma nõudlikkusega teiste vastu, vastik oma sadistlikus isekuses. See on inimene, kes end oma kõrkuses kõigist teistest enamaks peab, aga kuigi palju väärt pole oma ebaproduktiivse endaspuurimise ja õigustarnatu ülbusega, — kõige ebasümpaatsem 1937. aasta pikemais proosatooteis kirjeldatud kujudest. Mitte selle kuju pärast ei vääri „Kuldne värav“ tähelepanu, vaid selle pärast, et autoril on julgust olnud asuda ülesande kallale, mille lahendus nõuab suurt jõupingutust, keskendumisvõimet ja püsivust.

Püsivust ja huvi ning armastust ulatuslikuma ülesande vastu ilmutab ka Henrik Visnapuu romaan värssides „Saatanavari“, mille lähem vaatlus ei kuulu selle ülevaate raamidesse. Ülevaate täielikkuse mõttes olgu mainitud nende ridade kirjutaja „biograafiline visand“ „Viiskümmend“, mille juures peatumine arusaadavalt põhjustel on võimatu. Nimetada võiks veel kellegi H. V. „algupärast romaani eesti minevikust“, pealkirjaga „Jüri Rumm“, ja V. Randmetsa kriminaalromani „Mõrv metsamõisas“; öelda pole kahe viimase kohta midagi. Jääb ainult teha lühike kokuvõte: möödunud aasta romaanitoodang on andnud huvitavaid katsetusi, hulga teoseid meelde jäävate tegelaskujudega, tähelepanavat olustiku ja ühiskondliku elu käsitlust, mitu head ideelist romaani ja terve rea värsket ning omapärast stiiliga hiilgavaid teoseid; igal kirjandussõbral on põhjust aastatoodangu rahul olla.

M. Sillaots.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Hollandi värsipõimik. Tõlkinud ja sissejuhatusesega varustanud Gustav Suits. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus, Tartu, 1937. Hando Mugasto (†) kaas. 183 lk. Hind 3 kr.

Meie tõlkekirjanduses on juba mõnda aega märgata kallakut pigemini väike- kui suurrahvaste poole. Kõigiti mõistetav on suur huvi Soome vastu, sest selles räägivad kaasa sugulustunded. Ajaloolised sümpaatiad kisivad selle kõrval tugevasti ka Skandinaavia suunda, kus pealegi põhjamine elutunne on meie omale mitmeti lähedane. Hõimuharrastus hakkab meile üsna hoogsasti vahendama ungari kirjavara. Suhteliselt hoopis vähemaga peavad leppima sellevastu prantsuse ja inglise kirjandus. Isegi nende maade proosat tõlgitakse võrdlemisi vähe, luulest hoopis kõnelemata. Meie respekt kultuuri suurimate varaaitade ees on nähtavasti nii sügav, et esiotsa ei luba neile resoluutsemalt läheneda.

Värsivormiliste tõlgete alal valitseb meil siiski pöud nii suurte kui väikeste kirjanduste alal. Kaunis rahuldava ülevaate omame juba soome luulest, peamiselt dr. A. Annisti kauaaegse anduva tegevuse tõttu. Muidu oleme senini pidanud leppima peagu ainuüksi killukestega või üksikute suurkujude tutvustusega. Ühte lünka ruttab meil nüüd täitma professor Gustav Suits oma „Hollandi värsipõimikuga“, milles esindatakse Madalmaade viimase 50—60 aasta luulet. Suits, kes üldse hoidub tallatud radadest, on käesolevalgi korral toime saanud peagu *hapax legomenon*’iga, sest see ala on jätetud sööti isegi suurimate kultuurrahvaste poolt, kuigi Saksas Stefan George, Otto Hauser, R. F. Arnold, W. Schölermann, R. A. Schröder ja mitmed teised on teinud teenekaid katseid flaami ja hollandi värsikunsti lähendamiseks oma kaasmaalastele. Inglismaal on professor Grierson peenelt edasi andnud eriti Boutens’i luulet, aga üldiselt tuntakse seal hollandlasi küll igast muust küljest, kuid mitte luuletajaina.

Hollandi maalikunst on maailmakuulus, hollandi arhitektuur on saavutanud suure prestiiži, hollandi teadus otsib mõnelgi alal omasarnast, hollandi patsifism on põline, püsiv ja agressiivne, hollandi floriinidel on ahvatlev ja populaarne kõla, hollandi tulbisibulad, kohv ja kakao rändavad üle Euroopa, hollandi tubakat suitsetavad kõik meie meremehed, hollandi tehnikast pani kõiki kõnelema Zuidersee vallutamine — kuid hol-

landi luule? Inglise filoloog, kellel on teada äpardunud katsed tõendada, et Milton jälgendas Vondel'it, tunneb selle hollandlasest renessansipoeedi vastu teatud professionaalset huvi, mis hiljem võib süveneda leebeks kiindumuseks — leebeks vähemalt senikaua, kui talle algupärandid on kättesaamatud. Kuid muidu ta hollandi värsimeistreist tavaliselt midagi ei tea, kuigi mitmelgi puhul huviga loeb hollandlaste ingliskeelseid grammatilisi ja kirjandusloolisi uurimusi. Ta üldiselt kaldub Hollandist ootama pigemini põhjalikkust, süstemaatilisust ja meetodikindlust kui fantaasiat.

Professor Suits ei ole end lasknud eelarvamustest heidutada. Ta on sukeldanud Madalmaade värsivoolu, on jalutanud mööda nende luule-
nurmi, on põigelnud Hollandi rikkalike raamatukaupluste poeesianurka-
desse ning sealt kaasa toonud laialdase valiku riimilist ja riimimata
mõttekujutuseergutist. Osaga sellest tahab ta nüüd meie eesti ajudest
peletada väärvaateid juustumaa proosalikkuse kohta. Ütlen juba ette —
mitte päris asjatult.

Millisena näeme hollandi luulet Suitsu vahenduses? Missugused on
selles antoloogias sisalduvatest värssidest saadavad muljed? Kui tugevaid
clamusi saame neist? Milles näib nende põhjal otsustades peituvat hol-
landi lüürika erilaad? Kas nad toovad meie kirjandusse midagi uut ja
mida nimelt? Need on küsimused, millele antavast vastusest oleneb
selle raamatu väärtus meile, seevõrra kui me kirjandusest otsime rikas-
tust, naudingut ja luuletaju peenendust. Meie vaatekohalt on isegi
märksa vähem tähtis see, kas tõlked on tehtud filoloogilise eksaktsusega
või mitte.

Esimeseks muljeks on nende värsside üllatav sarnasus Suitsu enda
hilisema luulega. Vähe on selgust ja voolavust, kindlaid kontuure, har-
moonilisust ja lihtsust, sellevastu rohkesti pooltoone, murd- ja keerd-
jooni, barokset sõnastust, ülekuhjamist kaugelt võetud, läbipaistmatute
keelenditega, mis endast küll on kahtlemata huvitavad. Neid kõlasid
passiivse nautivusega endasse voolata lasta on enamasti raske. Lugeja
tähelepanu peab olema pinevil, et mitte kaotada juhtivat niiti. Vormi eri-
pärusus tundub omaette eesmärgina, sõnastus ei näi sisu niivõrd teenivat
kui valitsevat. Peagu kõik need autorid, isegi need, kelle loogilised käi-
gud on elementaarsed ja vaatlusviis realistlik, näivad ebatavalist sõna
(mitte tingimata pilti) eelistavat tavalisele. Tarvitatakse küll nii mõnigi
kord rahvapärast üksiksõna, kuid harva rahvapärast lauset. Keeleline
individualism on läinud väga kaugele. Sedasama tõendavad ms. ka saged-
ased inversioonid (mida muide meie kirjanduses mitte keegi — isegi
mitte Erni Hiir — pole tarvitanud nii rohkesti kui just Suits).

Sellest kõigest tuleks lugejal järeldada, et hollandi luuletaja on
esmajoones sensitiivne, vulgust põlgav kabinetinimene, kes kirjutab
kitsa ringkonna jaoks ning on rohkem huvitatud artistlikust mängust kui
oma elamuste sugestiivsest väljendusest. Suhteliselt harva märkame
nende luuletuste taga tugevaid tundeimpulse või valdavaid nägemusi,
seda rohkem aga sõnastuslikku pisitööd, millest sagedasti jääb peene
diskreetsuse mulje. Avarust või hoogu pole palju, selle eest aga üsna
rohkesti tundlikult joonistatud nüansse. Tajume neid luuletusi rohkem
mosaiigina kui maalina. Detailid kisivad tähelepanu sel määral endale,
et tervik sageli kaob silmist. Isegi Jacob Israëli de Haan'i epigrammaati-
liste kvaträänide puhul on lugu nii. Keelelisi võtteid jälgides võib
unuda puänt. Loetagu näiteks pisipala „Hirm“:

Tuul. Lambileegis nagu jõrm.
Mu ema kustund elust.
Kes siis, kui puutub söökri sõrm,
sind hoiab surmapelust?

„Söökri sõrm“ (mille tähendus minule Wiedemannist arvatavasti sel-
gus), ebatavaline „jõrm“ on keelelise *gourmet'* maiuspalad, mis ei lase

värsside ürgsemal tundesisul hästi teadvusse pääseda. Pilk peatub liiga kaua, olgugi ehk imetlevalt, teel, et vajalikus tempos sihile jõuda. Niisamasugust imestunud peatumist põhjustab „Üksi“ (lk. 141), sest kuidas mõista endast huvitavaid ridu: „Oh, elu pisarpime heit, / kus norust rühkiv reit?“

Ma ei puudutaks sääraseid detaile, kui nad ei oleks iseloomustavad enam-vähem kogu valimikule. Seda keelelist ja stiililist isemeelsust ja läbipaistmatust leidub väga ohtrasti peagu igal pool. Mõnel puhul selle stiilindividualismi tulemused võivad olla õige veetlevad, näiteks Boutsens'i „Laulukeses“ (lk. 104):

Luidete joon kulgeb lehvitlik,
meid mässavast merest piiritab.
Siniõhust päikene kiiritab,
meil kui kambrikeses hää, rahulik.

„Lehvitlik“ on paitavalt leebe väljend, ja pisut hiljem samas palas puudutab meid ödusalt ning intiimselt epiteet: „Ja tuul kui uiutav refrään“. Kuid mis tähendab sealsamas „õrn hingetõmbus, virus viim“? Võib-olla mõistame seda siiski soome keele abil. Kõlalise efekti meeldivust ei saa salata.

Arvestades kõike öeldut peaks selguma, et selle raamatu lugemine ei ole kerge töö — osalt ka selle tõttu, et need tõlkevärsid ei ole vabad konarlustest. Kuid nad teeb siiski huvitavaks kas või juba kõikjal ilmnev intensiivne, kuigi pisut atomiseeritud keeleline vormimistahe, mis on suunalt nii suitslik, et peame selle kirjutama tõlkija arvesse. Kümnete ja kümnete kaupa leidub meeldejäävaid sõnavaralisi ja fraseoloogilisi uudiseid, mis on tihti küll mõjuvamad omaette kui kontekstis, nagu juba mõned eelpool puudutatuid.

Üle selle luule hõljub mõtlikkuse udu nagu üle Hollandi enda. Dünaamikat on ses harva, tuul ja päike pääsevad ainult taoti läbi aurude. Ka Jacques Perk'i „Külatants“ ja „Tormilaul“ pole kuigi dünaamilised, kuid erilist tasast, diskreetset huumorit ja laulvust on Willem Kloos'i graatsilises „Oh te, mu mõtted —“, teemikohast poolhämarnust täis on Verwey „Rembrandtile“, õrnalt ja kurvalt idüllilisenä mõjub Henriette Roland-Holst'i „Nõmm“ oma sordineeritud ühiskondlikkuse ja looduse-lähedusega. Sirged ja selged on jooned Kloosi uhkes ja kirglikus „Ma olen Jumal“, revolutsiooniliselt lõöv on Adama van Scheltema „Tegu“, rahvalauluna lihtne ja kodune ning korraks ka avarusi osutav tema „Vabadik“ — kuid need on siiski erandid. Van der Steer'i „Jõuluball“ taotleb nähtavasti uljuse efekti, kuid ei saavuta seda, samuti nagu Slauerhoff'i „Aafrikalik eleeogia“. Ehtsamana mõjub viimati mainitud autori sisult ja stiililt jaapanlik „Kishi Byo“ või Marsman'i hapralt-värvikas vabavärsiline „Naine peegliga“. Muistsete hollandi *nature-morte*'ide rikkust ja delikaatsust aimame Aart van der Leeuw'ilt antud luule-näidetes.

Kas valiku või tõlke tõttu tundub sellele värsikogule tagasi mõeldes hollandi luulele iseloomulikuna kõik vaatlev, introspektiivne või vaikselt nautlev. Suur maailm paistab sellest kaugena, tegelikkuse ilid ei puhu näkku, isegi jazz, külasimman ja revolutsioon ulatuvad sellesse mahendatult, suur joon on haarluseks. Ei ole üle äärte voolavat lüürikat, esineb harva suuri retoorilisi žeste, jääb mägede taha ka ahastav valu. Ainult siin-seal on jälgi Jan Steen'i kahmakusest, Rembrandti ülemaisus näib hõrenenud stefangeorgelik-verwey'likuks esteediaristokraatsuseks. See luule meid ülivõimsalt ei valluta, kuid selle varjundeid on meeldiv jälgida. Igatahes annavad need tõlked aimu peenusest, mis esimesel pilgul ei paista sobivat harilikku kujutelmaga praktilisest materialistlikust *mynheer*'ist, kes oma veetlevaid tulpe kasvatav peamiselt ekspordiks. Kui mitte temperamenti, siis ometigi nüansitunnet on selle rahva luule-tajail ilmsesti palju — säärast, mida võimaldab küps ning vana kultuur.

Väärtuslikke lisateatmeid annab sõnastuselt pretsioosne, kuid läbi mõeldud sissejuhatus. Selle järgi otsustades ei ole hollandlastele siiski võõrad ka ekstaasid ja boheemlik elaan. Neid on suuresti mõjutanud kirklik ning hoogne Shelley ja intensiivne Keats, neil on olnud ägedaid mässajaid nagu igal pool mujal. „Ekstaatiline elujoovastus ja surmani kurb elunorg“ (lk. 37) on andnud jõudu ja haaravust nende värsidile. Selles luules olevat palju laulvust. Näiteks Boutens'i „värss on läbi ja läbi meloodiline, laulev liikumine ja laulev mõtlus“ (lk. 38).

Neid hollandi värsikunsti jooni Suits ei ole siiski vist pidanud küllalt oluliseks, sest tema raamatus on neist vähe jälgi. Tema põimikut lugedes elame staatilisemas maailmas — vaikelulisemas kui meie oma luule. Igal juhul aga väärrib see maailm mõneti meie värsiharrastajate süvenevat, olgugi kriitilist tähelepanu.

Ants Oras,

August Mälk: Avatud värav. Lugu minevikust. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1937. 142 lk. Hind 1 kr. 90 s.

„Avatud värava“ tegevustik toimub saartel, orjakekke sajandil. Ja selle intriig on nii loomulik ja pealesundiv, et kujutled seda tüüpiliseks ning palju kordi sündinukski. Kui mandri orjarahvast piiras maismaa ring, siis saarte ümber mihises vaba meri, mis orjagi pidi meelitama kaugetele randadele, kus valitses priius ja üks inimene ei olnud teise oma.

Nõnda siis aidamees Toomas, meeleheitele aetud mõisniku tagakiusamistest, satub esimesena kiusavale mõttele, et „kui su enda käes on roolipuu ja keerad otsa vesikaarde, kuhu see uisk siis sõidab?“ Eks merele, mille taga on Rootsima oma vaba rahvaga. Aga kas saartelt karanud orja Rootsis vastu võetakse, talle maa vabadusest osa antakse või peksetakse koju tagasi — noh, keegi peab seda kord katsuma. „Üks teeks, teised teaksid.“

Aidamehe mõte idaneb ja saab teoks. Pärast kestvaid ettevalmistusi põgeneb Toomas oma perekonnaga ja tütre peigmehega ühel soodsal ööl mõisa laevaga merele, vabaduse õnne katsuma. Kuid Läänemeri pole asjale päri. Uisk peksetakse tormist tagasi Liivi randa, kus nagu saartelgi valitseb mõisnik ning kasutab isanda-õigusi. Sidemed härraste vahel kergendavad pagulaste jälgedele leidmist ja nende tabamist. Tooma naine sureb, ta tütar põgeneb mehega metsa, aga mees ise tuuakse alaealise poja tagasi vihase mõisniku kätte ning meil on põhjust oodata jubedat nuhtlust. Kuid Mälgul on oma kangelasega paremad mõtted. Ehkki kätest seotud, kägistab ta kogu mõisa silma all mõisahärrat nii tugevasti, et see ülekeevast vihast saab rabanduse. Ja vabastanud mõisa türannist, veab Toomas oma vaevatud kondid koju ning magatab ka enese üliväsimusest surnuks. Surmi on küll rohkesti, kuid siiski on midagi tehtud ja nähtud ja kättegi saadud. Teos lõpeb lootusrikkalt, et mis Toomal ebaõnnestus, võib järglastel teostuda: julgele leidub „teid ja väravaid välja orjaaist, olgu siis kuhu...“

Orja põgenemine mõisniku uisuga vabale merele on suur seiklus ja Mälk ongi oma loo jutustanud seiklusjutu tahtliku põnevusega. „Avatud värav“ on kirjutatud selle rahvakeelselt piduliku stiiliga, mille Mälk tunnustatud eduga endale soetas ajalooliste romaanide tarveteks. Kuid stiil, mis hästi teenib „Läänemere isandaid“, ei tundu kaugeltki nii loomulikuna orjaolustiku tõlgitsemiseks, ta jätab võlgu tõelustaju. Aga Mälk ei ole selles loos püüdnudki olla realist, ta on selle sisugi kohandanud oma romantilise stiiliga. „Avatud värav“ on oma kompositsioonilt raamjutustus. Rauk jutustab kauget muinaslugu ja kirjaniku edasijutustuses säilitatakse selle võimalik „legendaarne“ stiil. Ja seesuguses käsituses ei tule siis ka arvesse tõsiasjade täpus.

„Avatud värv“ oma ülesehituselt ilmutab meetodit, mis Mälgule on saanud tüüpiliseks. Tema kuhjab oma tegelastele kuklasse igasugust traagikat, et siis lõpuks kerge nükiga ette keerata optimistlik lahendus. Pagulasi merel ei vintsuta mitte ainult Mälgu rannajuttude paljukirjelatud torm, mis neid paiskab soovimata randa. Ei, ka Tooma naine panakse sinna sekka surema. Ja kogu tormi aja vaeveldakse veel surmanugi käes, sest randlased on äkki nii juhmiks tehtud, et on suurele mereteele sõitnud mageda veeta!? Aga kõik see kokku mitmekordistab loomulikke jubeidusi ja kannatusi ning rahuldab kirjaniku tarvet hästi pihku võtta oma lugejat. Ja siis sellele ülepaisutatud traagikale järgneb äkki kerge, peaaegu melodraamalik lõpp.

„Avatud värv“ jätab kunstilise siiruse poolest mõndagi soovida. Kuid seiklusjutuna ta on hästi kirjutatud ja pakub oma pingutatud intiiriga kõiki ettearvestatud ärevusi lihtsameelsemale lugejale.

H. Raudsepp.

Adolf Hint: Kuldne värv. Romaan. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv Tartu, 1937. 396 lk. Hind 5 kr.

Sellele teosele tahaks teed tasandada. Sellepärast, et ta on niivõrd elav raamat, et seda lugedes heitled kaasa ta loojaga, heidelnuga ja edasiheiteljaga. Näed ka selgesti, et autor, kujutades ja luues peategelast, küllap osalt enese teisikut, püüab vabaneda talle väärana tunduvast individualismist, — ta kangelane olgu üks paljude seas.

Varase lapseea mälestustega algab see arenguromaan. Esimeste tajumite ebamäärane voogamine, lõbu- ja norutunde vaheldumine. Poisike, rannalaps, kasvab ellu sisse. Ja elu tuleb taas Raunale vastu, nagu ta meile kõigile vastu on tulnud. Lapse alamustunded elu ees. Kõrge metsa taga on meri, isa on alatiselt merel. Laasi „suurtele“ toetuda tahtvale palvele, et millal vanaisa ta paadiga sõitma võtab, saab ta kuulda, et „vanaisa hakkab ootama juba aega, et Laas võtaks teda kaasa“. Lapsepõlv pole „puhas“ ega lapsed puhtad inglid. Mälestuste kõrval omaste headusest ja hellusest asetsevad häbi ja alandus laste seksuaalseist uudishimutsemisist. Täiskasvanute intiimelu aimates mõraneb armastus vanemategi vastu. Ammu enne aegu, mil selgub seksuaalsuse koht elus, solvub laps surmani, et vanemad „nii“ elada tohivad. Tekib põlev soov tasa teha seda alandust. Miks see on alandus, ei ole hästi selge, aga kui alandus, siis on vanemadki teda alandanud. Karjääri poolel teel vajub Laas uniellu. — Edasi võitlus oma eraklusega, püüe tarvilikuna ja harmoonilisena liituda ühiskonda. Õnnetu armastus, juhuslikud armusuhted, suhe abielus oleva naisega, kelle mees Laasi silmade all hukkub. Süütunne sellest surmast. Elu on sassis, väljapääsu pole näha. Unustuse otsimine armusuhetes, mis kumbagi poolt millekski ei kohusta. Mõnda aega näib see „varastatud, lindprii armastus“ imekallid. Siis armumõiste selgumine — võõras on võõra oma — ja armastustunde süvenemine. „Uus tugev inimene on siht ja et seda luua ja kasvatada, peab olema ökonoomne.“ Siis kohtuvad Laas ja Naadž, elupartnerid, algab kahe mina kokkukasvamise üheks suuremaks tervikuks. Ainult, ei lähe nii, nagu lükkad. Laasi lootus, et vanad võlad nüüd sisse kasseeruvad, ei täidu. Bilansitegemisel kujuneb saldo senisest hullemini Laasi kahjuks.

Liigitavad on need leheküljed romaanis, mis kirjeldavad noorte armastajate lähenemist, nende abielu traagilisi algusnädalaid. Laas on aina igatsenud kinni kasvatada haava oma hinges, püühtseda oma sise maailma. Ta on igatsenud armupartnerilt mõistmist ja vastuavalikkust ja lootnud siis unustada võivat. Ta on tahtnud oma kõlblat taset mõõta teise, lähedase ja aina lähedasemaks saava inimesega. Ja nüüd saab ta

tüdrukku, kel „olnuks ometi pisut vähem rääkida neid asju...“, kes alles abielus julgeb, pikkamööda, rääkida endast „kõik“. Mõlemad kasvavad teineteise toetusel. Ahasustes hiigladimensioone omandanud eksimused kahanevad jälle kokku. Laasi silmad lähevad lahti o ma vigadele ja pretensioonidele. Ja viljatu õilsuse-ideaali asemele astuvad kohustused lähemate vastu. „Elu on nagu pank, ühe teod kirjutatakse teise arvele.“ Ei saa igakord tagasi maksta neile, kellele võlgnetakse. Elu lõpul aga peaks „andmise ja võtmise bilanss olema tasakaalus, kuigi saajad ning võtjad alatasa muutuvad meie ümber“. Elus ja eneses ümber orienteerudes — nii jõuab Laas, aga üksinda, kuldsele värvavale.

Meid puudutab sümpaatselt, et autor nende motiivide, selle ideestiku ja probleemistiku juures on oma peategelaseks valinud töö- ning teoimise ja peatub nii pikalt ta lapseal. Lapse arengu pisi- ja varjatud seikadel on peatunud meie kirjanduses tänini peamiselt vaid tahtes ette valmistada selle lapse arengut edaspidisekski eluanalüüsijaks — kunstnikuks, kaunishingeks või harjumuste köidikuis siplevaks pahetsejaks. Ainult, Laas tundub oma kirjades ja endavaatlustes teemeistriks liiga enesesse pöördunud ja enesega tegelev, ta inseneri-elukutse jääb mõnel määral väliseks. Lapseohtu Naadž on elav ja usutav kuju, tal on oma parem ja pahem pool, oma „ülal“ ja „all“. Mõlema hõõrdudes teineteise vastu ühiskondlikumaks on Naadž ausam ja asjalikumgi. On usutav, et ta, ilma suurema endaimetluseta, peseb suuremaks saades oma pesu ikka valgemaks ja valgemaks.

Seda teost on teisel arvustuses nimetatud armukadeduse-romaaniks. Huvitav on jälgida, kuidas individuaalpsühholoogiliselt orienteeritud autor käsitleb elukaaslust; kokkusattumise juhuslikkus (elu objektid) ja teineteise valik (subjekt-olemine) on väga hästi nähtud. — Miski nagu keelaks pikemalt peatunust selle raamatu stiilil ja kompositsioonil — distantsi on raske saada ja tundub, nagu see autorile lähedane elu ja tegelaskond, saanud kunstiteose vormi, püriks ägedalt taas tagasi ellu, nüüd juba elu kujundavaks teguriks. Küllap see inimlik dokument sisaldab ka kompositsioonivigu, kuhjatud motive, mõningaid vähemorgaanilisi kõrvalepisooode. Teose stiil on adekvaatne, õrn ja tugev ühtlasi. Kompositsioonist tingitud, on ebahütlust ka stiilisugemeis, kuid üldmulje on: teoses on sel määral veendumuste pinget ja vabanemisindu, et ta oleks enda nagu ise ühe hooga valmis kirjutanud.

A. Selge.

Aleksander Saarna: **Linn tellinguis.** Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1937. 195 lk. Hind 3 kr.

Küllalt on romaane, mille peategelaseks pole mitte inimene, vaid mõni asi: maja, kaevandus, veski või miski muu. Ometi, nii või teisiti, romaani peab andma reljeefse läbilõike elust. A. Saarna romaani peategelase määramisel tuleb tahtmatult meelde ka linn, kus tegevustik sünnib, — Suigulinn Sorrijõe kaldal. Mõlemate, nii tukkuva Suigulinna kui unise kangelase Ruudo Paigalise vahel on sarnasusjooni. Koguni romaani kompositsioon kajastab seda hoogsuse puudust ja amorfisust, mida pakub enamiku tegelaste elu.

Üldjoontes ei vii romaani tegevustik näilikult kuhugi välja, sündmuste käänud on peidetud nagu mingi liniku alla. Kojamehepoeeg Ruudo Paigaline on keskkooli läbi saanud ja hulga aega rahvaülikooli pinke kulutanud, ilma et ta oma eluga kuhugi oleks jõudnud nii sisemises arengus kui välimises karjääris. Laguneva Jaanikeste kiriku järelevaatajana elab ta kiriku seina äärde ehitatud endises vankrikuuris oma ebamääraseid elupäevi. Romaani kestel elavad Paigalise juures vabaabielus järgemööda kolm naist. Aga ei nende tulekus ega minekus pole mehel aktiivset osa: ise nad tulevad, sõbrad viivad nad tema juurest kord jälle

minema. Paigalise saatusega kõrvuti jooksevad ta tuttavate elukäigud: nurgapoodnik Elias Vinkel saab Paigalise esimese naise, sureb ja kingib Paigalisele raadioaparaadi; luuletaja Nälg armastab hiromandi Frants Luuberti sugulast Iilia Korli, kes sureb nagu Nälgki, jne. Kogu tegelaskond on millegipärast nagu omavahel sugulane, kõik Paigalise naised — Selma, Magnecto ja Meteor —, kõik Paigalise sõbrad — näitleja Lõnges, meremees Kandi, maaler Kits, vangivaht Lõmm jt. — targutavad peaaegu samal toonil elust, armastusest, kirjandusest või poliitikast. Paigaline ise organiseerib mingisugust poliitilist salakoda, jääb teose lõpul Jaanikeste kiriku kella tõmbama — peaaegu vaimuhaiguse tundemärkidega.

Romaani üksikud sündmused on üksteisega kaunis lõdvas seoses. Võiksime mõne osa või tegelase välja jätta või vahele kirjutada, romaan elab edasi. See vihmaussi-kompositsioon on üks huvitavamaid, aga ka nõrgemaid külgi Saarna romaanis. Kuigi me teame, et elu näib juhuslikuna ja kompositsioonituna, ei saa me seda kirjandusse otseselt üle kanda. Kunstiteos nõuab keskendust. Paigaline ise algab ka korra romaani kirjutamist (mis muidugi pooleli jääb!); seal võime ka näha autori vaateid romaanile (või eneseirooniat?) „Kas ei tuleks eneselegi aru anda, milleks kirjutada? Kas selleks, et kujutada põiepärist elu ja tüüpe, omistada neile idee ja anda kujutamise kunstipärasusega sellele usutavus, mille vastu ei saaks arvustajad vaielda...“ (lk. 61) — lausub autor. Usun, et Saarna on enesele aru andnud, milleks kirjutada. Ma jagan ka osalt tema vaateid elule ja kirjandusele, aga ühes osas ei ole need vaated enam kooskõlas. Küsimus, kuidas kirjutada, ei ole Saarnal hästi lahendatud. See romantikutele omane elu enda ületoomine teosesse ei anna siiski kuigi palju. Olgugi et autoril ei puudu vaimukust ja leidlikkust, jookseb teos tervikuna kuidagiviisi tühja. Näib siiski, et romaan, nii ebamäärane kui ta ongi, nõuab suuremat keskendust, kindlamat kompositsiooni, pingelisemat suhtumist. Teose lõpul kaebab Paigaline arstile oma seisukorda: „Olen laiali... Otsin oma olemust, võib-olla kogu rahva olemust... Mul ei ole und ja ma teen seda, mida ma ei taha...“ See on tõesti sobiv iseloomustus peategelasele ja selles katkendis nagu sajas teiseski on sümboliseid vihjeid mujale. Kuid „laiali“ on sõna, mis sobiks ka teose kohta. Võib-olla on viga selles, et autor ei ole valida jõudnud ning on korraga liiga palju pakkunud. Seetõttu ei tõuse miski eriti reljeefselt esile.

Igal juhul on „Linn tellinguis“ raamat, millesse on tahetud kätkeada palju, kuid need „tellingud“, need veel segavad.

B. Kangro.

Johannes Semper: Lõuna Risti all. Reisikirjeldused. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus, Tartu, 1937. 260 lk. Hind 4 kr.

Neid Semperi reisikirjeldusi lugedes ei kerki kunagi mõtet: „Ei tea, kas see ka tõesti nõnda on, nagu autor siin räägib?“ Missugune mõte paratamatult tärkab, kuigi vahest harvade pisiasjade puhul, peaaegu kõiki, ka kõige asjalikumaid reisikirjeldusi lugedes. Semper on käinud palju ja näinud palju. Ja sellest, mida ta pole küllalt hästi näinud, ta ei rühi pajatama. Kiire reis läbi rea maade ja kokkupuuted paljude vähivõraste inimestega, nagu see esineb käesolevais reisikirjeldustes, poleks tavalisele turistile pakkunud mitte midagi peale kinoliku kirevuse. Semperil on kogemused ning oskus näha pisiasjade kaudu ja taga oluliselt iseloomustavat ja seda samal kujul sugestiivselt edasi anda lugejale. Ta ei rühi tegema suuresõnalisi üldotsuseid rahvaste ja inimeste kohta, millised otsused suudaksidki vaevalt kedagi palju huvitada või veenda. Peatükis Argentiina maast ja rahvast, kus puudutatakse rahva üldisi iseloomujooni, ta mainib kriitiliselt isegi teiste tuntud kirjameeste iseloomustusi selle rahva kohta.

Tundes juba varemast ajast Saksamaad kaunis hästi, iseloomustab autor lühikese lausega tabavalt selle maa tänapäevast vaimset palet: „Leedu lõpmatud hanekarjadki ei voori enam üle raja: Saksas jalutavad nüüd omad, rahvuslikud haned.“ (Minu sõrendus. A. S.) Selle mitmemõttelise iseloomustuse kõrval Saksamaast autor läbisõidu puhul Belgiast ja Prantsusmaast ei ütle küll nondegi maade kohta midagi troostlikumat. Ta arvustab neidki reisi-pisinähtude kaudu ning tehes seda temale omase diskreetusega võõraste olude vastu, kuid tema sümpaatiat viimaste maade vastu tuleb seetõttu seda veenvamalt ilmsiks.

„Rahutu Hispaania rannas“ ta laseb inimesi endid iseloomustada sealset olukorda. „Kus siis teie valitsus on? küsin. Ninguna parte (mitte kuskil), vastab autojuht. Meil polegi valitsust. Monarhistidel on oma kuningas, fašistidel oma valitsus, kommunistidel oma. Aga meie, meie oleme töölisel. Meil polegi valitsust. Ja pole vigagi... Elagu Hispaania! Meil pole valitsust vajagi...“ Need lihtmehe sõnad ütlevad kujukamalt ja rohkem kui pikad elu-olu kirjeldused. Niisama ilmekalt ta laseb jutustajat härjavõitluse erinevuse kirjelduse kaudu selgeks teha hispaanlase ja portugallase vaimulaadi erinevuse. Paari tabava seigaga on iseloomustatud ka Lissaboni väline tänavaelu pale: vaheltsobitajaks pealetikkuv noormees ja ausamba trepil leiba luusse laskev pätt, mille asitõendiks on lisatud ka foto, annavad juba küllalt selge pildi sealseist sotsiaaloludest. Ja kui lõpuks veel kuuled, et sellest katolitsismi pimeduses viirelvast rahvast 70% on kirjaoskamatut, siis ei imestagi enam.

Kuigi ajalehtede veergudelt on küllalt loetud lohisevaid kirjeldusi kõrgema klassi reisijate elust ookeaniaurikuil, loed ometi siin huviga neid kompaktsed nippeid-nappeid tolle laevaseltskonna jõudeelust, kelle meelelahutuseks korraldatakse isegi võiduajamisi puuhubustel.

Sulemeestest kaasreisijaist on Emil Ludwigist joonistatud drastiliselt meeltesööviv portree: alates anekdootliku Estlandi ja Islandi ära vahetamisega kuni juudi rassi suurvaimude üldomaste iseloomujoonte allakriipsutamiseni ja Ludwigi napoleonliku kangemõttelisuseni. Umbes võrdset tähelepanu pühendab autor ka prantsuse kirjanikule Georges Duhamelile; kuigi viimane ei andu nii ilmeka portree joonistamiseks, mis on tingitud kirjeldatavas teravate joonte puudumisest. Portugallase, islandlase ja uusmeremaalase puhul projekteeritakse teatud siluett ka nende kodumaade kirjanuslikust-vaimsest palgest. Meil nöökekanniks kujunenud naaberrahva läti sulemees osutub nagu saatuse kiuste selles rahvusvahelises reisiseltskonnaski isäaratsevaks veidrikuks. Seegi juhtum näikse olevat küllalt iseloomustav, sest samalaadilisi tähelepanekuid on kuulnud muudegi kongresside puhul ja hoopis teiste rahvaste suust. Tunduva sümpaatiaga on maalitud hindu kirjaneitsi Sophia Wadia veetlev kuju, kelle mõju esilepääsu nagu must iludusetäpp soodustab raamatut tema järele paigutatud sugestiivne karikatuur rahvusvahelisest flirtijatariist.

Meeleolukalt on antud edasi muljeid troopiliselt ookeanilt.

“Brasiilia madude-aiast kirjelduse puhul ilmneb autori võrdselt terane süvenemisevõime loomade kui inimestegi puhul. Sisendavalt suudab ta lugejale edasi anda seda, mida isegi tajub üksnes aimeliselt. Loetelles võhivõõraid eksotiliste madude ja taimede nimesid ta ei pretendeeri sellega nende teaduslikule tutvustamisele, kuid ometi maalib sedaviisi värviküllase pildi kirjeldatavast.

Buenos Airese, tolle „hea õhu“ linna puhul kuuleme omapärasest menettlusest, et sealne kalmistu on ainult ajutiseks puhkepaigaks vaesemaile igaveseks lahkunuile, sest et laibad hauastki põletatakse välja, et teha ruumi uutele.

Kirjeldades karjamajandust ja gautšode elu pampades võistleb Semper etteandvalt suurmaade parimate reisiajakirjanikkudega. Tõendavaks võrdluseks olgu tuntud prantsuse ajakirjaniku Émile Schreiberi

reisikirjeldused Skandinaaviast, Lõuna-Ameerikast (ja Jaapanist), mis seal sama laadi nähtusi kirjeldades on tunduvalt lohisemamad.

Lõuna-Ameerika väliseestlaste puhul on antud tabav olemusekujutus võõrsilviibijaist.

Pen-kongressist, mille iga-aastaste kirjeldustega meid on juba küllalt tutvustatud ajakirjanduse kaudu, minnakse raamatus üle üksnes eripärasemate seikade esitamisele.

Raamatu lõpus on lühike ülevaade Argentiina kirjandusest, mis pakub huvi peamiselt kirjanduse eriharrastajaile.

Selles raamatus, mille tähtsamaid osi ruum ei luba kõiki nimetadagi, ei leidu ridagi keskpäraselt, kõik on siin hea ja väga hea — nii sisu kui ka stiil. Ka väliselt on tõsiselt hoolitsetud raamatu kauniduse eest: hulk fotosid heal paberil illustreerivad kirjutisi nende sisu väärsest.

A. Suik.

R. Indreko: **Eesti ürgaeg**. Pilte Eestist 7—9000 aasta eest. „Elav Teadus“ nr. 69. E. Kirjanduse Selts, Tartu, 1937. 124 lk. Hind 1 kr.

Tartu ülikooli arheoloogiakabineti hoogne ja süsteemikindel tegevus, ligi 15 aasta kestel toimunud muinasvarade korraldamine, sagedased teated ajalehtedes muinasleidudest ja nende tähtsusest on viimasel ajal aratanud laiemais ringkondades huvi meie rahva ja kodumaa esiajaloolise mineviku vastu. Esimeses järjekorras on selle huvi objektiks midugi nn. noorem raua-aeg, ja selle huvi rahuldamiseks on juba 1926. a. ilmunud populaarses käsitluses H. Moora „Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal“. Ühenduses sellega tekib aga paratamatult küsimus, kui kaugele ulatuvad üldse inimkultuuri jäljed meie maal ja missugused nad on. Sellele küsimusele annabki vastuse äsja ilmunud mag. R. Indreko raamat, milles „ürgaja“ all mõistetakse just meie kodumaa kaugeimat minevikku, mille kohta on säilinud mingisuguseid andmeid.

Prof. A. M. Tallgreni juhtimisel on meie noorema põlve arheoloogidest igauks valinud endale ühe muinasajastu kitsamaks erialaks. Nendest on raamatu autor välja kujunenud kiviaja uurijaks ja tundjaks. Temal on võimalus olnud viimaseil aastail toimetada õige tulemusrikkaid uurimisi kiviaja leiukohtades, eriti Kunda Lammasmäel, meie kodumaa arvataval vanimal asustatud kohal, kus on päevavalgele tulnud suurel hulgal igasuguseid leidasju. See on nn. keskmine kiviaeg ehk mesoliitiline ajastu.

Vanema ja keskmise kiviaja käsitlemine nõuab paratamatult ülevaate andmist ka looduslike olude kujunemisest ürgajal. Siin ulatab loodusteadus käe ajaloole, paleontoloogia arheoloogiale, ja sealjuures nii tihedalt, et raske on määrata, kus lõpeb üks ja algab teine. Seepärast on ka R. I. sunnitud olnud pühendama oma raamatu esimese osa Euroopa jääaegadele ja nende mõjul toimunud rannajoone, maapinna-ehituse, ilmastiku, taimestiku ja loomastiku kujunemisele meie kodumaal. Sealjuures tuleb tal möödaminnes mainida ka vanema kiviaja kultuure, nagu Moustérien-, Aurignacien-, Solutréen- ja Madeleine-ajastut. Oleks meeldi näinud, et autor oleks ühes sellega (lk. 11) ära märkinud ka nende arheoloogilised isärasused, kas või lühidalt, nagu seda teeb Jefimenko oma raamatus „Dorodovoe obštšestvo“ lk. 111 antud tabelis. Asjata tarvitab autor viimase vanema kiviaja kultuuri kohta ka ebahühtlast nime-tust, kord Magdalénien (lk. 34, 40), kord Madeleine (lk. 34, 35, 36).

Väga üksikasjaliselt ja ülevaatlilikult käsitleb autor keskmise kiviaja tarberiistu, mis on leitud Kundas, Pärnu lähedal, Siivertsis ja Võisikul, samuti nende riistade tarvitamisviise. Kasutades nimetatud leidasju ja nende leiukohti ja võrreldes neid etnoloogiliste ja keeleteaduslike andmetega hilisema aja laplaste, samojeedide ja vogulite kohta annab

autor võimalikult täieliku pildi meie maa mesoliitikumi asukate elust. Ta ei käsitle mitte ainult nende majanduslikke olusid (eriti huvitavad on andmed kalastuse kohta Kunda leidude põhjal), vaid ka ühiskondlikku elu ja usundit. Et viimase kohta ei paku meie maa leiud mingisuguseid andmeid, toimub selle käsitlemine teiste maade sama kultuuriajastu taustal. Peatükis „Rahvuslikkudest oludest“ kõneleb autor hilisema kammkeraamilise kultuuri geneetilisest ühendusest Kunda ja teiste keskmise kiviaja leidudega, samuti kõneleb ta soome-ugri keelte harunemisest, jätab aga ütlemata, kas ja missuguseil kaalutlustel võiks Kunda jne. kultuuri kandjaid pidada kuuluvaiks soome-ugri algrahvaste hulka.

Kokkuvõtliku kronoloogilise ülevaate jääaegadest, vastavalt arenevast ilmastikust, taimkattest, Läänemere iseloomust ja inimkultuuri jäänuste leiukohtadest meie maal annab autor sellekohases võrdlevas tabelis lk. 24—25.

Tuleb tervitada R. Indreko raamatu ilmumist populaarteadusliku „Elava Teaduse“ sarjas, sest ta annab esimese uusimail uurimustel põhineva täieliku ülevaate meie kodumaa kõige kaugemast minevikust.

G. Ney.

Eesti Vabadussõda 1918—1920. I köide. Vabadussõja Ajaloo Komitee populaarteaduslik väljaanne. Vabadussõja Ajaloo Komitee kirjastus, Tallinnas 1937. 558 lk., koos vahepiltidega ja joonistega 640 lk. Hind broš. 6 kr. Teos sisaldab 394 illustratsiooni, 27 mitmevärvilist ja 3 ühevärvilist skeemi, kokku 424 klišeed, neist 41 eri lehtedel. Lisas 14 dokumenti.

Vabadussõja ajalugu kavatakse välja anda kahes redaktsioonis — teaduslikus ja populaarteaduslikus. Viimase väljaande I pool on meil nüüd käes. Selles käsitletakse 5 peatükis Eesti riikliku iseseisvuse mõtte arengut, kaudseid või otseisi samme selle teostamiseks kuni Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni, rahvusväeosade organiseerimist ja Saksa okupatsiooni, Vene kodusõda, Eesti välis- ja sisepoliitilist ning majanduslikku olukorda Saksa okupatsiooni järel, sõjaliste jõudude organiseerimist riigi kaitseks enamlaste ähvardava sissetungi vastu. Vabadussõja tegeliku käigu kirjeldamisel jälgitakse Vene vägede sissetungi Eestisse novembri lõpul 1918, meie vägede taandumist ning samal ajal sõjajõudude organiseerimist väeliinil ja tagalas, edasi meie võidukat pealetungit 1919. a. esimesil päevil, maa vabastamist ning selle edu mõju sõjaliselt, sise- ja välispoliitiliselt. Viimases peatükis kirjeldatakse 1919. a. kevadtalvi-seid kaitse lahinguid riigi piiril, milles meie maleva meelegi kindlus ja visadus pandi tugevale proovile. Nii ulatub käesolevas köites sündmuste ajaline piir maikuuni 1919. II-s köites kavatakse Vabadussõja kirjeldus viia lõpuni.

Teos on kaua kestnud eeltööde ja põhjaliku süvenemise vili. Vabadussõja ajaloo teadusliku väljaande ja selle populaarse paralleelredaktsiooni koostamiseks on töötatud pidevalt hulga jõududega 1926. a. alates. Populaarse väljaande jaoks on töötatud eraldi 1932. a. alates. Käesoleva töö käsikirja koostamine on toimunud peamiselt kol. A. Traksmaa juhatusel. Esialgne käsikiri on paljundatud 155 eksemplaris ja saadetud läbivaatamiseks Vabadussõja juhtivale jõududele ja tolaeagsele riigitegelastele, kelle märkusi ja täiendusi on arvestatud käsikirja edasisel redigeerimisel. Lõpuks on Vabadussõja Ajaloo Komitee juhatus (kindralid J. Soots, A. Tõnisson ja N. Reek, prof. J. Uluots ja dots. H. Sepp) koos käsikirja peakoostaja kol. A. Traksmaa ja ajaloo töökomisjoni juhi kolonelleitnant M. Kattaiga käsikirja kahel lugemisel läbi vaadanud, milleks kulus üle aasta. Teose tegelik väljaandmine on toimunud M. Kattai juhtimisel. Teose sisulisel kujundamisel, keelelisel redigeerimisel, tehnilisel väljaandmisel ja illustatsioonimaterjali valmistamisel ning vali-

kul kaasa tööanud isikute hulk ulatub seega kümnetesse ja isegi sadadesse, nii et käesolev teos on õieti suur kollektiivtöö, „ühise töö tulemus“, nagu öeldakse teose eessõnas.

Nii põhjalikult, nii kaua ja nii rohkete aineliste võimalustega pole meil võidud ühtki teost ette valmistada ega toimetada. Ka ei ole meil vist ühtki teist teost, mille käsikirja nii põhjalikult ja nii paljude isikute poolt oleks kontrollitud. Nii peaks teos sisaldama kvintessentsi kõigist andmeist ja teadmeist meie Vabadussõja kohta. Ja ta sisaldabki seda niivõrra, kuivõrra selle suure, ent ometi veel küllaltki kitsaks osutuva teose ulatus seda on võimaldanud.

Käsitlust alatakse eestlaste võitlustega eelajaloo hämaruses ja liigutakse rahva iseseisvuse eest võitlemise peamomente rõhutades läbi muistse, kesk- ja uusaegse ajaloo. See algus tundub õigustatud, sest see loob vajaliku tausta: vabadusvõitlus 1918—1920 on ainult lüli juba muistisel ajal vapratena ja vabadena tuntud eestlaste võitlustest kaotatud iseseisvuse tagasivõitmiseks. Samalt seisukohalt rõhutatakse ka ärkamisaja ja eriti sellele järgnenud ajastu käsitlus, mis on ärkamisaja osas ehk koguni liiga hõre ja šablooniline. Siit arenevad ju otsesed eeldused Vabadussõja ja iseseisvusvõitluse võitmiseks. Kes teab, ehk oleks tulnud neid ettevalmistavaid eeldusi veel teravamalt rõhutada ja poliitiliste ja majanduslike eelduste kõrval ka hariduse kõrget taset, eriti kõrgema juriidilise haridusega isikute olemasolu, kirjanduse osatähtsust, eriti ajaloolise romaani mõju rahvustunde õhutajana, ja muid rahvuslike iseteadvusele ja küpsusele jõudmise kultuurilisi tegureid enam esile tõsta. Käsitlus 1917. a. ja 1918. a. alguse sündmustest kuni Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni on mitmest käsitlusest tuttavate asjaolude hea kokkuvõtt.

Üldiselt vähem tuttavale, aga teose koostajale seda lähemale pinnale astume alapeatükis „Eesti rahvuslike kaitsejõudude organiseerimine“. Siin on käsitluses juba asjatundlikku tihedust ja veenvat faktirikust. Muu seas leidub siin huvitavaid andmeid eestlaste arvu ja aastmete kohta Vene sõjaväes. Järgnevas antakse hea ülevaade maa okupeerimise käigust sakslaste poolt, okupatsiooniajast, eriti meie rahvusväeosade samaaegsest osast ja saatusest. Riivatakse pealiskaudselt ka okupatsiooniaegset põrandaalust kaitsepolitiliku organiseerimist.

Eriti vajaliku ja viljaka tausta Vabadussõjale loovad alapeatükid Vene kodusõjast ja Nõukogude-Vene teistest sõjarinnetest. Neis peatükis on antud üllatuse võti, miks suur Venemaa meid ei suutnud võita. Kuid selle kõrval on põnevalt huvitav sünteetiline ülevaade meie sisepoliitilise seisukorra kujunemisest Vabadussõja alguseks, milles tähtsaimad tegurid olid Maanõukogu olemasolu ja ta meelsus, erakorraliste volituste andmine Vabariigi Valitsusele, viimase sisepoliitilised sammud, mis avaldavad riigimehelikku osavust (vrd. umbes samaaegseid võimaluid samme Vene valgete kindralite poolt). Kuid sisepoliitilises käsitluses on vähem kui tarvis tähtsustatud meie parteilist olukorda. Oleks tulnud rõhutada seda meie eriti õnneliku seisukorda, et vastandina Soomele meie pahempoolseist erakonnist ainult kommunistid olid Eesti riikliku iseseisvuse vastased, kuna meie tolle aja kõige suurem partei (E. Asutava Kogu valimiste andmeil) — sotsiaaldemokraadid — pooldasid ja kaitsesid Eesti iseseisvust. Vististi oleks olnud meie iseseisvusvõitlus hoopis teiselaadiline, kui kõik sotsialistlikud parteid oleksid jäänud vastasrinda.

Palju uudseid andmeid sisaldab ülevaade Eesti majanduslikust seisukorrast Vabadussõja algul — andmeid toiduainete tootmise ja tarbimise, suurtööstuse seisukorra (muuseas sõjatööstuse täieliku puudumise), kaubanduse, rahanduse kohta. Rahanduse osas on eriti huvitavad andmed patriootilistest annetustest valitsusele väärismetallis, andmed siselaenu äpardumisest jm.

Viimane ettevalmistav peatükk käsitleb majandusliikude ja sisening välispoliitiliste olude taustal kaitsejõudude organiseerimist riigi kaitseks. On iseloomulik rahva sõjatüdimusele, et kui valitsus üles kutsus vabatahtlikult sõjaväkke astuma, siis loodetud 25 000 asemel ilmsi tähtpäevaks ainult 800 meest. Üleminek sundmobilisatsioonile viitis aega, pealegi puudusid asutised, kogemus, aeg, varustus, autoriteet. See on ehk kõige dramaatilisem osa meie Vabadussõjast — meeletlik, palavikuline korraldamine, jõukogumise pingutus kõige ärevamais, lootusetumais oludes. Kulub nädalaid, enne kui kaosest tekib kord, kuni omavoli asendub distsipliiniga, lootusetus lootusega. Rahva tüdimus ja inertus on otse masendav. Rahvaväkke mobiliseeritud, kes pidid end ise varustama riiete, jalatsite ja nädalase toidumoonaga, ilmsi enamasti närudes ja toiduta, isegi jõukamad mehed. Peab tõsiselt au andma toleaeagseile juhtivale isikuile nii tsiviil- kui militaaralal, et nad julgust ei kaotanud, vaid lõpuks kogu kahtleva, lootusetu, ükskõikse rahva suutsid innukale ühispingutusele kaasa tömmata.

Tervelt 206 lehekülge on neid osalt hästi, osalt koguni suurepäraselt õnnestunud sissejuhatavaid peatükke. Siis järgneb sõja enda kirjeldus. Siin muutub ka meetod: sealsete sünteetiliste ülevaadete ja kokkuvõtete asemel kirjeldatakse siin sõjalist tegevust rinate kaupa ajaliselt. Ainult siin-seal, eriti osade algusse, põimitakse vahele üldisi otsuseid, hinnanguid, andmeid, järeldusi.

Taandumise kujutamises äratav lugupidamist visa vastupanu, mida avaldasid vaenlasele väikesed ja kirju koosseisuga väeüksused, mis enamikus olid äsja rinde läheduses loodud, pealegi toiduta ja väga puuduliku riide- ja sõjavarustusega. Ei põgenetud kabuhirmus ega löödud, taanduti teatud väärikusega ja pidurdati vaenlast viimse võimaluseni. Seetõttu kulus enamlastel terve kuu, et jõuda Narvast Jägalasse. See vastupanu-visadus oli eeskätt ohvitseride teene. Teiseks väga oluliseks teguriks kujunesid J. Pitka formeeritud soomusrongid. Missugune osa oli Vabadussõja algusnädalail vabatahtlikel kooliõpilasil, sellest on palju ülistavat kõneldud ja kirjutatud, kuid käesolev teos riivab neid vaid siin-seal möödaminevalt. Igatahes võimaldasid need esimesed vähesed rindemehed enamlasti kuu aega tagasi hoides eriti Tallinnas korda ja asutisi luua, vägesid koguda ja ette valmistada, varustist ning relvi koguda, parandada ja välismaalt sisse vedada, raha ja sõjaväe-abi väljast muretseda. Selle tööga jõuti aastavahetuseks kuidagi järjele ja uue aasta algul 1919 võis meie vastupeatung alata.

Järgnevas jälgitakse meie eduka ning hoogsa pealetungi arenemist üksikute sektorite kaupa ja märgitakse üksikute väeosade ja nende juhtide pingutusi ja saavutusi kuni maa täieliku puhastamiseni vaenlastest ning hinnatakse selle edu hiiglasuurt sise- ja välispoliitilist mõju ja tähendust. Siin on osi, mida hinge kinni pidades loed. Tuttavadki asjad omandavad tervikuga seoses uudse perspektiivi ja objektiivsema tähenduse. Siiski kujutlesin Vabadussõja populaarse ajaloo käsitlusviisi pisut teissugusena. Siin moodustavad peamise osa üksikasjalised operatsioonikirjeldused: missugused ja kui suured väeosad opereerisid teatud väeliini-osas meie ja vaenlase poolel, kui palju neil oli relvi, mis maastikus asus väeliini, kuidas teostusid väeosade liikumised. See kõik on hea ja oma kohal, aga need puhtsõjalise kirjelduse osad, mis moodustavad Vabadussõja objektiivse sündmustiku, oleksid võinud olla kokkusurutumad, kui nende kõrval oleks antud ka värvikamaid kirjeldusi lahinguist, kui enam rõhku oleks pandud sõjatehnilise eritluse kõrval ka sõja inimlikule, subjektiivsele, elamuslikule, traagilisele küljele. Samuti ei ole esitust küllalt veenvalt suudetud kujundada selliselt orgaaniliseks, et see tõesti mõjaks kogu demokraatliku rahva kui terviku heitlusena oma iseisivsuse ja olemasolu eest. Me ei kuule peaaegu midagi sõdurite meelusest, ideaalidest, eesmärkidest, mille pärast sõiditi, lootustest, millest võidi unistada sõja võitmise korral. Pigemini jääb eesti sõdurist mulje

otsekui sõnakuulelikust sõjaautomaadist. Ja rahvas, elanikkond tagalas ja liini-piirkonnas, temast kõneldakse möödaminevalt ainult mõnes kokkuvõtte-osas, nagu poleks ta olnud kuigi oluline tegur Eesti Vabadussõjas. Ometi ei saa ju meie Vabadussõda võrrelda mõne Karl või Peeter Suure, Hannibali või Caesari palga sõdurite julma sõjaretkega, vaid see oli rahva esindavama osa (nii rindel kui tagalas) võitlus kogu oma rahvuse ja maa riiklikkude ja rahvuslike ideaalide eest. Nii on seda mõelnud ka Vabadussõja ajaloo koostajad, kuid vabadusvõitluse kujutamine selliselt ei ole täiel määral õnnestunud. Sõjategevuse kirjelduse osa käesolevas teoses ei küüni tihedate, perspektiivikate ning mitmekülgsed tegureid arvestavate sissejuhatavate peatükkide tasemeni, kuid sellest hoolimata on seegi osa haruldaselt tüse ja väärtuslik. Pealegi on arvata, et ilmunas olev II köide siinsed väikesed puudujärgid täiesti katab.

Nii ulatuslik kui teos ka ei ole, kerkib lugemisel ometi hulk küsimusi, millele ei leia vastust. Näit. kuidas talitasid enamlased meie sõjavangidega? Nii vangistati lõunarindel 6. polgu III pataljoni staap — mis neist meestest sai? Kuidas talitasid meie väeosad vangidega? On mõndagi kuulda olnud vangide omavolilistest mahalaskmistest; eriti soomlaste toorustest vangide suhtes on jutustatud. Meie 6. polgu mõned roodud on lõunarindel keeldunud lahingukäsku täitmast — kuidas seati distsipliin jalule? Mobilisatsiooni pärastistest käigust ega rahvaväe arvulise kasvu ja suuruse kohta ei leidu piisavalt andmeid. Kuidas väejooksikuid tabati ja mis nendega tehti? Kuidas ja missuguste tagajärgedega töötas sõjaväljakohus? Okupatsiooniaegsest põrandaalusest omakaitsesest esitatakse ainult uduseid üldjooni. Kui sellest praegu paljut konkreetselt ei teata, siis on viimne aeg seda uurida. Või on kogu see põrandaaluse organisatsiooni lugu rohkem ilus patriootiline legend? Mis pärast soomlased-vabatahtlikud nii varakult lahkusid? On juba vihjatud, et sissejuhatavais peatükis on huvitavalt arvestatud sääraseid tegureid nagu rahvustunne, massi meeolud, sõjatüdimus, poliitiline meelsus, rahvusvaheline olukord, seisukord Venemaa muil sõjafrontidel, majanduslik olukord jne. Pärastegevuse jooksul aga jääb selliste tegurite arvestamine juhuslikuks ja möödaminevaks. Mis hoidis sõdureid frondil neis viletsais tingimustes? Kas rahvustunne? Distsipliin? Üleoleku tunne vaenlasest? Mis osa oli maaküsimusel? Kuidas mõjusid frondil Asutava Kogu valimised? Tahaksime kuulda frondi ja tagala vahekorra ja ka vastuoludest, parteilisest meelsusest sõjaväes jms. Vähe-reljeefne on isegi mõne tähtsama juhi osa. Nii esineb J. Pitka ainult vilksamisi. Isegi K. Pätsi ja J. Laidoneri juhtiv ning otsustav osa ja tegevus pääseb hõredalt esile. Muidugi on need küsimused enamikus ainult pisisoovid või meetoodilistest lahkarvamustest johtuvad lisanõuded, mis teose kõrget väärtustaset oluliselt ei kahjusta.

Pildimaterjal on haruldaselt rikkalik. Skeemid on väga head. Eriti huvitavad ja uudsed on aga õhuülevõtted tähtsamaist lahingupaikadest. Ka kunstnike kaastöö on rahuldav. Maksolly maale on palju siunatud, aga nad täidavad otstarbe. Kas pole näit. leitn. Kuperjanovi posthuumne pilt koguni üsna hea? Seevastu piltide allkirjad oleksid võinud olla täielikumad, samuti skeemide juures enam märkide seletust jm.

Võime teha kokkuvõtet. Meie Vabadussõja kohta on kirjutatud ja avaldatud juba terve raamatukogu teoseid ja ajakirju ja üksikartikleid. Eriti tähtsal kohal on siin vabadussõja aegne ajakirjandus. Kes ise Vabadussõja aegu kaasa on elanud ja ka Vabadussõda käsitlevat kirjandust osaltni on jälginud, sel on käesoleva teose sündmustikust peaaegu varem tuttavad. Kuid väga palju on, mida siit loeme esmakordselt. Esmakordne on eriti sündmuste asjatundlik-objektiivne kirjeldamine ja hindamine, uudsed samuti paljud andmed ja faktid, uudne on ajalooline perspektiiv sündmuste ümber, mis tol ajal keset tegevust seistes üsna puudus. Eriti neile, kel endal on mõnesugusel määral mälestusi, loob teos perspektiivi ta väikese osatähtsuse ümber ja sellele on käesoleva

teose lugemine igatahes suureks elamuseks. Teos on metoodiliselt õieti jaotatud ja hästi ning selgelt, kuigi teatud asjaliku kuivusega kirjutatud. Eriti sissejuhatavais peatükis veetleb sünteetiline tihedus. Isikute suhtes on vajalikult delikaatne olnud. Ebakohased faktid on esitatud anonüümselt. Pildimaterjal ja sisu illustreerivad joonised on enamasti kõrgeklassilised. Kuigi teos näikse (eriti tehnilise külje poolest) mõjutatud olevat viimase aja suurist teedrajavaist ajalooteosteist ja suurväljandest, on tal ka rohkesti omapärast, mis omakorda avaldab edasiviivat mõju hilisemaisse seda laadi teosesse. Vabadussõja ajalool on täita suur rahvuslik ülesanne — kindlustada meie kodanike riiklik-rahvuslikku enesetunnet, sisendada usku enda jõusse, enda töu tublidusse. Et teose ilmumine laiaees hulkades elavat vastukaja on leidnud, näitab seegi, et ettetellijaid kogunes 6500, seega niisama palju kui „Kalevipojale“.

Üht mõtet tekitab veel meie Vabadussõja ajaloo lugemine: võiks näit. Vabariigi 25 aasta juubeliks välja anda seeria elulugusid Vabadussõjas langenud rahvuskangelastest: Irvest, Kuperjanovist, Ratasest, Anton Öunapuust, hulgast vähem tuntud nimedest, nende seas reast õppursõdureist, eeskätt noorsoo jaoks, kes ammutaks sealt isamaale ohverdumise julgust. Neid paljusid noori mehi, kelle elu suurim hetk tuli nii vara, kuid nii ülev-traagiliselt, — neile noortele võlgneime meie oma kestva töörahu. Meie ei tohiks lasta ajamerre kustuda nende mälestust ega tänapäeva noorsugu ilma jätta nende eeskujust.

August Palm.

K. Leetberg: Mõned vastuseletused Johannes Aaviku „Õigekeelsuse õpiku“ vastu. Autori kirjastus, Rakvere, 1937. 128 lk. Hind 1 kr. 25 s.

Keelemees K. Leetberg on viimasel ajal elavalt reageerinud eesti silmapaistvamate keeleliste teoste ilmumise puhul, avaldades nende kohta arvustavaid seisukohti eri brošüürides.

Joh. Aaviku üldist tunnustust leidnud kapitaalse keeleõpetuse kohta on kirjutatud brošüüri „Mõned vastuseletused Johannes Aaviku „Õigekeelsuse õpiku“ vastu. Brošüüri pealkirja kohaselt piirdub K. Leetberg oma vastuväiteis üksikküsimuste hindamisega. Nagu oma varasemais sõnavõttudes, nii arvustab ta käesolevaski kirjutises eitavalt niihästi uuenduslikku kui ka ametlikku kirjakeelt.

K. Leetberg ei poolda määr- ja kaassõnade (*ära, peal, peale*) ärajätmist lausest, leides, et nende sõnade väljalülitamisel „jääb lause ilma rõhuta ja on tõlp“. Tema arvates ei tohiks öelda: *Tertsius suri Siberis*, vaid *Tertsius suri Siberis ära*, sest rõhulist *ära* ei saavat välja jätta. Kuid tegelikult tundub *ära* Aaviku poolt esitatud lauseis (§ 275) tõesti tarbetuna, tema allesjätmiseks ei suuda Leetberg midagi veenvat esile tuua. Ei ole ju alati erilist põhjust *ära* kui kõrvalsõna lauses rõhutada; samuti on sageli viljatu kasutada seda sõnade järjekorra muutmise ülesandega, nagu Leetberg tarvilikuks peab (*kustutas küünla ära — kustutas ära küünla* jne.; viimase variandi asemel võib öelda lihtsalt: *kustutas küünla*). Kes võiks sääraseid rahvakeelseid väljendeid nagu *seisis trepil, töötas põllul* pidada ebaselgeks ja kahemõtteliseks? Leetberg ei taha nende normide paremust siiski tunnustada, ta soovib tabada „midagi mõnusat“ nende mittetarvitamisel. Veel raskem on Leetbergil kaitsta oma võõrapärast väljendit: *Nägi mamma tulema seal Mõöda mere randa*, sest praeguses eesti kodus kõneldakse tavaliselt: *Ta nägi ema tulevat mõöda mere randa*.

i-mitmuse kohta teeb Leetberg „pika rehnungi“, tõendades matemaatilise täpsusega, et selle paremus *d*-mitmuse kõrval on minimaalne, nimelt $\frac{1}{100}$. Sellega on autor suutnud „julgeste tema inetusse näkku vaadata“. Tegelik keeletarvitus aga kõneleb hoopis vastupidist keelt. Kui tuleme meelde, et väga laialdaselt on tänapäev levinud hiljuti sanktsioneeritud *i*ke-lõpulised vormid, siis peame sedastama, et *i*-mitmus jätkab oma võidukäiku hoolimata Leetbergi tugevast vastuseisust.

Ei saa täit selgust kõnesolevaist vastuseletustist, miks peaksime sõnu *kõrb, otstarve, pale, üks, kaks, kaebama* muutma murdepäraselt. Kui hakkaksime ametlikus kirjakeeles õigustama sõnakujusid *seda kõrbet, see otstarb, neid palesid, ühede, kahede, kaebada*, kas siis ei tuleks lubada ka muid sellelaadilisi murdevorme nagu *seda hand, pani kardulad tündri, selles nurkas, töödata* jne? Ja kas selle tagajärjel eesti sõnade muutmine ei muutu veelgi keerulisemaks. Kirjakeeles on siiski teatud üldpruuk kehtiv ja seda peab iga keeletarvitaja tahestatmata arvestama. „Keel ei räägi mitte ise“, nagu väidab Leetberg, vaid keel on ka tarvitaja poolt juhitud.

Sõnad *suursugune, teissugune* ja *igapäevane* tunduvad märksa mõnusaamad ja ilmekamad olevat kui nende kirjakeelest taunitud vasted *suurt-sugune, teistsugune* ja *igapäine*. Viimaste vormide taaselustamine on täiesti asjatu. Loeme ju palveski: *Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev*.

Mitmuse osastavas on praeguses kirjakeeles niivõrd kindel ja ühtlane tarvitusviis maksvusele pääsenud, et Leetbergi soovitatud vormid *neid redelid, inglid, nurke, otre* pole enam mõeldavad.

Kui eespool toodud küsimustes pidime osutama Leetbergi vastuseletuste vildakust ja vastuvõtmatus, siis sõnade järjekorra küsimuses võime tema seisukohti juba omaks võtta. Leetberg eitab seda, nagu esineks eesti keeles teatud väljendeis saksapärase sõnade järjestus. Ta näitab, et sõnade järjekord sõltub peamiselt *l a u s e r õ h u s t*. Seda seika pole J. Aavik oma „Õpikus“ tarvilisel määral silmas pidanud.

Nagu eelmisest selgub, on K. Leetberg oma brošüüris vastulauseid esitanud peamiselt nende keelendite kohta, mis pole enam uuenduslikud, vaid on juba ametlikku sanktsiooni ja tarvitust leidnud.

Teatavasti on keeleuuenduslane Joh. Aavik nii mitmestki uuenduskatsest loobunud üldkehtiva kirjakeele kasuks. Kas ei tohiks loota, et keelemees K. Leetbergki oma seisukohti osalt ümber hindaks ja lähemale astuks ametlikule kirjakeelele, mis täie õigusega nõuab endale kõigi keelemeeste ühist tuge?

K. Mihkla.

O. Urgarti arvustuse puhul.

Allakirjutanu biograafilist visandit „Viiskümmend“ „E. Kirj.“ nr. 1 s. a. väga heatahtlikult arvustades avaldab O. Urgart arvamist, et Rumori novell „Kuldlinde“ ehk „Viiekümne“ autorit on mõjutanud vormi otsimisel „Viiekümne“ jaoks. See arvamine mõjus minusse esimesel hetkel hämmastama panevalt, vähe-haaval aset andes pikemaile mõtisklustele „Viiekümne“ tekkimisloo üle. Kuigi „Viitkümmend“ ei saa võtta autobiograafilise teosena, andis esimese tõuke teose tekkimiseks ometi autori enda elamuste- ja meeleolude-kogum; pööret tähendava sünnipäeva eelaastate meeleoludest ja mõtisklustest võrsunud teos ei saanudki kujuneda muuks kui ühe naise elukäigu kirjelduseks. Vormi dikteeris juba aine ise, seda ei tarvitsenud üldse otsida; niisama kui ma ei saanud „Viitkümmend“ kirjutamata jätta, nii ei saanud ma sellele ka praegust vormi andmata jätta.

Mis puutub Rumori novellisse „Kuldlinde“, siis ma ei mäleta sellest muud kui seda, et teos mulle omal ajal väga meeldis. Taotsen üsna lühikese aja jooksul põhjalikult unustada iga raamatut, mida olen arvestanud, ja iga rida, mida olen kirjutanud, — nii ununes ka „Kuldlinde“... Ja nüüd murrann pead selle üle, kas sisult ja vormiltki täiesti unustatud teos mind alateadlikult ometi niipalju mõjutas, et jättis jälgi „Viiekümnesse“. Võimalik see ju oleks... Kuid usutavam on see, et mõlemal puhul vormiline külg on tingitud sisu erilaadist, ilma et mingit muud mõjutust vaja oleks olnud.

M. Sillaots.

V. Reimani jutluste käsikirjad.

Möödunud kuul annetas pr. P. Reiman, Villem Reimani lesk, Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivile hiigelkogu V. Reimani jutluste käsikirju täienduseks tema poolt juba varem annetatud ja mujalt kogutud V. Reimani puutuvaile materjalidele.

Annetise suurus ulatub esialgsel tutvumisel ümmarguselt 600 käsikirjani, selle seas 592 jutlust. Jutluskäsikirju on säilinud väga tihedalt V. Reimani tegevuse esimeselt poolelt, juba ta kandidaadiajast alates.

Esialgsel liigitamisel jagunevad käsikirjad aastati järgnevalt: 1887 — 3, 1888 — 37, 1889 — 23, 1890 — 33, 1891 — 35, 1892 — 47, 1893 — 45, 1894 — 37, 1895 — 41, 1896 — 37, 1897 — 39, 1898 — 36, 1899 — 26, 1900 — 30, 1901 — 28, 1902 — 45, 1903 — 29, 1904 — 5, 1905 — 2, 1906 — 3, 1907 — 1, 1909 — 2, 1911 — 2, 1912 — 2, 1913 — 1, 1914 — 1, 1916 — 1, kokku 592.

Nagu näha, katkeb käsikirjade rohkearvulisem esinemine 1904. aastaga. Kas loobus ta vanemas eas jutlusi üles kirjutamast või ei ole need veel avalikkuse kätte jõudnud? Jutlustest on umbes 25 saksakeelset ja paarkümmend on säilinud osaliselt, kõik muud aga on täiesti tervikud, kirjutatud selge ning kergesti loetava käekirjaga. Paari erandiga on igale käsikirjale märgitud jutluse ettekandmise täpne kuupäev ja aasta. Nagu nähtub märkustest käsikirjadel, on suurt osa jutlusi lühema või pikema aja tagant teiskordselt peetud, üle 20 jutluse on kolm korda ja 1 isegi neli korda ette kantud (1896, 1898, 1904, 1915).

Arvestades iga jutluse keskmiseks pikkuseks käsikirjas 15—20 lk., on siin tegemist vähemalt 10 000-leheküljelise käsikirjadekoguga, mis pakub rikkalikku ning suurepärast materjali Villem Reimani kui teoloogi ja kirikuõpetaja tundmaõppimiseks ja ta tööde valiku kunagiseks väljaandmiseks. See on ühtlasi ainulaadne käsikirjadekogu üldse meie arhiivides, sest ühestki silmapaistvast pastorist pole meil midagi sellega võrreldavat säilinud. Endistega kokku on meil nüüd V. Reimani parandis umbes 610 jutlust ja vaimulikku kõnet.

Uus käsikirjadekogu paigutatakse pärast korraldamist, pagineerimist ja katalogiseerimist Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivi V. Reimani senise suure kogu juurde ja hoiustatakse, nagu muudki seltsi kogud, E. Kultuuriloolise Arhiivi tulekindlais ruumides Tartus, Aia t. 42.

A. P.

Üksiknumbri hind 50 s.